BIBLIOTECA MVSEI MARISIENSIS

SERIE ARHEOLOGICĂ

V.

EPOCA FIERULUI LUNĂ 1®O PÂNĂ
LA CAWATOW BASK

Lucrările Colocviului Internațional
de la Târgu Mureș

7-9 octombrie 2011

Târgu Mureș -2012

RITUALE ȘI RITURURI DIN epoca fierului
în bazinul carpatic

Lucrările Colocviului Internațional
de la Târgu Mureș

7-9 octombrie 2011

BIBLIOTECA MVSEI MARISI ENSIS

ESTE ARHEOLOGIC

V.

PROCESELE COLOCVIILOR INTERNAȚIONALE
DE LA TÂRGU MUREȘ

Editor

SANDOR a rânjit

IRON AGE RITES AND RITUALS
IN THE CARPATHIAN BASIN

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL COLLOQUIUM
FROM TARGU MURES

7-9 October 2011

Edited by

Sandor BERECKI

Editura MEGA

Târgu Mureș
2012 ’

Executive editor: Zoltan Soos, Director

Muzeul Județean Mureș
CP 85, str. Mărăști nr. 8A, 540328
Târgu Mureș, România

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IRON AGE RITES AND RITUALS IN THE CARPATHIAN BASIN.

International Colloquium (Târgu-Mureș ; 2011)

Rituri și ritualuri din epoca fierului în bazinul carpatic: Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011 / ed. de Sandor Berecki. - Târgu-Mureș: Mega,

Bibliogr.

ISBN 978–606–543–275–8

I. Berecki, Sandor (ed.)

903(4)(23 Carpați)(063)

MEGA

Mega Publishing | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Conținut

PREFAŢĂ

Când a fost concepută ideea „Colocviilor de la Târgu Mureş”, nu am avut decât speranţa că un muzeu regional românesc precum cel din judeţul Mureş va putea contribui la discuţiile ştiinţifice privind arheologia central-est-europeană. Însă, concepţia tinerească şi deschiderea conducerii instituţiei pentru orice nouă iniţiativă au asigurat un cadru semnificativ pentru această iniţiativă îndrăzneaţă, oferind sprijinul financiar, infrastructura şi logistica indispensabile. Acum este admisibil - sau poate chiar necesar - să privim în urmă la ultimii patru ani de experienţă pentru a trage concluzii, pentru a analiza succesele şi dificultăţile sau eventualele greşeli, şi apoi să ne inspirăm din rezultate pentru a ridica ştacheta pentru noi înşine şi pentru instituţie.

Începând cu primul colocviu din 2008, ne-am angajat să organizăm evenimentele într-o serie, concentrându-ne teritorial pe Bazinul Carpatic şi alternând anual epoca bronzului şi epoca

fierului, cele două conferințe succesive fiind legate prin teme comune de discuție. După ce primele două colocvii au dedicat comunităților din epoca bronzului și apoi din epoca fierului, următoarele două au discutat practicile funerare și rituale din aceleași perioade. În ceea ce privește continuitatea, în anul publicării acestui volum, Muzeul Județean Mureș organizează colocviul intitulat Meșteșuguri și artizani din epoca bronzului în Bazinul Carpatic, care prefigurează temele colocviului din epoca fierului din anul următor. Așadar, cititorul acestor rânduri are în vedere lucrările celei de-a patra ediții a „Colocviilor din Epoca Metalelor de la Târgu Mureș", care cuprinde o parte din lucrările prezentate în cadrul întâlnirii, completate de alte lucrări legate de tema arheologiei funerare și rituale.

„Arheologia morții" și a ritualurilor, acest subiect abstract și uneori imaterial, care presupune procese psihologice și comportamente sociale colective, respectiv individuale, pentru analiza artefactelor și caracteristicilor observate pe teren, s-a dovedit încă o dată a fi inepuizabilă. Studiile prezentate, efectuate pe aproape întreg teritoriul Bazinului Carpatic, s-au concentrat pe comportamentul colectiv al structurilor sociale din epoca fierului, interferențele culturale care influențează conceptele și artefactele comune legate de ritualuri, mediul și structura cimitirelor, riturile și ritualurile funerare și analizele inventarului mormintelor. Colocviul și acum primele studii din acest volum prezintă rezultatul unor investigații recente sau al reevaluării unor descoperiri mai vechi din epoca fierului timpuriu din Croația, Ungaria sau Transilvania. În plus, este oferită o perspectivă asupra obiceiurilor funerare ale comunităților din epoca fierului târzie din Bazinul Carpatic (Austria, Republica Cehă, Ungaria, Slovacia, România și Serbia), în timp ce descoperirile și caracteristicile legate de culte, ritualuri sau credințe despre viața de apoi prezintă într-o lumină nouă relațiile și interacțiunile „invizibile" ale epocii. Importanța crescândă a metodelor alternative și complementare - geofizica, arheozoologia, antropologia și statistica - pentru cercetarea epocii fierului târzii este, de asemenea, evidențiată în acest volum.

Pentru sprijinul financiar acordat colocviului și volumului, sunt recunoscător conducerii Muzeului Județean Mureș. Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), prin Programul PNII IDEAS, subprogramul Ateliere Exploratorii 2011, a acoperit substanțial costurile de organizare a întâlnirii. Sunt recunoscător pentru încrederea și sprijinul familiei, colegilor și prietenilor mei, care m-au încurajat în organizarea colocviului și editarea volumului. În cele din urmă, dar nu în ultimul rând, aș dori să-mi exprim recunoștința față de profesorul JVS Megaw, care, în ciuda numeroaselor sale angajamente, a ajutat de bunăvoie la revizuirea în limba engleză a majorității studiilor, completându-le adesea cu observații utile.

Sandor BERECKI

August 2012, Târgu Mureș

Fenomene religioase ale comunităților hallstattiene
din Panonia de Sud

Hrvoje POTREBICA

Universitatea din Zagreb, Croația hpotrebi@tfzg.hr

Cuvinte cheie: Hallstatt, religie, frați de arme, preoteasă, incinerare, artă situla

A scrie despre noțiunile religioase ale comunităților și culturilor preistorice este întotdeauna o sarcină neplăcută. Este un fenomen a cărui existență este dincolo de orice îndoială, dar, în același timp, nu poate fi dovedită prin mărturii scrise fiabile, iar metodele arheologice oferă doar o perspectivă foarte limitată și fragmentată asupra urmelor practicilor cultice. Chiar și în cazurile în care dovezile arheologice clare dovedesc că unele activități religioase au avut într-adevăr loc, interpretarea lor este o sarcină foarte periculoasă și complexă. Ar fi aproape imposibil și, cu siguranță, mult prea ambițios să încercăm să construim o structură generală a sistemelor religioase relevante pentru comunități individuale pe baza unei imagini atât de incomplete. Având în vedere toate acestea, în această lucrare vom discuta doar câteva concepte religioase care pot fi interpretate din materialul arheologic actual.

Însă, înainte de a începe, trebuie să luăm în considerare următoarea întrebare: există așa ceva care ar putea fi descris ca o „religie Hallstatt" - atât în ceea ce privește determinarea culturală, cât și în ceea ce privește identificarea sa spațială și cronologică? Ne confruntăm cu o problemă aproape identică atunci când încercăm să definim „cultura Hallstatt". Răspunsul la această întrebare constă în primul rând în organizarea socială a comunităților individuale care pot fi găsite într-un anumit spațiu, dar și în structura și caracterul rețelelor regionale și supraregionale ale acestor comunități. Cunoștințele modeste actuale despre această structură sugerează mai multe teze generale. Fenomenele culturale din regiunea mai largă a Europei Centrale, care sunt descrise împreună ca Complexul Cultural Hallstatt, sunt de fapt destul de eterogene. În cadrul diviziunii conceptuale interne de bază a complexului, Croația aparține Cercului Estic, iar unii autori o clasifică într-o unitate spațială mai specifică și mai restrânsă, Cercul Alpin Hallstatt de Sud-Est.

Aceste diviziuni se bazează pe cultura materială și structura organizațională a diferitelor comunități și se poate presupune că și componenta religioasă a culturilor lor a urmat un model similar. Este evident că principiile principale erau comune întregului teritoriu al Complexului Cultural Hallstatt, dar manifestările lor erau uneori foarte mult adaptate local. Situația este și mai complexă având în vedere faptul că, în acele cazuri rare în care se poate face o corelație între cultura materială și cea spirituală a comunităților individuale dintr-o anumită zonă, caracteristici similare ale culturilor lor materiale nu sunt neapărat paralele cu asemănările în aspectele spirituale ale culturilor lor și invers. Urme ale unor astfel de fenomene pot fi găsite în unele sisteme religioase bine-cunoscute, cum ar fi cel grecesc, în care, cel puțin în faza sa timpurie, numele zeităților individuale reprezintă anumite clase generice, mai degrabă decât entități clar definite. Aceste clase constau din sau reflectau game întregi de principii religioase, care erau în mare parte locale și, într-o oarecare măsură, diverse. Conceptul de zeități principale a fost rezultatul procesului de sinteză a unor astfel de atribute locale și, de asemenea, al impunerii unor concepte locale la un nivel

regional mai larg. Totuși, merită să se țină cont de faptul că acest proces a mers uneori în direcția opusă și că unele principii religioase specifice și locale au fost formalizate sub numele zeității ale cărei atribute erau cele mai potrivite. Din acest motiv, uneori au fost folosite denumiri suplimentare care exprimau anumite

trăsături spațiale și/sau de caracter, mult mai mult decât numele unor zeități precum Zeus sau Atena, care au furnizat asocierea de bază.

O întrebare care rămâne deschisă este dacă principiile religioase, care sunt fundamental abstracte, au primit forme clare în cultura Hallstatt - forme care au ca rezultat sisteme mitologice și o componentă narativă adecvată. Unele elemente ale culturii materiale care pot fi urmărite prin metode arheologice de explorare, cum ar fi sculpturile de mici dimensiuni, reprezentările figurative pe ceramică și obiecte metalice și chiar scenele narative reprezentate pe situle, sugerează că astfel de zeități și sisteme mitologice au existat. Vom încerca să evidențiem câteva urme arheologice ale unor concepte individuale aparținând sistemelor religioase ale comunităților Hallstatt care au populat teritoriul Croației.

Tradiție, simbolism și comunicare vizuală

Cultul solar

Continuitatea motivelor cercului solar, svasticii și păsărilor, care au caracterizat cultura Câmpurilor de Urne din Europa Centrală (deși, de obicei, exprimate într-o tehnică diferită), indică faptul că anumite concepte și credințe, precum cele legate de cultul solar, au supraviețuit tranziției către epoca fierului și au fost recunoscute sau preluate de comunitățile Hallstatt (Pl. 2). Prezența unor astfel de elemente pare să confirme ipoteza că societatea Hallstatt s-a dezvoltat dintr-o populație aparținând culturii Câmpurilor de Urne, care s-a schimbat sub presiunea puternică a unor concepte foarte influente sosite din Est. Comunicarea dinamică dintre comunitățile din epoca bronzului târziu și epoca fierului timpuriu pe teritoriul Europei a dus cu siguranță, printre altele, la o largă răspândire a unor concepte religioase, care, prin procesul de receptare în sistemele locale, s-au transformat în diverse amalgamuri cultice, iar evoluția lor locală a adus idei care au avut manifestări similare, deși au apărut în locuri îndepărtate temporal și spațial. Discutând despre cultul solar în religia epocii bronzului nordice, Kristiansen și Larsson au reconstituit structura mitologică dominată de zeița Soarelui cu carul ei solar. Ea a fost strâns legată de frații ei, gemenii divini, care se reflectă în conceptul lui Kristiansen despre conducători duali (Kristiansen-Larsson 2005, 258-282, 294-308; Kristiansen 2001, 85-105). Interesant este că un rol important în religia Cercului Estic Hallstatt a fost jucat de o zeitate feminină cu atribute destul de neclare, în timp ce unele contexte funerare descoperite recent sugerează existența conceptului de „frați de arme”. Cu toate acestea, deocamdată nu există nicio bază care să justifice legătura dintre aceste două fenomene. În orice caz, prezența unei dimensiuni solare a noțiunilor religioase poate fi resimțită în Complexul Cultural Hallstatt,

dar puterea și intensitatea expresiei artistice a acestora au variat, probabil în funcție de cât de viu era substratul culturii Câmpului de Urne în cadrul fiecărui grup cultural local Hallstatt. Evoluția cultului solar în enormul teritoriu care se întinde din Europa Centrală și chiar de Nord până la Marea Egee a reflectat, într-o oarecare măsură, schimbarea viziunii asupra lumii de la începutul epocii fierului, precum și un fel de înțelegere generală a principalelor caracteristici ale cultului (Bouzek 1997, 34-43; Kristiansen-Larsson 2005, 251-319).

Simbolismul animalelor în religia epocii fierului

Având în vedere că arheologia își bazează metodele în principal pe cultura materială, atunci când discutăm despre simbolism, ne bazăm în cea mai mare măsură și pe dimensiunea vizuală a simbolurilor. Deși, la prima vedere, pare că simbolurile religioase nu sunt greu de identificat, este discutabil dacă această analiză contextuală minuțioasă va oferi rezultate relevante, deoarece, în majoritatea cazurilor, este dificil de discernut când una și aceeași formă sau reprezentare are o semnificație religioasă, socială, heraldică sau doar decorativă. În cadrul acestei categorii, simbolurile animale sunt probabil cel mai ușor de observat. Dintr-o întreagă serie de animale, vom menționa doar câteva.

Păsări de apă

Păsările acvatice, simbolul dominant al culturii Câmpului de Urne, ocupă o nișă simbolică foarte importantă în contextul combinat, uneori greu de distins, al cultelor solare și chtonice, precum și în Complexul Cultural Hallstatt. Încă de la începutul epocii fierului, acestea puteau fi găsite pe o varietate de obiecte ornamentale, de la fibule la diverse pandantive, pe vase de bronz și alte obiecte. Sunt interesante descoperirile de vase de ceramică și zornăitoare în formă de păsări, cum ar fi cele de la Dalj (Hoffiler 1938, T. 36/13). Această categorie include și vase cu protome de păsări, cum ar fi oalele de la Turcisce-Dvorisce (Majnaric-Pandzic 1998, 236-237, fig. 60) și cupe cu mânere în formă de cap de pasăre, cum ar fi cele de la Martijanec și Dalj (Vinski-Gasparini 1961, T. VII/1; IX/1-2). Este demn de remarcat faptul că, în fazele ulterioare

În cultura Hallstatt, aceleași tipuri de vase prezentau capete sau coarne de taur. Cu toate acestea, cele mai importante obiecte sunt cele cărora li s-a atribuit un scop ritualic, de exemplu, machete de vagoane, precum cel de la Glasinac, sau zornăitoarea dintr-un sit necunoscut din Slavonia de est (Simic 1995, 49). Este deosebit de important faptul că păsările acvatice au apărut ca element decorativ pe echipamentele cailor chiar la începutul epocii fierului timpurii. Acest puternic simbol religios, cu un caracter dual, a fost direct asociat cu caii, care au devenit un element al identității elitelor Hallstatt și un simbol al celui mai înalt statut social. Exemple bune pot fi găsite în tezaurele de la Adasevci și Legrad (Vinski 1955; Vinski-Gasparini 1973, 181, T. 127). Continuitatea semnificației păsărilor de apă este aproape sigură: ele purtau soarele însuși sau zeitatea solară, care călătorea, cu ajutorul lor, pe cer, dar și, odată cu schimbarea anotimpurilor, spre întunericul celeilalte lumi, doar pentru a se întoarce primăvara și a asigura regenerarea naturii și un nou ciclu al vieții, care ar putea fi ușor asociat cu migrația sezonieră a majorității păsărilor de apă. Este

interesant faptul că mlaștinile, habitatul multor specii de păsări de apă, au fost adesea locul unor activități cultice intensive ale comunităților din epoca fierului, în special în nord, unde cultul soarelui a jucat, de asemenea, un rol semnificativ și a perseverat mult timp în epoca fierului.

Taur

În mod tradițional, simbolul taurului este frecvent legat de respectivul cult solar și, în mediul Hallstatt, a fost adesea găsit sub formă de mânere și alte părți de ceramică (Fig. 1) și vase de bronz în formă de capete și corpuri de bovine. Întrucât astfel de vase au fost găsite aproape întotdeauna ca elemente ale unor inventare funerare exclusive, se poate trage concluzia că simbolismul taurului avea nu doar dimensiunea solară, ci și o anumită dimensiune chtonică. Interesant este că astfel de reprezentări erau prezente în întreaga regiune alpină, dar au fost găsite doar în cadrul unor unități funerare importante, de exemplu, cele cinci astfel de vase descoperite în Kaptol (Potrebica 2009a, 166). Având în vedere distribuția lor largă, dar specifică, putem presupune că acest simbol își are rădăcinile în

Un taur a fost găsit într-un context religios foarte important, datând din perioada Hallstatt, în faimoasa peșteră Byci skala (Peștera din Stânca Taurului) din Moravia. Însuși numele acestei localități conține o asociere cu taurul (Nekvasil 1980). Nu trebuie uitat simbolismul antic al coarnelor de consacrare și bucraniei, care este prezent în Europa și Asia neîntrerupt timp de mii de ani. În contextele Hallstatt, coarnele de taur au fost găsite pe mânere de ceramică și cupe de bronz; probabil nu este întâmplător faptul că erau prezente pe recipiente destinate în principal băuturii. Un exemplu și mai bun este oferit de askoi panonici cu reprezentări bovine pe mânere sau mânere în formă de capete de bovine, exemple ale cărora au fost găsite în Kaptol (Fig. 2) și Gorican (Potrebica 2009a, 167). Acestea ar putea fi legate de aspectele dionisiace ale simbolismului taurului (Harrison 1962, 431-436, fig. 134). Multe figurine ceramice în formă de taur, descoperite în regiunea colapiană, în special în altarul de la Turska Kosa, au fost interpretate ca daruri votive care înlocuiesc sacrificiile reale de animale (Cuckovic 2004, 198-200).

Pe de altă parte, taurul a fost unul dintre simbolurile foarte importante din mitologia și religia Greciei antice. Era una dintre formele în care apăreau zeii (cum ar fi Zeus), dar și monștrii (Minotaurul sau taurul din Maraton sau Creta). Pe lângă fertilitatea extrem de accentuată, prezentă în toate contextele legate de taur, simbolismul solar-chthonic al animalului cu greu poate fi trecut cu vederea. Pe de o parte, ca formă divină, reprezintă puterea fertilă a Soarelui, iar pe de altă parte, simbolizează forța întunecată, sălbatică, care produce distrugerea și căderea în lumea de dincolo (taurul cretan, Pasifae, Minotaurul). Tocmai acest lucru face din taur un animal sacru stăpânit de zei, iar tratamentul său nedrept poate duce la pedepsirea crudă a muritorilor - de exemplu, echipajul lui Ulise, care a ucis vitele lui Helios (Odiseea XII, 339-450). Aceleași motive au făcut din taur un animal de sacrificiu foarte apreciat - este suficient să ne amintim de sacrificiul lui Nestor adus lui Poseidon (Odiseea III, 5-68). Prin urmare, nu este surprinzător faptul că taurul apărea ocazional în diverse forme în ritualul funerar al unor persoane importante din epocile

bronzului și fierului, pe teritoriul care se întindea de la regiunea Micene (Gallou 2005, 98-105) până în Balcani. În cunoscutul mormânt princiar din Atenica au fost găsite rămășițe ale unor sacrificii tripartite („indo-europene”) de animale, care includeau porci, câini și vite, amintind astfel de suovetaurilia romană (Cace 1985, 13-32).

Vier

Mistrețul este un simbol relativ frecvent, care a apărut în diverse culturi încă din cele mai vechi timpuri. În Europa, reprezentările mistrețului pot fi găsite încă din epoca bronzului și sunt deosebit de frecvente în iconografia și practica cultică a lui La Tene, unde apar în diverse forme, de la figurine mici până la reprezentarea pe cazanul de Gundestrup. Încă din mitologia greacă, în care Hercule a urmărit mistrețul din Erimant și Meleagar mistrețul din Calydon, vânătoarea de mistreți a fost un simbol religios puternic, recent cercetat în detaliu de Eibner (2001). Ea leagă vânătoarea de mistreți de cultul eroilor, care a devenit proeminent tocmai la începutul epocii fierului și care avea un fundal mitologic foarte puternic, depășind probabil cadrul mitologiei grecești. Referința la vânătoarea de mistreți poate fi găsită și în religia celtică, unde vânătoarea este prezentată ca o ispravă mortală demnă de cei mai mari războinici, iar animalul însuși este adesea înfățișat ca fiind aproape invincibil și capabil să-și schimbe forma. Această caracteristică este frecvent prezentă în alte referințe mitologice la mistreți, inclusiv în cele din antichitatea clasică (episodul lui Ulise cu Circe). Reprezentări ale mistrețului

Vânătorile sunt prezente și în arta situlelor Hallstatt - de exemplu, pe cataramele curelelor din mormântul 48/104 din Sticna. Reprezentări de mistreți și colți de mistreț - servind drept dovadă și rezultat al unei vânători reușite - au fost adesea găsite în combinație cu echipament războinic: de la celebrele coifuri micenene realizate din colți de mistreț, la reprezentări de mistreți realizate din folie de metal prețios pe coifurile greco-ilirice, cum ar fi mistrețul de aur înconjurat de doi lei (Popovic 1994, 128, fig. 96) de pe casca de la Trebeniste (Fig. 3). Poate că este un lucru de reținut atunci când luăm în considerare descoperirea excepțională a echipamentului de cai din perioada Hallstatt din tumulul 114 din Szazhalombatta, unde secțiunile obrazului sunt realizate din colți de mistreț, și o descoperire similară din tumulul V din Vaszar, care conține doi colți și o serie de alte elemente de echipament de cai (Patek 1993, 94-103,129-134, Abb. 75/1-2; 107; Horvath 1969, 126-129, fig. 24/1-2). Un alt set similar de echipament de cai provine din mormântul Benvenuti 278 din Este (Capuis-Chieco Bianchi 1992, 68, fig. 49).

Sursele menționează adesea porcul sau mistrețul ca un element foarte important, dacă nu chiar central, al sărbătorilor, atât la întâlnirile sociale din viața reală, cât și la banchetele mitologice. Bucata de carne dată celor mai buni războinici sau șefului era deosebit de importantă. Acea bucată de carne (secțiunea inferioară și superioară a piciorului) a fost adesea găsită printre obiectele funerare, nu doar ca hrană simplă, ci și în contextul cultului în care carnea de porc, și în special această bucată de carne, era considerată un aliment chtonic foarte potrivit. Înmormântările separate ale porcilor sau mistreților întregi, sau ale părților acestora, sunt, de asemenea, destul de frecvente. În nordul Croației, obiectele

funerare din înmormântările feminine din perioada La Tene includ adesea părți de picioare de porc, în timp ce mormintele masculine prezintă frecvent părți de capete de porc, cu...

os maxilar inferior sau superior despicat. Cel mai bun exemplu în acest sens este cimitirul La Tene din Croația, din Zvonimirovo, cel mai bine documentat (Dizdar 2005, 90-91). Trebuie subliniat faptul că oasele de porc nu apar acolo doar ca obiecte funerare, ci au fost găsite și amestecate cu rămășițe umane din rugul funerar. Prin urmare, este foarte probabil ca porcul/mistrețul să fi jucat un rol important în ceea ce privește sacrificiul adus zeităților chtonice în timpul incinerării.

Urme de sacrificii de porci aduse zeităților chtonice și înmormântări de porci datând din diferite perioade au fost găsite în toată Europa, din Grecia, prin Balcani (Atenica), până la altarul La Tene din Gournay, unde centrul sitului este înconjurat de șanțuri alternante care conțin rămășițe scheletice de porc și umane (Teegen 2002, 28-29).

Cerb

Datorită coarnelor sale, reînnoite în fiecare an, cerbul a fost un simbol al fertilității și al reînnoirii ciclice a vieții în multe culturi și epoci. În religia greacă, era asociat cu Artemis, zeița vânătorii. În religia epocii fierului, trebuie să fi jucat un rol semnificativ, deoarece poate fi adesea găsit ca element al iconografiei cultice: de la reprezentările sculptate în stânci din Scandinavia și Vai Camonica, la vase de ceramică precum cele de la Sopron, până la scene de vânătoare din arta situlelor, precum cele de pe situla din Novo Mesto (Kriz 1997, Ap. 3) și catarama curelei de la Molnik (Pus 1991). Cea mai faimoasă reprezentare a unui cerb ar putea fi carul de cult de la Strettweg, cu câte un cerb la fiecare capăt al carului (Egg 1996, 14-62). De o parte și de alta a ambilor cerbi există figuri masculine, ținând cerbul de coarne cu mâna mai strânsă. Deși semnificația cerbului în cadrul acestei compoziții figurale, dominată de o figură feminină centrală, este greu de înțeles (vânătoare?, sacrificiu?), aceasta provine cu siguranță dintr-un context mitologic foarte specific, recognoscibil de comunitatea vremii. În arta situla, cerbii pot fi găsiți în procesiuni de animale și adesea și în scene de vânătoare. Se pare că astfel de reprezentări au un fundal iconografic, deoarece, în ele, echipamentul de vânătoare constă cel mai frecvent dintr-un arc și săgeți, care nu erau folosite ca arme de luptă de către acele comunități, iar arcașul este adesea portretizat îngenuncheat în spatele unui copac, cu un câine de vânătoare în spatele lui. Interesant este că aceeași imagine iconografică poate fi găsită în estul Mediteranei și în Orientul Mijlociu, dar în perioada cu sute de ani mai devreme (Turk 2005, 23-33, 41), ceea ce face acceptabilă teza privind rădăcinile din epoca bronzului ale iconografiei cerbului din epoca fierului de către Jockenhovel și Knochea (Jockenhovel-Knoche 2001). Deși descoperiri precum mica figurină de cerb de la Sotin (Simic 1995, 48) au fost rare în regiunea acoperită de această lucrare, numeroase descoperiri de acest gen au fost făcute în culturi care erau înrudite cronologic sau spațial cu cultura Hallstatt. Acest lucru este valabil mai ales pentru comunitățile nomade din est - de exemplu, sciții, unde cerbul a avut un rol important în iconografia și structura lor mitologică și, probabil, și în practica lor religioasă, în special cea legată de șamanism.

RAM

Berbecul a fost, în mod firesc, unul dintre cele mai frecvente simboluri în religiile preistorice din întreaga lume, deoarece, încă din cele mai vechi timpuri, a fost prezent în mediul cotidian și se afla adesea chiar în

nucleul economiei diferitelor comunități. Cu toate acestea, în Complexul Cultural Hallstatt, simbolismul universal al berbecului, asociat cu fertilitatea și focul, și-a găsit expresia vizuală doar în câteva locuri. Probabil cel mai remarcabil exemplu este situl din Novo Mesto. Descoperirile din acest centru de producție de mărgele de sticlă - unul dintre cele mai mari din Europa - includ un număr mare de obiecte din chihlimbar. Capodoperele miniaturii din sticlă, găsite în mormintele de la Kapiteljska Njiva, sunt de fapt mărgele policrome, în forme foarte realiste.

asemănătoare unor capete de berbec. Mormântul 35, probabil feminin, de sub tumulul V, conținea câteva foi de aur foarte rare, peste o mie de mărgele de sticlă și aproape două sute de mărgele de chihlimbar. Din acest număr imens, cel mai mare grup de mărgele era format din nu mai puțin de zece mărgele de sticlă întregi sau fragmentate în formă de capete de berbec (Kriz 2000, 62-65, T. 22-24). Dar au fost găsite și în alte secțiuni,

de exemplu, în mormântul XIV/41, și

Fără îndoială, cea mai frumoasă pereche a fost descoperită în mormântul VII/28. Probabil cele mai bune exemplare din chihlimbar ale acestor descoperiri sunt două capete de berbec din chihlimbar din mormântul VI/4 (Kriz et al. 2009, 101-103, 139). În ciuda faptului că nu există reprezentări iconografice ale berbecului în arta situla, se pare că animalul a avut o semnificație mai profundă pentru comunitate, transcendând dimensiunea economică cotidiană.

Pe de altă parte, o pereche de askoi panonieni descoperiți la Dalj prezintă mânere în formă de berbec (Fig. 4). Același set de ceramică include două cești cu mânere în formă de cap de pasăre (Simic 2004, 48, fig. 9). În acest exemplu, berbecii au înlocuit vitele, găsite pe același tip de vase provenite de pe teritoriul grupului Kaptol. Este dificil de spus dacă aceste diferențe sunt iconografice, religioase sau pur și simplu heraldice, dar se poate observa că în aceste două culturi cele două simboluri ocupau câmpuri semantice similare. În acest context, merită menționată descoperirea unei fibule cu o mărgele de chihlimbar pe arc în mormântul 145 al necropolei Jezerine-Pritoka; montura metalică a mărgelei de chihlimbar de pe partea arcului are forma unui cap de taur, în timp ce pe cealaltă parte, montura metalică este prelungită pentru a forma piciorul fibulei, în formă de cap de berbec (Raunig 2004, 93-96, 179, T. XVII/1). În teritoriul locuit de Iapodi au fost găsite atât capete de berbec din chihlimbar, cât și din sticlă, care corespund în totalitate exemplarelor din Dolenjska și probabil importate din acea regiune.

Cal

În lumea simbolică a religiilor preistorice, calul apare în nenumărate forme și aspecte. Se află într-o continuă mișcare de spațiu și timp și își transformă ușor forma, pe măsură ce se deplasează dintr-o lume în alta. Deși este conectat la toate elementele, cel mai apropiat de el este apa, care, de asemenea, aduce lumile împreună. Aspectul universal al simbolului calului a fost întruchipat deosebit de bine în caii mitologici greci (Milicevic Bradac 2003).

Fiind principalul determinant al Complexului Cultural Hallstatt, calul trebuie să fi avut rolul central în viața religioasă a perioadei. Cu toate acestea, din cauza prezenței omniprezente a calului în diverse aspecte ale vieții comunităților Hallstatt, este dificil să se identifice elemente ale culturii materiale sau contexte arheologice care aparțin, fără îndoială, sferei cultului sau religiei. Echipamentul ecvestru găsit în morminte poate fi întotdeauna interpretat ca un simbol al statutului războinicilor-călăreți și, în unele cazuri excepționale de înmormântări cu căruțe, ca o parte a echipamentului echipei care trăgea căruța. Chiar și în cazul mormintelor feminine proeminente, în care au fost găsite bunuri funerare neobișnuite constând din echipament de cai și părți de căruță, acestea pot fi interpretate ca simboluri de statut și nu neapărat simboluri religioase. În reprezentările ritualurilor în care femeile (preotesele?) le folosesc, caii și căruțele servesc scopului de echipament funcțional folosit pentru a îndeplini activități cultice, mai degrabă decât să fie părți active ale acestora.

În arta situlelor, reprezentările de cai apar rareori separate de scenele figurative care prezintă oameni ca protagoniști principali, fie că sunt călăreți, căruțași sau altceva. În același sens, numeroase portretizări ale cailor cu și fără călăreți, care apar în toate categoriile de cultură materială, nu pot fi atribuite iconografiei cultice cu vreun grad de certitudine. Chiar și reprezentările plastice ale cailor, abundente, de exemplu, în altarul de la Turska Kosa (Cuckovic 2004, 198-200), și figurinele de plumb de pe vase de ceramică de la situl Frog, au fost găsite cel mai frecvent în combinație cu călăreți și nu au o semnificație independentă, ceea ce se reflectă într-o oarecare măsură și în modelarea lor.

În ciuda tuturor acestor aspecte, există indicii că, deși până în prezent nu au fost efectuate analize detaliate regulate ale rămășițelor osteologice incinerate din mormintele Hallstatt, în rarele cazuri în care astfel de analize au fost făcute, rezultatele sugerează că, împreună cu defunctul, caii erau incinerați pe rug. Și aici îi putem interpreta ca elemente de echipament aparținând defunctului, similare armelor și hainelor, dar este posibil ca și calul să fi jucat un al doilea rol: acela de ofrandă sacrificială. Situația este ceva mai clară în cazul înmormântărilor scheletice de cai ulterioare, pentru care putem oferi aceeași interpretare ca și în cazul înmormântărilor prin incinerare, dar în situațiile în care acestea nu sunt legate de niciun defunct anume, ci ocupă un loc separat în cadrul necropolei, este aproape sigur că aveau o semnificație simbolică suplimentară sau o funcție distinctă în cadrul ritualului. Înmormântările de cai în sau în afara mormintelor din interiorul limitelor unei necropole pot fi observate și în lumina calului, care a servit defunctului în timpul vieții sale ca mijloc de transport sau pentru luptă sau ca simbol al statutului, devenind animal de sacrificiu în timpul ritualului funerar sau chiar obținând rolul de psihopom, care poate fi bazat pe diverse fundamente mitologice.

O altă confirmare indirectă a rolului calului în religia hallstattiană provine din relația dintre femeile puternice și cai. Pe lângă echipamentul cailor și părțile de vagoane, ocazional

Deși au fost descoperite în mormintele unor astfel de femei, această relație se reflectă uneori și în ținuta lor, iar acest lucru poate fi observat în două moduri diferite. Elementele funcționale ale ținutei, cum ar fi fibulele, erau adesea decorate cu motive ecvestre (Metzner-Nebelsick 2007), iar uneori părți din echipamentul cailor apăreau ca elemente ale ținutei unor astfel de femei (Metzner-Nebelsick-Nebelsick 1999). Miniatura din os a unui cal cu călăreț descoperită în tumulul 12 al necropolei Kaptol-Gradci (Fig. 5), care este cea mai dominantă unitate feminină din necropolă, a aparținut probabil unei fibule (Potrebica 2009b, 137). Motive aproape identice au fost redate pe figurine din os din Italia, Vace și Nesactium (Marzatico 2009), care este și locul de descoperire al cunoscutei sculpturi monumentale a călărețului și femeii, care unește puterea sublimă a eroului și cultele fertilității (Kukoc 2001). Indiferent dacă acele femei ocupau poziții înalte în structurile sociale sau religioase, sau poate ambele, alegerea unor astfel de ornamente specifice trebuie să implice o semnificație abstractă care depășește simpla estetică. Ne putem întreba, de exemplu, dacă motivul lui Pegas de pe torque-ul de aur al prințesei din Vix este doar un element decorativ accidental sau dacă are o altă semnificație. Să nu uităm că Pegas l-a creat pe Hippocrene

„fântâna cu cai”, care era locul de întâlnire al tuturor Muzelor și o sursă de inspirație poetică.

Pe de altă parte, la fel ca în cazul cerbilor, sacrificiile de cai sunt clar vizibile la vecinii estici ai Complexului Cultural Hallstatt, în special la sciți, ceea ce ridică întrebarea unei posibile interpretări a unității funerare de sub tumulul 2 din Jalzabet, unde camera monumentală cu dromos conținea elemente de echipament pentru cai, armură din solzi, săgeți cu trei tăișuri de tip estic și vârfuri de săgeată din os pentru scopuri votive. Cu toate acestea, printre rămășițele osteologice, oasele de cai au fost identificate cu aproape certitudine, în timp ce prezența rămășițelor umane nu a fost stabilită (Simek 1998).

Arta situlei

Pentru o societate care nu are o limbă scrisă, narațiunea vizuală este de o importanță capitală pentru memoria colectivă, care include cu siguranță continuitatea conceptelor religioase. Mii de pagini au fost scrise despre toate aspectele artei situlelor și, în special, despre semnificațiile scenelor înfățișate. Interpretările merg de la o extremă la alta. Cei mai controversați autori susțin că acestea erau importuri, decorate cu motive complet străine regiunii Hallstatt. Chiar și după ce a devenit clar că cel puțin o parte dintre situle fuseseră produse în regiunea Hallstatt sau destinate regiunii, s-a considerat adesea că motivele au fost transpuse într-un scop pur decorativ, fără o înțelegere reală a conținutului lor. Una dintre teze susține că aceasta a fost o imitație a modului de viață al aristocrației grecești și italiene de către elitele barbare din nord. Contrar acestora, există interpretări care atribuie o semnificație simbolică profundă, și uneori chiar escatologică, fiecărui detaliu, fie că este vorba de un motiv sau o compoziție. Deși arta situlei este de obicei legată de tehnica

toreutică și, în unele cazuri, chiar de un anumit tip de obiect (așa cum sugerează chiar numele său), ea ar trebui considerată într-un context mult mai larg. Cauzele apariției fizice a artei situlei în nordul Italiei și Slovenia ar trebui căutate la nivelul tehnologiei și dezvoltării atelierelor din regiune, precum și în structurile schimbate ale comunităților care au format publicul și piața standard pentru aceste ateliere. Cu toate acestea, impulsul cheie pentru dezvoltarea expresiei artistice situlei a fost, fără îndoială, extinderea unui stil orientalizant care, adus de culturile est-mediteraneene, fenicieni și greci, a ajuns în Italia și apoi a fost transferat populațiilor italiene și Complexului Cultural Hallstatt. Cu toate acestea, este important să se țină cont de faptul că forma și conținutul acestei expresii artistice au depășit cu siguranță cadrul tehnicii toreutice și că probabil a apărut în forme mai complexe și diversificate pe alte suporturi, cum ar fi, de exemplu, textile și lemn. Din păcate, din cauza naturii degradante a acestor materiale, arheologiei i se refuză o perspectivă asupra unei întregi lumi a expresiei și tot ce ne-a rămas este tehnica toreutică. S-a scris mult despre

Persistența îndelungată a artei situlelor pe teritoriul actualei Dolenjska, ceea ce implică faptul că și centrele de producție erau situate în regiune. Faptul că dezvoltarea dinamică a unui stil poate fi urmărită pe aceste obiecte susține teza că a existat mai mult decât simpla producție și utilizare conservatoare. Dacă privim mai atent scenele figurative redate pe situle, vom realiza curând că acestea constau dintr-o gamă de motive, elemente semantice care au semnificație atât la nivel de conținut, cât și de simbolism. Tocmai această dualitate a semnificației (deoarece uneori același motiv poate servi unei funcții narative, iar alteori pur simbolice) și diversitatea combinațiilor diverselor elemente semantice ne împiedică să descifrăm poveștile portretizate pe unele obiecte. Ne lipsește cheia, adică înțelegerea generală a lumii, inclusiv a fundamentului său mitologic, pe care, fără îndoială, o aveau spectatorii scenelor din epoca fierului. Prin urmare, este dificil de spus dacă poveștile pe care le citim din obiectele artei situlelor sunt legate de viața concretă a unei comunități sau dacă prezintă unele trăsături generale ale modului lor de viață și ale viziunii asupra lumii. În același timp, nu suntem siguri în ce măsură ar trebui căutat un sens mai profund în relațiile spațiale dintre elementele și scenele individuale, deoarece, în ciuda tuturor celor de mai sus, acestea sunt obiecte produse prin tehnica toreutică, care are limitele sale tehnologice, și nu trebuie uitat că au fost produse de meșteri care au trebuit să acorde multă atenție dimensiunii funcționale a produselor lor.

Totuși, dacă luăm în considerare motivele ca unități individuale, putem obține o idee despre semnificație, care probabil pătrunde adânc în cultura spirituală a comunităților Hallstatt. Printre scenele care se repetă frecvent în forme foarte similare se numără scenele descrise anterior de vânătoare de mistreți sau cerbi, (competiții de?) muzicieni, ospățuri, procesiuni războinice cu cai și căruțe, competiții de lupte cu pumnii, plugari și acturi sexuale. Toate acestea sunt însoțite de procesiuni abundente de animale - în majoritatea cazurilor, fiare sălbatice cu coarne. Conținutul și combinațiile lor permit mai multe interpretări: acestea ar putea fi procesiuni funerare, sărbători cu jocuri, ospățuri (ospățuri de curte, ospățuri mitologice sau posibil funerare), o formă de hierogamie, sugerată de simplegma, o reprezentare formalizată a actului sexual - în unele cazuri și pe un tron (Pl. 3/2) - și apariția frecventă a plugarilor pe aceleași obiecte (Terzan 2001). Toate acestea sunt elemente ale

sistemului de tranziție a puterii, care era evident puternic ritualizat, așa cum era în toate comunitățile din epoca fierului. Accentuarea vizuală constantă a sistemului, în principal în contextul sărbătorilor la care situlae puteau fi văzute și în contextele funerare în care au fost găsite, a contribuit, fără îndoială, la identitatea fundamentală a grupului de elită din vârful scării sociale, al cărui statut se baza pe însăși stabilitatea și conservarea sistemului respectiv. În acest sens, situlae dezvăluie mai mult din practica socială ritualizată decât din conținutul mitologic și religios specific.

Femeile în cadrul sistemului religios

Există numeroase indicii că femeile au avut un rol special în cadrul sistemului religios Hallstatt și, pe lângă datele binecunoscute privind regiunea de interes a acestei lucrări, nu sunt multe de adăugat (Potrebica 2005a, 79-80). Reprezentările cultice și rolul pronunțat al femeilor în practica cultică sugerează existența unei zeități feminine cu un element accentuat de fertilitate. Fie că aceasta a fost aceeași zeitate care este de obicei legată de cultul solar sau de omologul său, este dificil de stabilit. Cu toate acestea, având în vedere faptul că, pe lângă faptul că era legată de cultul solar, manifesta și numeroase elemente chtonice, avea cu siguranță o dublă identitate, nu rară printre zeitățile solare, chiar și la nivel de gen, așa cum este ilustrat de faimosul car de la Dupljaja (Potrebica 2005b, 29-30).

Poziția femeilor în religia comunităților Hallstatt din sudul Panoniei este cel mai bine reflectată în unele unități funerare excepționale, cum ar fi tumulii V și VI din necropola Cemernica din Kaptol. Aceste morminte conțineau o abundență de elemente feminine și de cult și erau separate de necropolă, formând astfel o unitate proprie la nord de necropolă. Mormintele feminine care se aflau probabil sub tumuli conțineau un număr mare de receptacule de înaltă calitate, a căror formă sugerează că aveau o funcție legată de cult, și elemente de echipament pentru cai care se găsesc rar în mormintele feminine. În plus, în tumulul V au existat până la 10 fusaloace, singurele fusaloace găsite în întreaga necropolă (Pl. 2). Deși necropola de la Cemernica a inclus și alte înmormântări feminine, potențialul lor sociologic era evident diferit, astfel încât acestea au fost amplasate printre tumuli de războinici, în cadrul unor unități conceptuale diferite (Potrebica 2004, 121-122).

Unități similare au fost descoperite și în alte situri ale Cercului Hallstatt de Est (Terzan 1986, 227-244, H121-122). Uneori, descoperirile includeau diverse obiecte de cult și, frecvent, existau și obiecte marcate legate de tors și țesut. Aceste activități erau evident caracteristice femeilor aflate în poziții înalte, dar aveau și o dimensiune religioasă, care poate fi observată în diverse reprezentări, cum ar fi

precum cele de pe vasele de ceramică - de exemplu cele de la Sopron (PL 3/1) și Nove Kosariska, și cele din arta situlei (Terzan 1996; Eibner 1986, 39-48; Potrebica 2005a, 79-80). În mitologia clasică, dublul aspect al țesutului este probabil cel mai bine încorporat la Penelope, care își manipulează țesutul și astfel stăpânește practic spațiul dintre viață și moarte. Ea nu ia parte activă la evenimente, dar decizia ei determină rezultatul final. În ciuda faptului că toată lumea este conștientă de acest lucru, nimeni nu o poate forța să ia o decizie în afara tiparului ritualic, deoarece, într-un fel, este intangibilă. Acest aspect al

rolului ei este interesant și în contextul transferului de putere și al moștenirii, unde hierogamia poate juca și ea un rol, ceea ce este probabil confirmat de reprezentările actului sexual formalizat în arta situlei, în special atunci când are loc pe un tron ocupat în mod excepțional de o femeie. Această reprezentare (Pl. 3/2) este prezentă pe catarama curelei de la Brezje pri Trebelnem (Barth 1999, Abb. 1; Terzan 2001, 210, fig. 6; Turk 2005, 29-31).

Deși conceptul ar putea avea origine egeeană și ar fi putut ajunge în sudul Panoniei prin Italia și comunitățile Hallstatt din zona Alpilor de Est sau direct din sud, este dificil de stabilit dacă acesta a fost un element de transfer cultural sau o moștenire spirituală comună. O altă problemă este cum să se stabilească în ce măsură elementele inventarelor funerare, cum ar fi echipamentele pentru cai, piesele de căruță, greutățile de război sau fusaloarele, reprezintă statutul social sau rolul cuiva în cadrul comunității și în ce măsură sunt legate de cult, fie simbolic, fie operațional, ca instrument pentru anumite activități cultice.

Cea mai recentă contribuție la această discuție a fost adusă de excavarea tumulului 12 din necropola de la Gradci (Potrebica 2009b, 135-138). Acesta a fost al doilea tumul ca mărime din necropolă. Acoperea singura construcție completă de rug descoperită până în prezent în Kaptol, care era, pe latura sa mai scurtă, conectată la structura centrală din piatră, care probabil acoperea o cameră de lemn. Un număr mare de descoperiri au fost descoperite în interiorul construcției rugului, constând dintr-o serie de recipiente diverse, fragmentate, dintre care niciunul nu era probabil întreg, și toate fuseseră arse pe rug, împreună cu corpul. Pe lângă cioburile de recipient, construcția rugului conținea până la 15 greutăți piramidale, aparținând probabil unui război de țesut. Au existat, de asemenea, diverse fragmente de obiecte din fier și bronz grav deteriorate, majoritatea topite până la imposibil de recunoscut. Totuși, au putut fi detectate câteva fibule, împreună cu pandantive în formă de clopot, lanțuri de bronz cu pandantive triunghiulare la capete, realizate din bronz și tablă de fier decorate cu embosare, o mică pasăre din bronz, de formă plastică, și un număr mare de mărgele cilindrice, probabil dintr-un colier. Cea mai importantă descoperire metalică este, fără îndoială, o serie de mărgele cilindrice din electrum, identice ca formă cu mărgelele de bronz, care sunt primele obiecte descoperite din metal prețios în contextul siturilor din epoca fierului din zona Kaptol. Alte descoperiri excepționale includ mai multe obiecte decorate din os (probabil pandantive dintr-un colier și ornamente din îmbrăcăminte) și un nasture din lemn bogat împodobit, până în prezent fără paralele cunoscute. În camera funerară a fost găsită o greutate piramidală a șaisprezecea, împreună cu cioburi de ceramică și un grup de vase întregi, dintre care unele conțineau oase umane și animale (probabil de păsări) și o serie de descoperiri mici care corespund pe deplin descoperirilor din rug. Unul dintre ornamentele osoase fragmentate care iese în evidență este un fragment din reprezentarea miniaturală a unui călăreț pe cal, probabil un segment de fibulă. Chiar la marginea tumulului a fost descoperit un mormânt de incinerare periferic, cu rămășițe îngropate într-o urnă fără obiecte funerare. Locația îndepărtată a acestui tumul, dimensiunea sa, structura specifică (construcția și camera rugului), descoperirile extraordinare de îmbrăcăminte bogată cu ornamente din metal, os și lemn și elemente iconografice caracteristice (călăreț), descoperirea unor mărgele unice din metal prețios și greutăți de război, indică faptul că persoana îngropată în acest mormânt a fost o femeie de

cel mai înalt rang. Toate acestea, precum și faptul că în interiorul acestui tumul nu au existat urme ale altor decedați și nici vreun element care ar putea fi atribuit unui bărbat, sugerează că aceasta ar fi putut fi o femeie al cărei statut înalt și importanță excepțională decurg din rangul înalt în cadrul structurii religioase a comunității sale - cu alte cuvinte, un fel de preoteasă. Rămâne de văzut dacă urna descoperită la periferie aparține acestui complex, deoarece analiza contextuală completă a tumulului este încă în curs de desfășurare. Dacă da, va deschide numeroase posibilități de interpretare, inclusiv cea legată de un sacrificiu efectuat în timpul sau după ritualul funerar. Deocamdată, toate aceste considerații rămân în sfera speculațiilor.

Se pare că în unitățile funerare feminine proeminente, cum ar fi cele pe care le putem găsi la Kaptol, componenta religioasă este accentuată mai mult decât cea socială. Întrebarea care rămâne fără răspuns este dacă acest lucru este suficient pentru a presupune că a existat o clasă de preotese care avea o structură organizațională internă și acționa independent, în unele aspecte în paralel cu structura socială (Potrebica 2005a, 79-80). Dacă structurile religioase și sociale din cadrul comunităților din epoca fierului erau separate, acestea trebuie să se fi suprapus în anumite aspecte. O astfel de suprapunere este clar vizibilă în mormintele războinicilor, care prezintă unele caracteristici pronunțate.

componente religioase, dar este mult mai important pentru interpretarea unităților funerare feminine semnificative cu anumite conținuturi religioase. Având în vedere numărul mic de descoperiri bine publicate de acest gen, deocamdată rămâne dificil să se stabilească un model de corelație între religie și statutul social. Tentitiv, am putea concluziona că poziția înaltă a acelor femei în cadrul ierarhiei religioase se reflecta inevitabil în poziția lor în cadrul structurii sociale, dar rămâne deschisă întrebarea dacă acestea aparțineau inițial clasei sociale superioare și dacă exprimarea identității lor în cadrul culturii materiale a ritualului funerar era diferită pur și simplu pentru că obțineau și un rol religios. Cu alte cuvinte, dacă exista o categorie de preotese, erau acestea selectate exclusiv din rândurile claselor sociale superioare sau puteau include membri dintr-un cerc mult mai larg? Deși nu există dovezi concrete pentru niciunul dintre modele, există indicii care indică în direcția primului.

Frați de arme - natura duală a eroilor

În Complexul Cultural Hallstatt, conceptul de războinic era inseparabil legat de o întreagă gamă de conotații sociale și religioase. Cu această ocazie, ne vom concentra doar asupra unui aspect al ritualului funerar care, alături de sărbători, este direct legat de cultul eroilor. Acestea sunt rarele înmormântări ale unor perechi de războinici, aparent de același statut social, ceea ce ar putea fi un ecou îndepărtat al conceptului antic de „frați de arme” care luptă împreună, dar se și însoțesc reciproc în lumea cealaltă.

Mormintele de acest fel care pot fi verificate fără nicio îndoială sunt foarte rare. Mormântul 19 de sub tumulul VII din Novo Mesto, care conține două căști greco-ilirice, era un mormânt scheletic, dar oasele din el nu s-au păstrat din cauza acidității solului (Kriz 1997, 50-52, 56-57; Egg 1999). Din acest motiv, la fel ca în cazul tumulului IX al necropolei Cemernica din

Kaptol (Vejvoda-Mirnik 1991, 12, 15-16, schema 11) care conține două recipiente (urne?) aproape identice, a fost definit ca un mormânt dual masculin exclusiv pe baza a două seturi de echipament obișnuit pentru războinici. Se pare că doi războinici de statut similar au fost îngropați în același mormânt, dar este dificil de spus dacă cele două înmormântări au fost simultane. Este dificil să se determine un model interpretativ mai precis sau să se explice relația dintre cei doi războinici doar pe baza acestor descoperiri. Cel mai bun model mitologic este cu siguranță cel al eroilor gemeni Castor și Pollux, sau al lui Patrocle și Ahile, dar în ambele cazuri legăturile lor reciproce sunt de natură duală, fiind conectați prin sânge și prin arme. Pe lângă faptul că luptă împreună, astfel de perechi sunt adesea înrudite și prin rudenie (Potrebica 2005a, 77-79).

Nu trebuie să uităm de modelul structurii duale socio-religioase a anumitor comunități din epoca bronzului și a fierului, propus relativ recent de Kristiansen. Acesta include o pereche de conducători-războinici, dintre care unul întruchipează componenta războinică, iar celălalt componenta religioasă, deși în multe aspecte se suprapun. Kristiansen a susținut astfel de afirmații cu anumite elemente ale ritualului funerar (Kristiansen 2001; Kristiansen-Larsson 2005, 258, 265).

Descoperirea recentă a ceea ce pare a fi un mormânt princiar dublu sub tumulul 6 al necropolei Gradci de lângă Kaptol a concentrat atenția asupra acestui model. Deși o analiză atentă a descoperirilor va fi posibilă doar după finalizarea tratamentului lor de conservare, deocamdată se poate spune că mormântul conținea probabil rămășițele a doi războinici cu bogatul lor echipament militar. (Nu se poate exclude posibilitatea ca mai mult de doi decedați să fi fost îngropați în acest mormânt.) Mormântul este cea mai bogată unitate Hallstatt din Croația. În el au fost găsite rămășițe ale cel puțin unui set de cască și centură cu o piatră de ascuțit, alături de alte arme care veneau în două seturi aproape identice, fiecare conținând două topoare de luptă din fier, trei sulițe din fier, o sabie și echipament pentru cai. Evident, același concept era la mijloc și aici, dar în acest caz la cel mai înalt nivel social. Această unitate funerară va oferi, fără îndoială, o contribuție importantă la înțelegerea conceptului de „frați de arme" și va extinde cunoștințele noastre asupra tehnicilor militare folosite în această regiune în timpul epocii timpurii a fierului (Potrebica 2005a, 77-79). Este interesant de observat că printre cele 29 de vase de ceramică găsite în mormânt, au existat mai multe oale decorate cu lamele de staniu și unul cu plăci de bronz. Majoritatea vaselor fuseseră decorate cu caneluri, dar urme de adeziv puteau fi observate peste diverse elemente de ornament canelat, ignorându-le complet. Două oale sunt deosebit de interesante: unul dintre ele este decorat cu plăci de bronz, iar celălalt cu lamele de staniu cu un motiv meandrat. La prima vedere, oalele par complet diferite, dar dacă ornamentele metalice lipite ar fi îndepărtate, un motiv canelat ar deveni vizibil, identic pe ambele vase. Caracterul dual accentuat al acestui mormânt sugerează că era vorba de o pereche de oale identice, decorate cu lamele metalice la ceva timp după ce au fost produse (sau chiar folosite), tocmai în scopul acestei înmormântări extraordinare. O astfel de interpretare ar corespunde presupusului concept de tumul IX din a doua necropolă din Kaptol, Cemernica. Este posibil să ne imaginăm că, cel puțin în acest caz, metoda de decorare a ceramicii

a avut un rol transformator, prin faptul că un oal decorat cu tehnica canelurilor, utilizată standard de comunitatea locală, atunci când era decorat cu o tehnică diferită, devenea un vas de cult universal recunoscut.

Sărbătoare rituală

Având în vedere abundența literaturii care discută semnificația sărbătorilor în diverse culturi ale lumii, în toate perioadele istoriei, nu este nevoie să repetăm principiile de bază ale fenomenului. Conceptul de sărbătoare a fost pus în evidență în mod special în comunitățile în care structura socială era dominată de războinici, iar structura mitologică de eroi și, prin urmare, este probabil ca, în diversele sale forme, să fi fost coloana vertebrală a ordinii sociale din epoca fierului în întreaga Europă.

Această lucrare va lua în considerare doar câteva aspecte cultice ale sărbătorilor rituale și competitive. Sărbătoarea rituală a fost un element important al dimensiunii războinice și eroice a religiei din epoca fierului, atât în Mediterana, cât și în Balcani, precum și pe teritoriul Complexului Cultural Hallstatt. Arta situlă oferă o gamă largă de reprezentări ale sărbătorilor, dar este dificil de stabilit dacă acestea au fost evenimente sociale sau religioase. Numeroase seturi de ceramică și obiecte de bronz pentru sărbători găsite în morminte indică faptul că ospățurile au fost un element al identității elitelor războinice din Cercul Hallstatt de Est, dar trebuie să fim atenți atunci când definim rolul ritualic al unor astfel de seturi. Mai precis, uneori este dificil de specificat dacă recipientele găsite în morminte au aparținut unui ritual funerar, efectuat de membrii vii ai comunității, sau dacă au fost bunuri funerare în sensul restrâns al cuvântului, destinate utilizării de către defunct în viața de apoi. În plus, ritualul funerar este un fenomen multidimensional, astfel încât, în unele cazuri, aceste categorii se apropie foarte mult sau chiar se suprapun. Prin urmare, ar trebui să presupunem că unele obiecte de ceramică care au avut un rol activ la începutul ritualului și au fost folosite de comunitatea celor vii în scopuri cultice, la un moment dat au obținut rolul de obiecte funerare, în care le găsim și astăzi. Insistând asupra unei separări clare între funcțiile sociale și cele cultice ale sărbătorilor formale, așa cum le găsim reprezentate pe situle și în care

faptul că acele situlae erau, de asemenea, folosite, ar putea fi o modalitate incorectă de a privi fenomenul. În multe surse istorice, ospățurile funerare ilustrează semnificația multifațetată a ospățurilor. Acele ospățuri, organizate după

înmormântările strămoșilor aveau o dimensiune rituală clară, dar în același timp serveau la restabilirea

echilibru în comunitate după plecarea unuia dintre membrii săi importanți. În astfel de situații, era necesară o nouă împărțire a puterii și resurselor în comunitate. În unele societăți istorice, sărbătorile erau folosite pentru a împărți bunurile materiale, precum și funcțiile sociale ale decedatului, între cei vii

membrii comunității, cu respectarea unor reguli stricte prestabilite (Potrebica 2005a, 75).

În sudul Panoniei, pe lângă câteva vase excepționale din bronz, obiectele festive descoperite în morminte constau în mare parte din vase de ceramică, dintre care anumite tipuri au un caracter cult evident, de exemplu, kernoi și askoi. Kernosul descoperit în tumulul 2 al necropolei Gradci din Kaptol (Fig. 6) se încadrează în micul grup de kernoi central-europene care diferă semnificativ de omologii lor greci: așa cum se întâmplă cu forma, așa și cu funcția și contextul lor. Aceasta este forma binecunoscută a oalei Hallstatt cu margine îndoită și trei recipiente mici bulboase pe umăr, care nu sunt închise de un fund, ci sunt legate de vasul principal și permit curgerea liberă a lichidelor. Aceste oale au fost întotdeauna...

a fost găsită împreună cu alte obiecte legate de cult, primar

în morminte masculine care conțin arme. Toate acestea indică faptul că Fig. 6. Kaptol-Gradci. Kernos din

Mormintele bogate ale războinicilor, cum ar fi acesta, prezintă uneori și tumuluri 2.

o puternică componentă religioasă, în acest caz accentuată de

kernos (Potrebica 2005a, 75-76, fig. 1). Askoii din Gorican și Kaptol aparțin unui grup restrâns, distribuit în principal în Pannonia. Mânerele lor, de formă bovină, mărturisesc rolul important pe care simbolul taurului l-a jucat în religia Hallstatt din această regiune, lucru deja discutat, iar în lumina rolului askoiilor în sărbătorile rituale, aceștia ar putea reflecta și unele elemente dionisiace.

Dimensiunile religioase ale ritualului funerar

Având în vedere rarele săpături sistematice ale așezărilor din epoca fierului timpuriu din Croația de până acum, marea majoritate a informațiilor despre fenomenele religioase hallstattiene se referă la ritualul funerar și provine din săpăturile necropolelor. Pe lângă elementele direct legate de ritualul funerar, în astfel de contexte...

se pot găsi, de asemenea, urme ale unui cadru de referință religios general. În general, atunci când explorează perioadele preistorice și protoistorice folosind metoda arheologică, oamenii de știință vorbesc adesea despre religie, deși, de fapt, găsesc și interpretează urme de ritualuri. Ritualurile au o structură și un mecanism intern bine definite, dar nu sunt singurul factor determinant al sistemului religios al unei anumite comunități. Atunci când se încearcă reconstituirea sistemelor religioase ale comunităților preistorice, această noțiune nu ar trebui trecută cu vederea.

La începutul epocii fierului timpurii, tradiția culturii Câmpurilor de urne era încă prezentă pe teritoriul Cercului Hallstatt de Est, inclusiv în Croația. Această tradiție se reflecta în predominanța unui ritual funerar prin incinerare. La marginea estică a Croației, în regiunea Dunării, adică în zona populată de grupul Dalj, mormintele erau plate și au rămas așa până la sfârșitul epocii fierului timpurii, cu un număr mic de morminte scheletice apărând în a doua jumătate a secolului al VIII-lea î.Hr., explicate prin influențe din Balcani. La marginea

vestică a Croației, în zona grupului Budinjak, epoca fierului timpurie a adus tumuli și, în timp, și înmormântarea scheletică. Datorită acestor evoluții, acest grup a fost privit în contextul grupului cultural Dolenjska. Fenomenele culturale predominante din Croația centrală au fost legate de grupul Kaptol, cel mai apropiat dintre aceste grupuri de trăsăturile generale ale Cercului Hallstatt de Est. Ritualul funerar caracteristic acestui grup era înmormântarea prin incinerare sub tumul.

Totuși, disproporția enormă dintre numărul tumulilor și dimensiunea presupusă a comunității locale sugerează că înmormântarea sub tumuli avea o puternică semnificație religioasă. Cu alte cuvinte, un astfel de rit era rezervat doar indivizilor a căror tranziție de la structura socială la cea mitologică a unei anumite comunități era considerată esențială pentru păstrarea continuității acesteia.

Prin urmare, ritualul funerar, a cărui manifestare materială se regăsește într-un context arheologic, poate fi văzut ca o modalitate de comunicare a structurii sociale vii a unei comunități cu lumea cealaltă, sfera divină în care comunitatea este prezentă în aspectul său mitologic. Indivizii care nu participă la proces nu sunt relevanți pentru continuitatea comunității în ansamblu, deci nu au fost supuși ritualului funerar descris și, din punctul de vedere al arheologiei, sunt invizibili în peisaj (Potrebica 2004, 123).

Incinerarea ca transformare

În unele înmormântări, este evident că incinerarea a fost mai mult decât o metodă tehnică de pregătire a corpului pentru înmormântare și că a avut și o dimensiune religioasă, deoarece locurile de incinerare (cele care pot fi definite ca unități separate) urmează modelul altor locații consacrate, prin faptul că sunt întotdeauna protejate cu tumuli. Dacă privim incinerarea ca pe un act de transformare ritualică, atunci locul în care se efectuează face parte din spațiul consacrat al comunității care practică ritualul și, ca atare, trebuie delimitat în peisaj și, de asemenea, protejat fizic de profanare. În astfel de cazuri, tumulul protejează mormântul ca zonă sfințită de ritualul de înmormântare, în timp ce locul incinerării este protejat doar atunci când este sfințit printr-un ritual adecvat. În ambele cazuri, trebuie ținut cont de faptul că astfel de înmormântări erau rezervate membrilor elitelor sociale și religioase.

Consum și continuitate

În tumulii excavați, uneori se găsesc părți de vase care permit o determinare clară a formei vasului, dar, în același timp, este evident că acestea sunt doar fragmente, deoarece alte segmente ale vaselor lipsesc. În majoritatea cazurilor, astfel de vase prezintă urme distincte de arsură, fie prin schimbarea culorii, deteriorarea suprafeței sau deformarea cauzată de temperaturi ridicate. În plus, majoritatea acestor vase aparțin tipurilor de vase care erau utilizate zilnic, probabil pentru prepararea, procesarea și depozitarea alimentelor. Având în vedere faptul că mormintele conțin adesea materiale împrăștiate aduse din rugul funerar, putem presupune că aceste fragmente au fost aduse în mormânt în același mod și că nu sunt elemente ale bunurilor funerare plasate în mormânt, ci mai degrabă că vasele conțineau

ofrande de mâncare și băutură sacrificială care se aflau pe rug împreună cu corpul defunctului. Dacă acesta ar fi fost într-adevăr cazul, ar fi încă un argument care ar corobora teza că incinerarea nu era doar un proces tehnic de pregătire a corpului pentru înmormântare, ci un act care avea propria sa dimensiune rituală.

Prezența unor astfel de vase pe rug evocă asocieri cu conceptul de consum: zeitățile consumă ofrande de mâncare și băutură. Într-un act de incinerare, focul servește ca element transformator sau mijloc de consum, ca o prezență vizibilă și palpabilă a zeilor pe pământ. Este dificil de spus dacă ofrandele de mâncare și băutură erau doar o parte a inventarului necesar pentru ritul de trecere dintr-o lume în alta sau dacă exista o legătură escatologică între consumul hranei și...

și consumarea corpului. Moartea nu a fost niciodată percepută ca sfârșitul ființei, ci a fost adesea văzută ca o trecere către un alt nivel al existenței. Pentru a realiza această trecere, defunctul trebuia să se transforme și să lase în urmă tot ceea ce l-ar fi putut împiedica să atingă noul nivel, în primul rând corpurile sale. Prin urmare, toate ritualurile funerare urmează de fapt conceptul arhetipal de separare a trupului și sufletului, care a fost prezent în culturile umane încă din epoca paleolitică. Scopul ritualului funerar este, printre altele, de a facilita această separare. În cazul înhumării, întâlnim adesea noțiunea că carnea ar trebui separată de oase pentru a permite sufletului să părăsească trupul. Urme ale unei astfel de practici pot fi găsite în aproape fiecare cultură în care înhumarea a fost un ritual predominant, în special în cazurile în care comunitățile au folosit morminte pentru mai multe înhumări pe o anumită perioadă de timp. În Grecia din epoca bronzului și în alte culturi mediteraneene, cei vii se temeau de morți și considerau că aceștia erau prezenți atâta timp cât exista carne pe oasele lor. În înmormântările în lăzi de piatră din acea perioadă, doar ultima înmormântare a fost făcută conform normei, iar corpul a fost depus împreună cu bunurile funerare distribuite corespunzător, în timp ce oasele rezultate din înmormântările anterioare au fost mutate deoparte fără prea multă atenție. O situație similară poate fi întâlnită uneori în mormintele comunităților din epoca fierului din interiorul țării Adriatice și din Bosnia și Herțegovina. Se pare că, în acest caz, mormântul a fost perceput ca un fel de spațiu de transformare tranzițională. Nu era atât o casă eternă a defunctului, cât un loc în care defunctul rămânea în perioada de tranziție, până când părăsea definitiv această lume. Înainte ca oasele să fie complet curate, corpul însuși servea drept portal, o legătură între lumi sau niveluri de existență, iar morții puteau încă juca roluri active în viața comunității vii. Odată ce oasele erau curate, sufletul părăsise trupul și intra într-o altă dimensiune, care era văzută ca fiind clar separată de lumea celor vii, astfel încât sufletul își pierduse puterea de a interfera cu lumea pe care o lăsase în urmă. Pentru a accelera procesul, multe culturi au folosit diverse proceduri de expunere a cadavrelor sau a animalelor la intemperii, urmată eventual (dar nu obligatoriu) de o a doua înmormântare. În unele comunități, procesul a fost accentuat și mai mult prin dezmembrarea și îndepărtarea cărnii de pe oase. Anumite aspecte ale unor obiceiuri similare au fost prezente până de curând în unele culturi - de exemplu, în Tibet și Nepal. În unele culturi din Pacific, cadavrul (sau, mai frecvent, capul) este gătit pentru a elibera oasele de carne, iar această

practică a servit probabil drept pretext pentru diverse mituri canibaliste. Toate acestea s-ar putea baza pe distincția arhetipală dintre carnea/sângele roșu-viață și oasele albe-moarte.

În acest sens, incinerarea este metoda perfectă, cea mai curată și cea mai eficientă de îndepărtare a cărnii de pe oase și de eliberare a sufletului decedatului. În esență, conceptul de consum este corporal și este adesea legat de ideea de fertilitate în multe dintre conotațiile sale. Urmele de ofrande de mâncare și băutură de pe rug atribuie un caracter sacrificial incinerării unui membru proeminent al comunității. În actul incinerării, una sau mai multe zeități consumă trupul decedatului prin foc și, astfel, îi eliberează sufletul de legăturile trupești. În astfel de cazuri, ofrandele de mâncare și băutură fac întregul proces mai atractiv pentru zeitățile dorite, asigurându-le bunăvoința față de decedat. Potențialul uimitor de consum al focului se reflectă și la nivelul lingvisticii, astfel încât în multe limbi focul „devorează" lucrurile.

De la cele mai vechi religii, trecând prin antichitatea clasică și până la creștinismul modern, există numeroase exemple de mântuire a sufletului și înviere realizate printr-un consum metaforic sau literal al corpului, perceput, în momentul morții, ca o povară pentru spirit. Într-un fel, consumul obișnuit al cărnii decedatului în tradiția indiană a yoghinilor Aghori este considerat a fi un act de purificare a corpului uman de păcat (Oestigaard 2005, 47-59, 315-318). Concepte similare pot fi găsite în ritualul de endocanibalism efectuat, de exemplu, de tribul Yanomamo din Amazon. După incinerarea cadavrului, aceștia macină rămășițele până le fac praf, care este apoi amestecat cu supă de plante și băut de rudele apropiate și prietenii decedatului, urmat de un ospăț. Ei cred că aceasta este singura modalitate de a se asigura că sufletul și forța vie a decedatului pot reintra în cercul vieții. Mai mult, ei sunt convinși că un tratament diferit al cenușii ar putea supăra sau chiar dăuna defunctului (Chagnon 1992, 135-137).

Recipientele pentru prepararea sau depozitarea alimentelor, folosite ca urne, ar putea fi, de asemenea, legate de conceptul de consum. Incinerarea transforma corpul decedatului în hrană pentru zei. În consecință, rămășițele trupești erau plasate în recipiente cu alimente pentru a fi oferite la ultima sărbătoare sacrificială, care avea să elibereze sufletul decedatului.

Sacrificiu uman

În cadrul ritualului funerar, se poate distinge între mai multe categorii de fenomene religioase. Cea mai importantă dintre acestea este activitatea legată de cult a comunității vii, evidențiată prin

urme arheologice ale diferitelor ritualuri efectuate în timpul construcției mormântului, de la libații și ospățuri funerare ținute pe tumul, însoțite de spargerea rituală a vaselor, până la structuri de cult întregi care, odată folosite, erau și protejate de tumuli.

Cea mai dramatică formă a unei astfel de activități a fost sacrificarea ființelor umane. În mai multe cazuri, în zona acoperită de un tumul a existat un mormânt dominant al unui individ proeminent, dar și alte morminte mai mici, cu rămășițe interpretate uneori ca ființe umane

sacrificate. Primele lucrări publicate despre necropola Cemernica de lângă Kaptol au inclus rapoarte aproape regulate despre multiple înmormântări prin incinerare sub tumuli, care păreau să fi fost simultane (Vejvoda-Mirnik 1974, 592-610). Cu toate acestea, analiza detaliată a datelor, săpăturile de revizuire a necropolei și experiența dobândită prin excavarea unei alte necropole în aceeași localitate indică faptul că acestea ar fi putut fi diverse grupuri de bunuri funerare în cadrul acelorași unități funerare sau camere funerare. Explorarea ulterioară a necropolei Gradci a confirmat și a documentat mai bine existența mai multor înmormântări sub tumuli majori, dar este puțin probabil ca acestea să fi fost rezultatele unor sacrificii umane. Mormântul 1 de sub tumulul 6 este probabil rezultatul unei înmormântări ulterioare, o teză coroborată nu numai de date stratigrafice, ci și cronologice și tipologice. Mormântul central al tumulului pare a fi un mormânt dublu, dar în acest caz ar putea fi mai bine explicat prin conceptul de „frați de arme". Înmormântarea feminină periferică de sub tumulul 12 încă nu poate fi legată direct de bogatul mormânt feminin central al tumulului.

În general, înmormântările multiple în unități închise din epoca timpurie a fierului au fost adesea interpretate ca sacrificii umane, în special când vine vorba de rămășițe feminine. Însă astfel de afirmații nu au fost susținute de argumente științifice reale, iar analizele contextuale au arătat adesea că acestea erau proiecții ale unora dintre ideile noastre despre viața religioasă și ritualul funerar al comunităților preistorice, mai degrabă decât ipoteze bazate pe dovezi relevante. În plus, noțiunea de sacrificiu, în special sacrificiul uman, este foarte specifică și nu poate fi dovedită doar prin înmormântări concomitente.

Cu toate acestea, deși, în contextul necropolelor, interpretarea înmormântărilor periferice ca fiind oameni sacrificați este discutabilă, aceasta este cea mai probabilă explicație a înmormântărilor în contextul așezărilor, cum ar fi scheletul din groapa din situl Sf. Petar Ludbreski (Simek 1979, 106-119).

Zone de cult

Unul dintre punctele cheie care lipsesc din cunoștințele actuale despre religia Hallstatt îl reprezintă zonele de cult, aproape necunoscute în sudul Panoniei. Cultul extrem de structurat și unele ritualuri clar definite - de la ritualurile funerare la cele reprezentate în reprezentări figurative pe ceramică - indică faptul că locurile în care aveau loc anumite activități cultice trebuiau să fie clar definite în zona ocupată de comunitate.

Structura săpăturilor anterioare a dus la o înțelegere ceva mai bună a acestor locuri în ceea ce privește ritualul funerar. Ritualul funerar ca atare a fost deja discutat, dar atunci când luăm în considerare locurile de cult, ar trebui să includem și locurile de incinerare, care în unele cazuri erau și zone rituale. Acestea sunt cazurile în care incinerarea cadavrului avea un caracter ritualic, ceea ce făcea ca locul să fie consacrat, ceea ce necesita o definire clară și o protecție adecvată a acestuia.

Necropola nu poate fi văzută doar ca locul de înmormântare a membrilor decedați ai comunității, ci și ca o zonă în care se desfășurau activități cultice, ocazional sau continuu, cu

participarea comunității vii. Pe baza unor descoperiri rare, se poate presupune că astfel de activități nu au fost întotdeauna legate direct de înmormântare, ci posibil și de un anumit cult al strămoșilor. Cel mai bun exemplu este oferit de locațiile cultice din necropola de la Turska Kosa. Acest sit excepțional, în vecinătatea orașului Topusko, conținea mai multe locații cultice în cadrul unei necropole birituale. În toate acestea, au existat vase de ceramică fragmentate în mod deliberat și funingine, iar locația cultică I se remarcă datorită numărului mare de figurine ceramice care înfățișează persoane de ambele sexe și animale, predominant cai (Fig. 7). Zona este separată de restul spațiului și vizibilă ca o movilă elipsoidală. Cele mai vechi straturi ale sale, datate în secolele IX-VII î.Hr., constau din vetre în sol argilos, în timp ce straturile ulterioare, datate în perioada cuprinsă între secolele VI și III î.Hr., conțin în mare parte nisip cuarțos care a fost expus la temperaturi ridicate. Datorită vetrelor și a unei cantități mari de oase de animale descoperite în straturile anterioare, Cuckovic a asociat acest sanctuar cu ritualul de incinerare sau ofranda cu foc, cu alte cuvinte, cu ritualuri legate de activități funerare, în timp ce a asociat faza ulterioară a sanctuarului cu ritualuri legate de activitățile de producție a metalelor, datorită nisipului cuarțos și zgurii (Cuckovic 2004, 192-209).

Teza conform căreia figurinele de călăreți sau reprezentările pe ceramică drept portretizări ale strămoșilor eroizați este cu siguranță acceptabilă, dar descoperirile paralele făcute în alte situri, cum ar fi Frog, indică, fără îndoială, posibilitatea unei structuri mitologice subiacente mai complexe.

Fig. 7. Figurine ceramice din Turska kosa (după Cuckovic 2004).

Deși poziția sanctuarului de la Turska Kosa sugerează prima variantă, în opinia noastră, structura săpăturilor anterioare a generat o percepție distorsionată a necropolei ca centru al activităților cultice ale comunităților hallstattiene din această regiune. Zona cultică trebuie să fi fost încorporată în așezare și să fi format o parte importantă a acesteia, sau ar fi putut fi separată ca o unitate distinctă situată în imediata vecinătate a așezării. Existența unei astfel de zone este sugerată indirect de teza unei clase separate, numită condiționat preoțeală, în cadrul unei comunități sau clanuri individuale. Aspectul religios accentuat al inventarelor funerare îngropate alături de unii membri proeminenți ai aristocrației războinice, care aparțineau clasei sociale conducătoare a perioadei, indică, de asemenea, că trebuie să fi existat o zonă separată în cadrul așezării dedicată activităților unui cult „oficial”, care probabil a jucat un rol important în consolidarea și consolidarea structurii sociale a comunităților hallstattiene.

Din păcate, în Croația nu au existat aproape nicio excavare a așezărilor Hallstatt. În rarele situri care au fost explorate într-o oarecare măsură, cum ar fi Sigetec și Sv. Petar Ludbreski, nu au fost găsite toate părțile funcționale ale așezărilor, iar suprafețele explorate au fost relativ mici și deteriorate de activitățile agricole. Din această cauză, nu există aproape nicio

informaţie despre posibile structuri de cult din cadrul aşezărilor, cu excepţia sacrificiului uman descoperit în aşezarea de la Sv. Petar Ludbreski. Acesta a constat într-o înmormântare scheletică în poziție aşezată, într-o groapă lângă şemineu, indicând faptul că un membru al comunităţii fusese sacrificat pentru protejarea aşezării.

Chiar şi în rarele cazuri în care zonele de cult pot fi clar delimitate, lipseşte fundalul mitologic - un fundal mitologic care ar transforma acele locaţii în surse de experienţă religioasă pentru o populaţie dintr-o regiune mai largă, aşa cum era cazul grecilor şi al altor popoare.

***

În această prezentare generală a unor concepte religioase ale comunităţii Hallstatt de pe teritoriul Croaţiei de astăzi, am atins câteva probleme generale legate de fenomenele religioase ale perioadei. În primul rând, este vorba despre lipsa explorării aşezărilor. Din această cauză, nu există date despre poziţia formală a cultului în cadrul structurii sociale a comunităţii, care ar permite o înţelegere mai profundă a fenomenelor religioase descrise. Informaţiile rare despre altare sunt insuficiente pentru...

stabilindu-le caracterul general. Locurile de cult cunoscute până în prezent sunt în mare parte locale şi legate direct de activităţile comunităţii din care fac parte, împărtăşind toate trăsăturile sale specifice. Unele dintre ele au fost folosite continuu pentru o perioadă lungă de timp, de exemplu cel de lângă aşezarea de la Turska Kosa, reflectând continuitatea unei comunităţi stabile în acea zonă. Cu toate acestea, este, de asemenea, posibil ca aceste locuri de cult să fi fost un factor activ important în omogenitatea comunităţilor locale, ceea ce a contribuit la păstrarea integrităţii lor în timpul unor transformări culturale importante. Nimic din toate acestea nu exclude posibilitatea existenţei unor altare care să nu fie legate doar de o comunitate specifică sau a căror importanţă să depăşească graniţele unei comunităţi. Astfel de altare, precum cel citat frecvent în Gorica, lângă Grude (Truhelka 1899; Covic 1976, 252-254), ar fi putut fi locuri de pelerinaj, adică puncte de întâlnire şi schimb de cultură spirituală şi materială între comunităţile individuale din Hallstatt. Dacă aceste locuri ar exista într-adevăr, ar fi foarte important să se identifice amplasarea lor specială în raport cu comunitatea locală - adică, dacă erau legate de o comunitate specifică şi acţionau ca un catalizator al puterii acesteia sau dacă reprezentau centre religioase distincte, aşa cum este probabil cazul altarului de la Gorica. Dacă ultima afirmaţie este confirmată, aceasta va ridica o serie de întrebări privind paralelismul centrelor de putere seculare şi religioase.

În ciuda tuturor caracteristicilor locale care reflectă nivelul ridicat de eterogenitate al culturii Hallstatt, există totuşi unele trăsături generale care permit tratarea fenomenelor religioase hallstattiane ca o unitate separată. Deşi manifestările caracteristice acestei unităţi, dintre care unele sunt menţionate în această lucrare, au unele asemănări mai mult sau mai puţin pronunţate cu manifestările mediteraneene, în principal greceşti, după o analiză atentă a rutelor de comunicaţie din această regiune, cred că aceste asemănări sunt în primul rând rezultatul unei „moşteniri conceptuale indo-europene” comune, mai degrabă decât al unor contacte directe. Cu toate acestea, această moştenire comună, mitologică, a

permis comunicarea între diferite comunități și membrii diferitelor comunități. Anumite elemente ale culturii spirituale ar fi putut ajunge în regiunea Hallstatt prin transfer în lanț, prin mijlocirea unei linii de centre din epoca fierului și a grupurilor de elită aparținând acestora, dar nici potențialul mobilității individuale nu trebuie uitat.

Referințe

Fig. 1. Urnă din tumulul 10 din necropola Kaptol-Gradci.

Fig. 2. Askos din tumulul 12 din necropola Kaptol-Cemernica.

Fig. 3. Trebeniste. Cască din mormântul 8 (după Benac 1987).

Fig. 4. Askoi din Dalj.

Fig. 5. Figură de cal cu călăreț (probabil dintr-o fibulă placată cu os) din tumulul 12 din necropola Kaptol-Gradci.

Fig. 6. Kaptol-Gradci. Kernos din tumulul 2.

Fig. 7. Figurine ceramice din Turska kosa (după Cuckovic 2004).

Pl. 1. KaptcA-Cemernica. Descoperiri ceramice din tumulul 5.

Pl. 2. Descoperiri ceramice din tumulul 5 al necropolei Kaptol-Cemernica.

Pl. 3. 1. Oală cu imagini de cult din tumulul 27 de la Sopron (după Krieger und Salzherren 1970); 2. Cataramă de curea de la Brezje (după Barth 1999).

Planșa 1. Kaptol-Cemernica. Descoperiri ceramice din tumulul 5.

Planșa 2. Descoperiri ceramice din tumulul 5 al necropolei Kaptol-Cemernica.

Planșa 3. 1. Oală cu imagini de cult din tumulul 27 de la Sopron (după Krieger und Salzherren 1970);

2. Cataramă de curea de la Brezje (după Barth 1999).

Tezaurul din epoca fierului descoperit la Ikervar (județul Vas, Ungaria)
în regiunea vestică a Bazinului Carpatic

Un studiu privind reconstituirea vieții cultice din perioada Hallstatt în lumina analizelor arheologice și științifice

Marcella NAGY*-Pal SUMEGI- Gergo PERS AITS**-Sandor GULYAS**-Tunde TOROCSIK** *Vas Megyei Muzeumok Igazgatosaga, Muzeul Savaria Szombathely, Ungaria nagymarcella@freemail.hu**

Universitatea din Szeged, Departamentul de Geologie și Paleontologie

Szeged, Ungaria sumegi@geo.u-szeged.hu persaitsg@yahoo.de gulyas-sandor@t-online.hu sumegi43@freemail.hu

„[...] Între timp, eu;

„Voi turna aceste ofrande zeilor infernali.”

Cuvinte cheie: epoca fierului, perioada Hallstatt, tezaur de bronz, cult, cercetare multidisciplinară

În legătură cu investiția majoră a unui parc de turbine eoliene care urmează să fie instalat la limita administrativă a așezării Ikervar, între mai 2010 și februarie 2011 au fost efectuate săpături arheologice relevante pe șantierul de construcție al turbinelor eoliene și în zona de asamblare a acestora, precum și înainte de construirea drumului de serviciu pentru conectarea turbinelor eoliene individuale pe un mal numit Pinkoci-, Malomfeji- și Csonthdzi/Agg erdo-duld. Stratul de humus a fost îndepărtat pe o suprafață totală de aproape 17.000 m2, care a făcut obiectul cercetărilor arheologice.

Zona excavată a fost amplasată pe o suprafață relativ înaltă, mai precis pe vârful unui deal format de mult timp în formă de insulă de râul Raba și pârâul Gydngyos. Suprafața, datorită straturilor de pietriș depuse de cursurile de apă, era complet acoperită cu humus, nisip galben și pietriș roșu fin (Pl. 1/1).

Recunoașterea arheologică de pe teren a descoperit doar câteva fragmente de ceramică, aproximativ cinci sau șase în total. Cu toate acestea, la o adâncime de 40 cm, a fost colectată o cantitate mică de cioburi preistorice, datând în principal din neolitic și epoca fierului, atunci când stratul de humus a fost îndepărtat cu mașini. Obiectele care au apărut după îndepărtarea stratului de humus și curățarea suprafeței au putut fi identificate clar din subsolul netulburat, acoperit cu pietriș galben, loess și pietriș roșu fin. Siturile excavate (Pinkoci-, Malomfeji-, Csonthdzi/Agg erdo-duld) erau interconectate și părți integrante unele ale altora, precum și prin

Continuări. Dulô-urile Pinkôci și Malomfeji erau separate de o pietrișă abandonată, care fusese exploatată în trecut. Cu siguranță, o mulțime de artefacte valoroase și informații conexe trebuie să se fi pierdut în perioada de exploatare a minei. Această mină are o latură abruptă și este situată la doar 25 m de locul descoperirii tezaurului de bronz, subiectul acestei comunicări arheologice preliminare. Alte descoperiri au completat situl, care datează din neolitic și epoca fierului. Acestea cuprind singura locuință semi-subterană supraviețuitoare a unei așezări datând din epoca avară, câteva morminte de incinerare ale unui cimitir roman relativ bogat în daruri mortuare, care ar putea fi datate în mod corespunzător prin monede de bronz; câteva gropi datând din cultura Câmpurilor de urne care conțineau ceramică și artefacte din bronz, printre altele un cuțit de bronz decorat opulent; și o altă structură semi-subterană datând de data aceasta din epoca bronzului timpuriu (Pl. 1/2).

Circumstanțe legate de descoperirea tezaurului de bronz

Elementele arheologice datând din epoca fierului au fost concentrate în zona Pinkôci-dülô și, în consecință, au scăzut în intensitate pe suprafața vestică inferioară a sitului recuperat, mai precis în zona Csonthâzi/Agg erdô-dülô. Acoperirea arheologică a zonei a fost martora unei așezări preistorice foarte intense, începând cu neoliticul. Dintre artefactele datând din

ultima perioadă, idolul feminin decorat, al treilea exemplu găsit în comitatul Vas. Fiind un artefact tipic al culturii ceramicii liniare transdanubiene, acesta prezintă o importanță deosebită.

O parte mai mică a acestor caracteristici arheologice poate fi asociată cu o așezare a culturii neolitice transdanubiene de ceramică liniară, în timp ce preponderența poate fi legată de o așezare din perioada Hallstatt din epoca timpurie a fierului și de cimitirul acesteia. Tezaurul de bronz considerat unic în Transdanubia conținea bijuterii din bronz, o placă de centură din bronz, o pâlnie și o sită filtrantă din bronz, vase de bronz și alte produse de aur și argintărie, aproximativ cincizeci de obiecte în total descoperite in situ, mai precis într-o adâncime laterală care formează un puț adânc de aproximativ 2 m. Aceasta este cea mai semnificativă caracteristică arheologică a sitului. Deoarece până în prezent nu au fost găsite tezaure transdanubiene similare cu contextul arheologic intact, acest tezaur de bronz ar trebui să ofere informații cruciale pentru cercetările viitoare asupra perioadei Hallstatt.

Cu toate acestea, acest sit avea o altă caracteristică arheologică semnificativă - secțiunea sa largă, datând din epoca fierului, și structura sa orizontală, care putea fi urmărită neîntrerupt pe o lungime de aproape 900 m. Au fost identificate zone specifice destinate diferitelor activități. Sectoare care cu siguranță funcționau în scopuri rezidențiale puteau fi distinse, pe lângă o parcelă virantă de 300-400 m, care putea fi definită ca un sanctuar. Acesta era înconjurat de un șemineu și de elemente arheologice distincte, în următoarea ordine: coarne de cerb 4, comoara de bronz 4, un schelet de iepure 4, o vatră. Aceste obiecte particulare fuseseră aranjate liniar în mod conștient, în ceea ce privește forma și dimensiunea. Tezaurul de bronz menționat mai sus a fost găsit într-una dintre aceste elemente - probabil - rituale. Un grup de patru sau cinci vase datând din perioada Hallstatt a fost găsit în ceea ce se poate presupune că a fost centrul zonei virane (Pl. 2).2

O astfel de groapă a fost definită drept groapă de sacrificiu de către arheologul responsabil de excavare. O alta, săpată în formă de fântână similară cu exemplul anterior, a fost descoperită în Malomi-dülô, în satul Sé din comitatul Vas, în ceea ce este considerat a fi vecinătatea sitului de mai sus. Vasul decorat intact găsit în groapă poate fi datat în secolul al VI-lea î.Hr. Elementul arheologic excavat în 1973 conținea un vas decorat cu motive gravate în formă de meandr. Acest complex a fost descris ca „o groapă mică, rotundă, abruptă”, cu oase și cranii de vite „așezate pe suprafața plană a fundului gropii”, unde a fost găsit bolul cu decor menționat anterior (Kàrolyi 2004, 158, fig. 230; 210).

Natura sitului - „casă” sau monument funerar?

Așa cum s-a menționat în introducerea de mai sus, pe sit au fost identificate sectoare specifice destinate diferitelor activități. Pentru a înțelege funcțiile probabile ale elementelor arheologice, a fost necesară separarea așezării, a structurilor funerare și a altor zone.

Structurile excavate pot fi clasificate în două categorii de bază. Dimensiunea structurilor semisubterane cu una sau mai multe găuri pentru stâlpi, colțuri rotunjite și plan dreptunghiular era în medie de 3 x 4 m. În funcție de adaptarea lor la structura sitului de

recuperare și de natura artefactelor descoperite în vestigiile arheologice, această construcție poate fi clasificată drept funerară.

monument (Brandkammergrab), spre deosebire de o clădire rezidențială așa cum este înțeleasă în mod tradițional (PL 3/3). Artefactele, în toate cazurile, erau amplasate de-a lungul uneia dintre laturile perpendiculare ale structurii. Cealaltă latură perpendiculară a structurii era ridicată. Nu a dominat ceramica brută, ci cea fină, precum și artefacte mai unice. De exemplu, au fost obiecte decorate și pictate, vase și boluri cu dungi de grafit, capace de oale mici ornamentate, fusaloace și greutăți de război bogat ornamentate, unelte elaborate din coarne de cerb și bucăți de coarne de cerb, precum și obiecte mici din os și metal. Dintre acestea din urmă, trebuie menționate o sulă din os și un cuțit de fier, precum și o sulă din bronz și un cuțit din bronz ornamentat. O evaluare mai sistematică, o analiză contextuală suplimentară și o comparație cu analogi în ceea ce privește cele menționate anterior sunt sarcini suplimentare în procesarea sitului de recuperare. Aici pot fi prezentate câteva rezultate inițiale cu câteva analogii. Situl intitulat Bodon-tdbla, datând din perioada HaC2-Dl, care se află la limita administrativă a așezării Vat, în imediata vecinătate a sitului de recuperare, poate fi citat ca un astfel de exemplu (Molnâr-Farkas 2011, 45-46). Vârsta și natura ansamblului său de artefacte pot fi comparate cu cele de la Ikervar. Dintre artefactele mai remarcabile, trebuie evidențiat așa-numitul „altar de lut", remarcabil într-un context european: are o lungime de un metru și este decorat cu motive de meandre și triunghiuri (Molnar-Farkas 2011, 55, fig. 9/56; 10). În cadrul sitului de dimensiuni relativ mici au fost descoperite atât elemente arheologice semi-subteraneene, mai mici, cât și mai mari, cu o dimensiune medie de 3 x 4 m și un plan dreptunghiular. Obiectul de cult menționat anterior a fost descoperit într-una dintre aceste structuri (Molnar-Farkas 2011, 51). Fragmente de altar au fost găsite nu doar în această structură, ci și în alte elemente arheologice identice, situate adiacente. În opinia noastră, atunci când se interpretează aceste elemente arheologice, ar trebui luată în considerare o explicație diferită; și anume, aceste elemente arheologice și artefactele găsite în ele nu sunt legate de o activitate cultică generală, ci mai degrabă de anumite rituri funerare care reprezintă etapa cea mai fundamentală și concretă a ritualului. De exemplu, acest lucru este posibil din motivul că, așa cum au subliniat autorii și au fost verificate și de dovezi suplimentare (de exemplu: Brosseder 2004, 119, Abb. 82: Kleinklein; 122, Abb. 84: Martijanec; 125, Abb. 87: Vaskeresztes), motivul meandrului, foarte favorizat în perioada Hallstatt, poate fi legat de activități cultice care se extind până în epoca fierului. În plus, partea de jos a „altarului" care se îngustează spre un singur punct, precum și designul său inegal, precum și alte analogii tangibile și contextul particularității arheologice ne-ar putea convinge să credem că așa-numitul altar de la Vât ar fi putut fi un astfel de element decorativ exterior, așa cum poate fi exemplificat fie de urnele de casă precedente cronologic, fie de cele contemporane (Pl. 3/1-2) descoperite în Italia Centrală și de Nord (Müller-Karpe 1959, Taf. 30/D/7: Tarquinia, Taf. 23/B/10 și C/10: Forum Romanum) și de reprezentarea unei femei care poartă o urnă de casă pe cap, portretizată pe situla de bronz de la Certosa (Terzan 1997, 656, Abb. 1). Autorii subliniază faptul că fragmentele de altar din Vât erau plasate în mod regulat pe partea de sud. Se poate observa aici că orientarea sudică a fost de o importanță capitală în viața cultică etruscă. De remarcat este faptul că situl de la Vaskeresztes-Oiô/üs dülô, unde punctele de intrare ale tumulilor

erau, de asemenea, orientate spre sud, reprezintă o paralelă, deși cronologic mai târzie (Fekete 1981, 129, 133, 141). Fațadele și punctele de acces ale sanctuarelor și bisericilor au fost întotdeauna orientate spre sud sau sud-est, iar elementele decorative pot fi deasupra intrărilor. Nu este un secret faptul că elementele determinante ale sistemelor de credințe etrusce cuprindeau o orientare riguroasă sau „spații de sfințenie" divizate, care ar fi putut fi la fel de bine reprezentate de o anumită clădire, de o așezare întreagă sau de o parcelă de teren închisă, potrivită acestui scop (Pallottino 1980, 138-141). Clădirea de la Vât, care era dotată cu „altar" în epoca fierului, nu trebuie să fi fost altceva decât o structură funerară. Structura sa este similară cu camerele funerare din lemn ale înmormântărilor din tumuli; ca la Szâzhalombatta sau Fertôendréd (Holport 1985, fig. 19; Gômôri 2010, 63, Abb. 2). Acest sector al sitului poate fi considerat mai degrabă o structură funerară decât o așezare. În acest moment, putem reveni la structurile identice descoperite în Ikervar; acest tip de element arheologic, așa cum se va observa mai jos, a servit anumitor membri privilegiați ai comunității. Moravicany reprezintă un exemplu rar: au fost excavate elemente arheologice dreptunghiulare și subterane cu caracteristici similare, însă funcția lor funerară a fost neechivocă (Nekvasil 1974, 302-303, Abb. 25-26). Înmormântările de la Mannersdorf și Loretto, dar cel mai probabil de la Mattersburg și Hollabrunn pot fi remarcate în acest sens; cenușa morților este amestecată în mod semnificativ cu cărbune, iar fusaloace, boluri și cupe erau așezate lângă morți. Dimensiunile mormintelor erau de aproximativ 2 x 2 m, iar în fiecare caz erau dreptunghiulare (Nebelsick 1997, 81, 89, Abb. 31; 37; Neugebauer 1997, 163-164).

Se pot enumera tot atâtea exemple în favoarea considerării elementelor arheologice subterane dreptunghiulare drept morminte câte motive se pot aduna pentru a susține opinia că siturile ar fi putut fi structuri domestice (Lauermann 1997, 157, Abb. 60: Michelstetten; 152, Abb. 58: Sierndorf; 150, Abb.

56: Großmugl). Ar fi imprudent să se facă generalizări, însă contextul acelor caracteristici arheologice care au făcut obiectul analizei și, în principal, evaluarea contextului artefactelor descoperite în acestea ar putea oferi un răspuns mai fiabil la această întrebare.

În ceea ce privește situl de la Donja Dolina, a apărut o teorie extraordinară, completată cu exemple antropologice și etnografice pe lângă observațiile arheologice, și anume că decedații erau îngropați secundar cu mâncare și băutură în structurile arheologice menționate anterior, fie în case, fie sub ele (Gavranovic 2007, 411, Abb. 10/1-2). Prin urmare, cei vii și morții puteau rămâne într-o formă de contact după moarte și puteau trăi ca parte integrantă a familiei, astfel încât una dintre urne, care era umplută cu cenușă, a fost găsită sub platforma de lemn a structurilor descoperite în 1904. În aceasta se afla și o fibulă în formă de barcă, care poate fi asociată cu una găsită la Ikervar (Gavranovic 2007).

Faptul că doar o cantitate mică de rămășițe osoase arse a fost identificată în vestigiile arheologice de la Ikervar reflectă, de asemenea, procesul contemporan de înțelegere științifică. Cauza principală a acestui fapt, în opinia noastră, derivă din multe aspecte profane; este absolut posibil ca conceptul nostru actual să fie eronat și, pe de o parte, să reconstruim greșit realitatea anterioară a epocii fierului, în timp ce, pe de altă parte, am

putea presupune că un astfel de rit funerar nu ar fi produs neapărat câteva sute sau zeci de grame de os incinerat. Trebuie remarcate în acest moment câteva zone mici concentrate, cu un diametru de aproximativ 40 până la 50 cm, al căror conținut era dominat de prezența cărbunelui. Acest lucru ne-ar putea permite să reconstruim rădăcinile unui rit de incinerare foarte eficient. Abaterea de la acest punct de vedere, în opinia noastră, depășește limitele acceptabilității. Sugestia că aceste vestigii arheologice au servit drept monumente funerare este bazată teoretic, dar, deoarece este susținută de analize științifice, va fi susținută în cele ce urmează.

Tipul de structuri din Ikervar la care s-a făcut deja referire este marcat de structuri dreptunghiulare rotunjite, care ajung până la 5 x 6 m și au rânduri de stâlpi și cu siguranță ziduri din umplutură de zidărie. Câteva fragmente de lut ars confirmă acest lucru. Aceste structuri erau situate între mici grupuri de morminte, separate unele de altele prin zone goale. În umplutura lor s-a găsit ceramică rustică nedecorată. Trebuie remarcat faptul că nu a fost identificat niciun semn al unui șemineu intern în niciuna dintre aceste structuri, astfel încât natura domestică a acestor situri nu poate fi certă. Cu toate acestea, ele pot fi considerate locuințe, cu alte cuvinte, situri de uz domestic.

Fiind descoperite la fața locului, toate elementele arheologice care pot fi considerate înmormântări au fost incinerări neîngropate; nu au fost identificate înmormântări (Körpergrab). Oriunde au fost identificate rămășițe umane incinerate, acestea au fost definite drept înmormântări. Situl nu a fost complet excavat; este posibil, desigur, să mai existe înmormântări în zonele neexcavate. În afară de urne mari și vase mai mici, nimic altceva nu a fost așezat lângă morți în gropile funerare rotunde, puțin adânci și de dimensiuni mici (Brandurnengrab). Ornamente, fibule sau ace din bronz au fost descoperite în stratul gros de cărbune de lângă cenușă, la două înmormântări. Adâncimea uneia dintre aceste incinerări neîngropate diferă semnificativ de restul; aceasta poate fi considerată elementul arheologic remarcabil al sitului datorită adâncimii sale excepționale, precum și prezenței unui vas mare, negru, decorat și lustruit. Acesta era decorat cu rozete, caneluri și proeminențe, precum și cu triunghiuri pandantive imprimate.

Pe lângă cele două tipuri de structuri funerare - monumente mari de incinerare și gropi mici de incinerare - la locul de recuperare au fost excavate și șanțuri circulare (Hügelgrab) care înconjurau trei movile de înmormântare. Câteva cioburi datând tot din perioada Hallstatt, găsite în zona gropilor, au oferit o bază solidă pentru datare. Nu în zona centrală a cercului de gropi, ci mai degrabă spre periferie, în cazul unuia dintre șanțurile circulare de la Ikervar, a fost găsit fundul presupusului mormânt. Corpul mormântului nu a fost întotdeauna săpat în pământ; există exemple de înmormântări cu movile care au fost plasate la suprafața vechii suprafețe de teren, cu o movilă formată deasupra ei (Nebelsick 1997, 36). Movilele funerare cu șanțuri, datând din epoca fierului, excavate la Franzhausen în Traisental, reprezintă o paralelă regională. Artefactele găsite în mormintele dezgropate acolo includeau decorațiuni figurative și conțineau urne și boluri „Stupava” cu o singură toartă, bogat decorate cu motive geometrice incizate, modelate și pictate. Figurile feminine înfățișate pe urne țin un fel de plantă, posibil spice de porumb, deși este posibil ca ceea ce

este intenționat să fie degetele mâinilor lor. De remarcat este faptul că mâinile figurilor călare pe cai nu se termină într-un model similar triplu ramificat (Neugebauer 1997, 184, Abb. 75). O placă de curea din bronz decorată cu motive în relief și incizate a fost găsită și în cimitir (Neugebauer 1997, 175-185). Gama de artefacte găsite la situl de la Ikervar a inclus și o placă de curea din bronz; aceasta nu făcea parte dintr-o înmormântare, ci a fost găsită într-un tezaur de bronz.

Semnificația și complexitatea sitului de recuperare a arheologică de la Ikervar-Pinkoci-dulo pot fi rezumate concis. O analiză multidimensională suplimentară va fi indispensabilă și va oferi informații suplimentare pentru cercetarea epocii fierului în regiune.

Semnificația tezaurului de bronz și potențialul său de cercetare

Pe lângă rezultatele discutate anterior, în iunie 2010 a fost descoperit un tezaur datând din epoca fierului în cursul săpăturilor arheologice efectuate în sectorul nordic al Pinkoci-dulo din Ikervar. Prezentul raport arheologic se concentrează exclusiv pe această caracteristică.

Tezaurul se afla într-una dintre gropile așezării datând din epoca fierului; groapa avea o adâncime de 2 m, un diametru de 1,6 m, un plan circular, un profil cilindric și un fund plat și uniform; a fost desemnată drept complexul 50, Ikervar-Pinkoci-duld (Pl. 2). După îndepărtarea solului vegetal, aceasta apărea ca o pată circulară întunecată, regulată, pe sol. La suprafața sa se găseau doar cioburi mici și fragmente de lut arsă. Groapa nu conținea decât câteva cioburi mici, găsite după îndepărtarea stratului superior de 10 cm de suprafață. Umplutura sa semăna cu o clepsidră; stratul inferior conținea o cantitate considerabilă de cărbune, iar straturile ulterioare erau, la rândul lor, maro deschis și unele de culoare mai închisă. Treimea inferioară a gropii conținea o cupă cu dungi de grafit și o maxilară de animal (porc) care, de fapt, sigilau straturile de dedesubt; sub ea, exista un strat umplut semnificativ cu cărbune, dovadă a unei arderi evidente. La începutul săpăturilor, complexul arheologic și/sau întreaga serie de complexe adiacente au fost considerate o fântână. Cu toate acestea, deoarece se afla aproape în cel mai înalt punct al sitului, această teorie a fost curând abandonată. Când s-a atins nivelul semnificativ negru al straturilor de umplutură și a fost găsit vasul decorat, a stârnit un interes considerabil cu privire la conținutul gropii. În mod complet neașteptat, tezaurul de bronz a ieșit la iveală în timp ce se îndepărta pământul de pe peretele lateral al gropii.

Tezaurul de bronz a fost dezgropat după îndepărtarea pământului din peretele lateral al gropii; acesta se afla într-o mică adâncitură care semăna cu un puț situat aproape în fundul gropii. O parte neglijabilă a tezaurului s-a răsturnat din poziția sa inițială în timpul îndepărtării pământului. Un conservator și un tehnician de teren au gestionat conservarea temporară a părții neatinse a tezaurului. Pentru a aborda această caracteristică arheologică, o zonă din jurul acesteia a fost excavată ca un bloc. Astfel, miezul tezaurului a putut fi descoperit in situ, intact în poziția sa inițială, cu perturbări minime. Decuparea a fost lărgită în trepte pentru a nu deteriora caracteristica arheologică sau conținutul acesteia.

Se poate concluziona că metoda și designul amplasării anterioare a tezaurului trebuie să fi fost consecința unei activități umane conștiente. Acest lucru poate fi verificat pentru prima dată în Ungaria, în perioada Hallstatt, deoarece tezaurul de bronz descoperit la Ikervar reprezintă primul tezaur excavat cu adevărat din regiunea transdanubiană, datat în faza anterioară a epocii fierului. În urma analizării surselor scrise și fotografice anterioare, se poate extrapola că trebuie să fi fost un sacrificiu în onoarea Demetrei și/sau Persefonei. Detaliile și posibilele motive pentru această concluzie sunt descrise în secțiunile următoare. În plus, activitățile medicale nu pot fi excluse nici pentru că o preponderența a resturilor florale analizate găsite în groapă provenea din plante medicinale.

În ceea ce privește conținutul tezaurului, acesta a fost considerat a fi de o importanță deosebită în comparație cu alte descoperiri europene, deoarece conținea artefacte unice care au doar câteva paralele particulare în arhiva arheologică. Trebuie evidențiate vasul de bronz cu sită, vasul de bronz ornamentat cu rozetă, fibulele cu cai și importurile italiene (Szilagyi 1992), precum și fibulele mari decorate în formă de barcă sau placa de bronz decorată cu centură. Unicitatea acestei descoperiri este confirmată de cantitatea mare de material organic descoperit și de rezultatele științifice derivate din analize (Pl. 5).

Studiul comparativ al tezaurelor a fost un pilon fundamental al cercetării preistorice internaționale și, de acum înainte, și al cercetării maghiare. Acest lucru se datorează, pe de o parte, informațiilor furnizate de tezaure, deoarece ansamblurile oferă o bază oportună pentru analiza aprofundată a perioadei studiate. În cursul prelucrării tezaurului, am căutat și am primit răspunsuri la următoarele întrebări:

Conținut informațional primar - tipologic, cronologic și contextual:

ca o consecință a datării precise, un astfel de tezaur găsit într-un astfel de context in situ poate asigura o oportunitate de control pentru identificarea obiectelor individuale și a ansamblurilor de tezaure ca descoperiri rătăcite descoperite din secolul al XIX-lea;

Pe baza contextului și a legăturii dintre așezare sau cimitir și tezaur, suntem în măsură să extrapolăm motivul înmormântării și relația socio-culturală a comunității cu tezaurul;

pe baza conținutului tezaurului, suntem în măsură să extrapolăm funcția fiecărei caracteristici și artefacte (ornamente sau arme, chestiune de gen, inclusiv specificarea și segregarea de gen sau clasă);

Părțile contemporane ale tezaurului reprezintă un punct de plecare tipo-cronologic precis pentru cercetarea fundamentală a perioadei Hallstatt.

Informații secundare: De ce a fost ascunsă comoara? De ce anume a fost îngropată în zona în care a fost descoperită? De ce a fost ascunsă atât de valoroasa colecție? Cine a îngropat comoara?

Terțiar - multidisciplinar - conținut informațional:

informații suplimentare, care nu au fost analizate până în prezent în cazul perioadei Hallstatt, derivate din rămășițele de material organic conservate și detectate pe obiecte ca purtători și medii susceptibile de conservare (polen, fitoliți, resturi micro- și macroflorale, semne de utilizare a pielii, gudronului, bitumului, oaselor, pietrei și metalelor, precum și existența unor rămășițe textile pe anumite artefacte ale tezaurului Ikervar);

Pe baza celor de mai sus, se poate reconstitui legătura dintre înmormântare și un anumit anotimp și, prin urmare, cu o anumită perioadă anuală, ceremonie sau altă acțiune umană, sau se poate face legătura dintre presupusul eveniment ceremonial și un fenomen natural;

reconstituirea activităților agricole din epoca fierului și a mediului înconjurător la nivel microregional poate fi dedusă și pe baza micro- și macro-artefactelor conservate în tezaur;

Astfel de dovezi servesc la o mai bună înțelegere a metalurgiei și a altor abilități de fabricație din epoca fierului.

Pe scurt, se poate concluziona că tezaurul de bronz, compus din aproape 300 de artefacte, descoperit pe Pinkoci-diilo, lângă Ikervar, este unic chiar și în contextul unor vremuri mai recente, deoarece alte descoperiri provin din contexte neconfirmate. Greutatea totală a tezaurului de la Ikervar este de aproape 5 kg și poate fi considerat una dintre cele mai importante descoperiri recent descoperite în ceea ce privește cercetările maghiare efectuate în perioada Hallstatt din Transdanubia. Prelucrarea sa completă va fi efectuată în cadrul unui program complex de cercetare științifică.

Metode și rezultate ale unor investigații arheologice și științifice naturale complexe implementate în urma extragerii în laborator a complexului de tezaure de bronz

Pentru a elucida cât mai mult posibil informațiile științifice înregistrate în complexul tezaurului de bronz, a fost format un grup de experți atent selectați, care lucrează în diverse domenii ale arheologiei și paleoecologiei, cu următorii participanți, pe lângă colaboratorii menționați mai sus: E. Bodor, K. Herbich, G. Lion, E. Marton, K. Năfrâdi, Dă. G. Pall, J. Săndorne Kovacs. Demontarea și prelevarea de probe din laborator au fost implementate în următoarele etape:

Au fost utilizate două sisteme de numerotare paralele pentru a diferenția între elementele și artefactele recuperate în timpul procesului de excavare la fața locului, demontare și prelevare de probe, păstrându-le poziția stratigrafică originală. Primele au fost marcate cu cifra romană I. Cea de-a doua, o mare parte a tezaurului, care a rămas in situ și a fost tratată ca un bloc în prelevare de probe, a fost marcată cu cifra romană II.

Partea a II-a a tezaurului a fost fotografiată digital folosind tehnici de raze X, RMN și CT sub supravegherea medicului T. Puskas la Laboratorul de Diagnostic al Spitalului Markusovszky din Szombathely. Fotografiile și fluxurile video rezultate au fost utilizate pentru a determina distribuția spațială și orientarea principalelor caracteristici și sub-caracteristici, precum și a artefactelor individuale cu o precizie ridicată, ceea ce a ajutat la măsurătorile pre-extracție în laborator (Imaginea 4).

Toate caracteristicile, sub-caracteristicile și artefactele au fost numerotate. O nicovală de bronz în formă de trapezoidală, cu o greutate de cca. 4007 g, cel mai important și unic artefact al complexului tezaurului nr. I, a fost înregistrată cu cifra arabă 1.

Partea monolitică a complexului de tezaure înregistrată cu nr. II, cu o grosime de 6-10 cm, a fost demontată și prelevată pentru analize ulterioare în Laboratorul de Geoarheologie al Universității din Szeged, în conformitate cu caracteristicile observate pe fotografiile menționate la nr. 2 de mai sus. Această abordare ne-a permis să extragem artefactele individuale în ordinea în care au fost așezate unul peste altul în timpul îngropării lor în Epoca Fierului. Suprafața fiecărui micro-orizont identificat, inclusiv umplutura de sol și spațiul dintre fiecare artefact individual, pe lângă artefactele individuale în sine, a fost prelevată pentru investigații științifice ulterioare.

Fiecare etapă a extracției în laborator a monolitului in situ, orientarea artefactelor și caracteristicilor întâlnite în fiecare micro-orizont gros de un milimetru a fost documentată fotografic. Acest lucru ne-a ajutat să înregistrăm meticulos nu doar distribuția și orientarea spațială corectă a artefactelor majore, ci și pe cele ale resturilor textile și vegetale mai mici care le acopereau.

Această etapă a analizei a fost de o importanță crucială în reconstrucția finală a complexului tezaurului, deoarece relația dintre artefactele metalice individuale și rămășițele vegetale și textile asociate a fost, de asemenea, înregistrată și reconstruită. Pentru a ajuta la o astfel de lucrare, a fost desenată o matrice simplă pe fiecare fotografie digitală folosind Adobe Photoshop, iar poziția corectă a caracteristicilor arheobotanice și de altă natură identificate pe suprafețe și pe artefactele individuale a fost marcată clar.

Toate artefactele recuperate în timpul procesului de extracție în laborator au fost fotografiate din diferite unghiuri înainte de restaurare.

Greutatea artefactelor metalice a fost măsurată și folosind cântare de laborator înainte de îndepărtarea resturilor vegetale și textile asociate, după curățarea în laborator și restaurarea completă.

S-au efectuat prelevări de probe pentru analize sedimentologice, geochimice, fitolitice, polenice, geochimice organice și textile detaliate pentru fiecare microorizont, utilizând resturile de sol, plante și textile prelevate.

Solul îndepărtat a fost spălat la fața locului cu o sită pentru a reține artefacte minuscule și alte rămășițe care ar putea fi informative pentru analize ulterioare.

Rezultate preliminare ale investigațiilor științifice naturale

Natura remarcabilă a descoperirii a arătat clar încă din momentul studiului de teren și al descoperirii că implementarea unor investigații geoarheologice complexe este indispensabilă. În capitolele anterioare a fost oferită o scurtă prezentare generală a

interpretărilor arheologice. Această parte este dedicată constatărilor preliminare ale investigațiilor științifice naturale efectuate în cadrul proiectului.

Prelevarea și extracția s-au efectuat dintr-un total de 12 micro-orizonturi, fiecare cu o grosime medie de 5-9 mm. Probele au fost supuse unei serii de analize interconectate, de la distribuția granulometrică, geochimie, palinologie, analiza fitoliților, arheobotanică și datare absolută, rezultând o bază de date complexă, potrivită pentru evaluarea statistică și la scară largă a aproape fiecărui aspect al proceselor prin care tezaurul a ajuns în pământ.

Această abordare multidisciplinară, extrem de inovatoare, atât în ceea ce privește eșantionarea, cât și analiza, a fost aplicată aici pentru prima dată la descoperiri de tezaure din Ungaria. Chiar și rezultatele inițiale prezentate aici sunt foarte promițătoare și necesită introducerea unui protocol similar în analizele viitoare ale unor descoperiri similare.

Primul orizont corespunde suprafeței complexului tezaurului. Artefactele individuale din bronz au fost îndepărtate cu grijă. Solul și resturile intercalate au fost supuse unei analize granulometrice și unei cerneri duble umede, rezultând rămășițe vegetale și concrețiuni mai mici. Conform rezultatelor investigațiilor analitice de polen, acest orizont conținea granule de Ambrosia despre care se știe că au colonizat Ungaria începând cu secolul al XX-lea, ceea ce reprezintă un semn clar al contaminării cu polen. Cunoscând anotimpul descoperirii (începutul lunii septembrie), acest rezultat nu este deloc surprinzător. Din fericire, micro-orizonturile subiacente erau lipsite de granule de polen moderne, oferindu-ne astfel o imagine fiabilă a paleo-vegetației din epoca fierului, când tezaurul a fost îngropat.

Al doilea orizont a fost reprezentat de îndepărtarea completă a artefactelor de bronz superioare. Într-un caz, au fost recuperate rămășițe textile perfect intacte, despre care se crede că datează din perioada depunerii. Numeroase fibre au fost îndepărtate cu grijă pentru analize suplimentare prin SEM și chimie organică. Din păcate, în urma procesului de curățare și extracție, o mare parte a suprafeței textile a fost oxidată și complet distrusă. Rămășițele care au fost conservate într-un congelator ar putea fi potrivite pentru datarea cu radiocarbon a descoperirii.

Al treilea orizont a fost format prin îndepărtarea unor artefacte suplimentare din bronz. Această etapă a evidențiat un aspect important și neobservat anterior al descoperirii, și anume că unul dintre artefactele din bronz fusese complet învelit în textile înainte de înmormântare. Întrucât acest artefact reprezintă un fragment dintr-un obiect din bronz...

sită, nu se poate exclude posibilitatea adăugării intenționate a unui strat textil fin țesut pentru a asigura o mai bună capacitate de filtrare a dispozitivului. În orizontul 4, au fost identificate resturi organice suplimentare. În acest orizont, stratul de fier brun-roșiatic observat pe părțile exterioare ale bronzurilor era cel mai pronunțat. Se sugerează că acest strat trebuie să corespundă rămășițelor unei pungi de piele în care fusese plasat tezaurul. Pentru a verifica această presupunere, această zonă a fost eșantionată pentru analiză chimico-organică.

Orizontul 5 a oferit o vedere mai bună a acestui strat de acoperire brun-roșiatic, asemănător fierului, având o margine definită și un model clar asemănător pielii pe suprafață, cu o grosime de câțiva milimetri. (Pl. 7/2-3). Orizontul 6 a furnizat probe pe lângă cele menționate în zona anterioară pentru analiza polenului, fitolitului, analizelor geochimice și chimice ale solului. Micro-orizonturile următoare (7, 8, 9 și 11) au fost bogate în resturi intercalate și sol, oferind cantități adecvate de probe pentru analiza chimică și geochimică, în vederea caracterizării principalilor parametri ai solului. Resturile și materia din sol au fost predominante în orizontul 10, atât în ceea ce privește volumul, cât și masa, în comparație cu cele ale artefactelor de bronz. Cu toate acestea, resturile textile, inclusiv structura fibrelor, au fost clar observabile în această parte a monolitului, prezentând, de asemenea, o afinitate puternică cu resturile textile din minele de sare de la Hallstatt, de vârstă similară (Bichler et al. 2005).

Partea de jos a monolitului era marcată de un strat puternic ars, bogat în cărbune, pe care fusese așezat tezaurul propriu-zis. Întrucât nu s-au observat semne de arsură pe artefactele care alcătuiau tezaurul în sine, există toate motivele să credem că acest nivel care umple fundul gropii trebuie să fi fost intenționat, înainte de depunerea propriu-zisă a descoperirii.

În ansamblu, analiza probelor prelevate din microorizonturile individuale a furnizat informații utile despre natura și procesele de depunere ale descoperirii, care pot fi rezumate după cum urmează: tezaurul trebuie să fi fost depus într-o cameră laterală a unei gropi din epoca fierului timpuriu, săpată în straturi de loess din ultima epocă glaciară. Înainte de depunerea propriu-zisă, această cameră laterală a fost alimentată cu combustibil. Un amestec de crenguțe de brad argintiu, ienupăr, stejar, carpen, ulm, porumbar și corn.

După ce camera a fost curățată și tezaurul de bronz a fost depus, întreaga descoperire a fost acoperită de materialul subsolului și de la suprafață. Apa care s-a infiltrat de la suprafață a depus pe artefactele îngropate cantități semnificative de nămol provenit din materialul loess al subsolului. Partea inferioară a gropii a fost umplută de materialul bogat în argilă de la suprafață.

Conținutul de substanțe organice și carbonați al depozitelor utilizate pentru acoperirea tezaurului a fost determinat prin LOI, urmând metoda Deans (Dean 1974, 242-248). S-a observat o creștere treptată a conținutului organic de la vârf spre centrul monolitului, urmată de o scădere bruscă spre fundul gropii. Acest model a fost corelat cu cantitatea de resturi textile recuperate din orizonturile individuale. S-a observat o scădere constantă descendentă a conținutului de carbonați, paralelă cu o creștere a cantității de materie considerată a solului brun de pădure, cu un pH neutru sau ușor acid. Materialul camerei indică o alterare post-genetică a depozitelor de loess. Variația observată a conținutului anorganic al probelor pare a fi corelată cu cantitatea mai mică de fibre textile din părțile interioare ale tezaurului, precum și cu precipitarea carbonaților dizolvați proveniți din părțile superioare ale subsolului prin levigare. În plus, aceasta marchează și o creștere a materiei de sol de suprafață utilizate pentru umplerea gropii spre fund. Tendința descendentă observată în toți cei trei parametri (conținut organic, carbonați, anorganic) indică modificări post-genetice semnificative, care trebuie să fi declanșat o descompunere a

materiei organice din textilele folosite pentru înfășurarea artefactelor și o migrare, precum și o precipitare a diferitelor elemente dizolvate, cu alte cuvinte, reprezentând tafonomia descoperirii.

O analiză chimică și geochimică extinsă a tuturor probelor de sol a fost efectuată, respectând standardele maghiare actuale (Buzas 1993; Daniel 2004, 53-56, 98-108). Conform rezultatelor acestor analize, solul utilizat pentru umplerea camerei laterale poate fi clasificat drept sol brun de pădure. Parametrii solului înregistrați (pH, plasticitate de tip Arany, conținut humic, de azot, fosfat și sulf) reflectă natura puternic perturbată a acestui sol brun original.

Cu toate acestea, conținutul de carbonați observat, precum și valorile concentrației de calciu din probe indică o levigare semnificativă a depozitelor de loess care formează materialul parental al gropii, ca urmare a fluctuațiilor pânzei freatice. O mare parte din carbonații dizolvați au fost precipitați la suprafața artefactelor din tezaurul de bronz. Valorile mai mari de Cu, Z, Mn și fier observate în probele de sedimente prezintă o tendință de scădere treptată spre centrul și partea de jos a monolitului. Având în vedere parametrii chimici ai solurilor brune de pădure prezente în peisajul modern al zonei studiate (Sumegi et al. 2011, 285-354), îmbogățirea observată a acestor elemente trebuie atribuită meteorizării chimice a artefactelor de bronz. Acest lucru este înregistrat și în diversele acoperiri și concrețiuni care înconjoară tezaurul în sine, reprezentând precipitate post-genetice.

Cu toate acestea, modelul observat în conținutul de fier poate indica și importanța altor procese subterane care urmează repoziționării. Precipitatele de fier și mangan observate la suprafața materialului organic (acoperire din cereale, textil) utilizat pentru acoperirea tezaurului și anomalia de fier înregistrată în centrul descoperirii pot proveni din eroziunea chimică a unor artefacte de fier mai mici depuse în apropiere. În plus, eroziunea chimică multiplă secundară a tezaurului propriu-zis, ca urmare a fluctuației ciclice a pânzei freatice, trebuie să fi avut, de asemenea, un rol în influențarea concentrațiilor acestor elemente. Per total, modelul observat al concentrațiilor de elemente pare să conțină informații privind compoziția originală a sedimentelor care formează umplutura gropii. Pe de altă parte, există semne care indică descompunerea materiei organice a învelișului textil folosit pentru înfășurarea descoperirilor, precum și eroziunea chimică a artefactelor din bronz.

Numeroase rămășițe vegetale au fost recuperate și de la suprafața artefactelor în timpul demontării monolitului, precum și ca urmare a dublei cerneri umede a solului și sedimentelor intercalate (Jacomet-Kreuz 1999). Dintre cele 12 micro-orizonturi, nr. 11 a fost prelevat pentru analiză arheobotanică, pentru a obține informații despre natura plantelor depuse pe descoperirile individuale, precum și despre cele utilizate pentru producerea de textile în care a fost înfășurată o parte din tezaurul de bronz.

Probele au scos la iveală o bogată combinație de diverse buruieni și plante cultivate. În părțile interioare ale monolitului, în principal atașate de suprafața artefactelor din bronz, au fost recuperate numeroase fragmente de paie și glume, în principal din specia einkorn (Triticum monococcum) și, într-o măsură mai mică, grâu comun (Triticum aestivum). O

parte din paiele produse în cursul demolarii trebuie să fi fost țesute într-un sul și folosite în actul depunerii. În plus, au fost înregistrate și câteva boabe de mei comun (Panicum mileum), în principal din partea cea mai inferioară a monolitului.

Întrucât în materialul studiat nu s-au găsit boabe de cereale, există toate motivele să credem că momentul depunerii trebuie să fi urmat recoltei de vară. Faza finală a recoltei este în general datată la sfârșitul lunii iunie - începutul lunii iulie. Cu toate acestea, dacă luăm în considerare clima mai răcoroasă și mai umedă care trebuie să fi predominat în timpul epocii fierului timpurii, nu se poate exclude o deplasare a perioadei de recoltare la mijlocul-sfârșitul lunii iulie. Pe de altă parte, coacerea meiului are loc de obicei în august. Astfel, prezența boabelor de mei poate indica, de asemenea, o depunere a tezaurului la sfârșitul verii. Cu toate acestea, această datare trebuie tratată cu prudență, deoarece meiul poate fi depozitat în siguranță timp de mai mulți ani.

Plantele cultivate oferă informații ambigue cu privire la momentul sau sezonul real al depunerii din motivele menționate mai sus. În schimb, buruienile, care în general nu sunt colectate și depozitate intenționat de oameni, ar putea fi mai informative în această privință. Cu toate acestea, trebuie menționat că semințele de buruieni ar fi putut fi amestecate în boabele depozitate. Prin urmare, prezența lor ca marker calendaristic este, de asemenea, ambiguă. Cu toate acestea, completarea acestor date cu rezultatele analizei polenului din probele prelevate de pe suprafața artefactelor de bronz ne-ar putea apropia de soluția problemei.

Anumiți taxoni de labe de gâscă (Chenopodium polyspermum, Chenopodium album) înfloresc în perioada iunie-septembrie. Astfel, producția de semințe poate fi datată pentru perioada următoare, adică între iulie și septembrie. Înflorirea unei persicare (Persicara lapathifolia) are loc între iunie și octombrie, semințele fiind produse în principal între iulie și septembrie. În mod similar, mătrăguna (Hyoscyamus niger) înflorește între mai și august, producând semințe la mijlocul până la sfârșitul verii. Iarba-câinelui (Agropyron repens) înflorește, de asemenea, între începutul lunii iunie și octombrie. Trebuie menționat însă că doar fragmente din tulpina acestui taxon au fost recuperate în principal de la suprafața și vecinătatea filtrului de bronz și nu au fost înregistrate semințe. Iarba-câinelui este o plantă utilizată de mult timp în medicina tradițională ca diuretic sau pentru tratarea calculilor și a diferitelor boli renale. De asemenea, este utilizată ca antiinflamator în dermatologie. Acest taxon este un element minor comun în lanurile de grâu. Astfel, prezența sa în materialul nostru din epoca fierului poate fi sau nu accidentală.

Pe scurt, majoritatea rămășițelor vegetale au fost cereale cultivate, reprezentate în principal de paie sau glume de alac și grâu comun. Paiele acestor două tipuri principale de cereale trebuie să fi fost folosite pentru a țese coroane depuse în groapă. Întrucât nu s-au găsit boabe, există toate motivele să credem că paiele folosite trebuie să fi ajuns în groapă după recoltare în lunile iulie și august. Rămășițele de buruieni recuperate reprezintă elemente secundare ale fostei flore non-arboricole găsite pe suprafețele lucrate și pe terenurile arabile. Cantitățile semnificative de iarbă-câine din ansamblu trebuie să indice depunerea intenționată a acestei plante împreună cu tezaurul. Alți taxoni de buruieni înregistrati, cum

ar fi mătrăguna, persicara și laba gâștei, sunt elemente secundare comune, ale căror semințe pot indica o repoziționare a tezaurului la sfârșitul verii sau începutul toamnei. Cu toate acestea, aceste semințe ar fi putut fi depozitate accidental împreună cu plantele cultivate. Astfel, rămășițele vegetale identificate nu oferă informații lipsite de ambiguitate cu privire la momentul depunerii (Pl. 7/1).

Probele prelevate de la suprafața artefactelor din bronz, precum și din solul intermediar, au fost supuse și analizei fitoliților pentru a obține o imagine mai bună a vegetației (Persaits 2010; Persaits-Sumegi 2011, 307-354). Majoritatea probelor au fost studiate urmând metode clasice de extracție fizică și chimică. În plus, două probe au fost analizate folosind microscopia electronică cu scanare (SEM). Conservarea a fost excepțională, ceea ce a permis corelarea rezultatelor cu cele ale analizelor de polen și macrofosile vegetale. Studiile SEM se concentrează pe analiza conținutului de fitoliți din macrofosilele vegetale observate în fitoliții epidermei. Acest lucru ne-ar putea ajuta să înțelegem cum au ajuns fitoliții în depozit (Pl. 6).

Oxizii de cupru proveniți din artefactele de bronz trebuie să fi contribuit la conservarea excepțională a fitoliților în poziția lor anatomică în interiorul epidermei. Au fost efectuate 200 de numărări per probă. Tipurile identificate sunt înregistrate în tabelul următor. Morfotipurile majore au fost fotografiate digital și determinate taxonomic. Rezultatele au fost sintetizate într-o diagramă. În proba provenită de la suprafața nicovalei de bronz, fitoliții epidermei cerealelor (eacă, grâu comun) erau clar vizibili în orientarea lor originală. În mod similar, fitoliți bine conservați anatomic au fost identificați în probele provenite de la suprafața sitei de bronz. Caracteristicile morfologice observate ale acestor fitoliți sunt complet diferite de cele găsite în probele de nicovală. Un corp lung, în formă de băț, este încoronat de numeroși negi ovali, împrăștiați neregulat, caracteristic unei buruieni cunoscute sub numele de iarba câinelui (Agropyron repens) (Golyeva 2001, 217-230).

Din cele 10 probe studiate, șase au produs numărul minim de 200 de fitoliți (Pl. 6). Diferențele în concentrațiile de fitoliți trebuie atribuite faptului că probele prelevate din acele zone, care corespundeau acoperirii cu paie a tezaurului de bronz, erau mai bogate în fitoliți decât cele din afara acestor regiuni. Tipurile de fitoliți din probele provenite de la nicovală și de la monolitul in situ au fost fundamental diferite. În cazul nicovalei, au fost identificate rămășițe ale materialului vegetal folosit pentru acoperirea nicovalei în sine. În schimb, în probele monolitice au fost identificate și mai multe tipuri de markeri. Analiza regulată a fitoliților a evidențiat prezența alacului și a grâului comun utilizate în materialul de învelire al tezaurului. Analiza SEM a acelorași probe a adăugat un alt element de iarbă a câinelui în gama de taxoni de plante identificați. Cunoscând concentrațiile relativ scăzute ale acestui element și ținând cont de faptul că acestea au fost limitate în principal la probe provenite de pe suprafața interioară a sitei de bronz, există două explicații posibile pentru prezența sa în materialul studiat. Iarba câinelui este o buruiană secundară binecunoscută în zonele arabile și câmpurile neîngrijite (Golyeva 2001, 217-230), ceea ce permite amestecarea sa naturală cu cerealele cultivate. Cu toate acestea, este posibil ca acest taxon

să fi fost plasat în mod deliberat pe suprafața sitei de bronz cu scopul preparării de medicamente pe bază de plante.

Eșantionarea de înaltă rezoluție a oferit concluzii utile pentru viitoarele studii analitice ale fitoliților. Nici în literatura maghiară, nici în cea internațională nu se cunosc astfel de studii de eșantionare și analiză multiplă implementate pe o suprafață de 6-12 cm. Aceste descoperiri ne pot ajuta să înțelegem procesul de depunere și conservare a fitoliților la scară micro și oferă indicații pentru rafinarea viitoarelor metode de eșantionare. Una dintre aplicațiile cele mai dinamice ale analizei fitoliților este cea a anumitor caracteristici arheologice. Succesul investigației depinde de o eșantionare bună, unde în anumite cazuri (de exemplu, în structurile colibelor) o variație de câțiva centimetri este critică (Persaits 2010; Persaits-Sumegi 2011, 307-354).

Rezultatele analizei polenului și cărbunelui pot fi rezumate după cum urmează: particulele polenice primare (PA) apar în spectrul polenic al probelor studiate într-o formă puternic erodată, marcând originea lor secundară din solul folosit pentru acoperirea tezaurului. În plus, în partea inferioară a monolitului studiat a fost identificat cărbune fragmentat din mai multe elemente arboricole. Acest lucru se poate referi la utilizarea diferiților taxoni arboricoli drept combustibil pentru purificarea camerei prin arderea precedentă depunerii (Pl. 7/1). Compoziția observată a PNA-urilor, comparativ cu spectrele polenice moderne de vară pentru județul Vas, indică un moment de depunere imediat la începutul lunii iulie, după recoltarea de vară (Ilon 2011, 280-285). Această presupunere a fost coroborată de descoperirile macrobotanice, precum și de dovezile investigațiilor arheologice.

Evaluarea preliminară a urmelor arheologice ale tezaurului de bronz și posibila interpretare funcțională a depunerii acestuia

Un număr relativ mic de tezaure legate de faza Hallstatt a epocii fierului au fost descoperite în Transdanubia, regiunea vestică a Bazinului Carpatic. O căutare bibliografică a evidențiat aproximativ cinci situri care au produs dovezi ale acestui tip de fenomen arheologic; tezaurul descoperit la Ikervar reprezintă al șaselea exemplu. Fekete (1999, 35-36) a rezumat descoperirile de pe următoarele situri de recuperare: Vaskeresztes/Magyarkeresztes (Mozsolics 1942, 155-161), Ravazd-Kisravazd (Fekete 1973, 341-358), Kurd (Patay 1990, Taf. 51-63; 74; 76-78), Regôly-Szârazdi bozôt (Fekete 1995, 37-48), Kiskôszeg/Battina (Kovacs 1999, 23-31). Articolul ei propune două ipoteze. În primul rând, ea ipotezează că tezaurele datând din perioada Hallstatt găsite în Transdanubia au servit ca bunuri funerare necesare pentru obiceiurile funerare sau pentru un anumit fel de sacrificiu (Fekete 2008, 108); alternativ, că acestea au constituit întregul set de bijuterii sau bunuri de prestigiu ale unei anumite familii care nu au fost folosite în cursul ceremoniei funerare. În al doilea rând, ea consideră anumite piese ale tezaurelor cunoscute în Ungaria și datând din perioada Hallstatt drept accesorii de costume feminine (Fekete 1999, 38). Această ultimă teorie a fost verificată de tezaurul descoperit la Ikervar, deoarece fibulele cu figurine de cal pot fi identificate fără echivoc ca indicii ale sexului

feminin (Metzner-Nebelsick 2007, 707-735); Metzner-Nebelsick a definit acest tip de artefact drept „Penelope-Prinzip”.

În ceea ce privește tezaurele datând din epoca timpurie a fierului descoperite în Transdanubia, se poate afirma că acestea sunt compuse în principal din ornamente și vase de bronz (așa cum sunt exemplificate de tezaurele de la Vaskeresztes/Magyarkeresztes, Kisravazd și Regoly). Conținutul tezaurelor și numărul lor deviază complet de la „abundența” relativă a tezaurelor din epoca bronzului târziu (Zylmann 2005, 1-33; Koepke 1998, 69; Kubach 1994, 242; Metzner-Nebelsick 1997, 93). Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că tocmai în această perioadă au apărut Fiirstengraben, tumuli funerari gigantici aparținând elitei, bogate în descoperiri metalice care indică puterea lor, atât în zona estică, cât și în cea vestică a Hallstatt.

Limbajul simbolurilor artelor din epoca timpurie a fierului, ale cărui elemente particulare pot fi definite ca fiind destul de abstracte, dar cu bază geometrică, unul dintre cele mai spectaculoase exemple fiind ceramica din tumulul Nové Kosariskâ 1 (PichlerovA 1968; Torbrügge 1992, 464, Abb. 58), este depășit de înțelegere astăzi. S-au depus eforturi pe baza caracteristicilor altor obiecte, cum ar fi arta situlelor sau a altor vasuri vasale, cum ar fi urna de la Sopron-Burgstall, tumulul 28.

Nicovala din tezaurul de bronz de la Ikervar trebuie să fie cu siguranță moștenirea unui fierar de bronz (Pl. 5/1-2). Ștampila producătorului, sub forma unui model circular, poate fi recunoscută pe lateralul său. Numeroase incizii și zgârieturi minuscule de pe suprafața sa confirmă utilizarea sa regulată. Totuși, piesele semifinisate, fragmentele de fibule de cal sau fragmente suplimentare de tablă, metal pe care se pot identifica bavuri, urme de tăiere sau adâncituri, se referă, de asemenea, la performanța unui metalar. Merită citate episoadele relevante din Homer, de exemplu, descrierea colegilor lui Telemah, aurarul care „[...] a venit, purtând în mâini uneltele sale de bronz, uneltele meșteșugului său, nicovală și ciocan și clește bine făcut, [435] cu care a prelucrat aurul; [...]”, adică și-a adus nicovala și ciocanul, uneltele meșteșugului său (Hegyi 2003, 35: Homer: Odiseea, III, 430-450. Sacrificiul lui Nestor la Pilos; traducere de AT Murray) și care, în același timp, a fost participant activ la ceremonia de sacrificiu. În acest fel, aurarul cu „primele sale roade” - care ar fi putut fi aproape orice, cel mai valoros bun al cuiva, cum ar fi cea mai valoroasă parte din produsul său - în calitate de participant, organizator, șef ceremonial al ceremoniei de sacrificiu, a luat parte la evenimentul ceremonial (Fekete 1999, 40). Pe lângă ceremonia de sacrificiu, vindecarea ar fi putut fi asociată cu situl, deoarece o preponderența rămășițelor florale găsite în imediata vecinătate a tezaurului au proprietăți medicinale, cum ar fi pelinul (A. vulgaris), inul diavolului (Linaria vulgaris), betonul (Stachys sp.), coada-calului (Equisetum), achillea (Achillea sp.), altea (Althaea) și plantația de coastă (Plantago lanceolata), fiind locale de-a lungul râului Râba și al pârâului Gyongyos. Pe baza dovezilor florale, acest sucul de plante era capabil să vindece inflamațiile organelor interne și bronșita, precum și să elimine pietrele la rinichi. În cursul reconstituirii tezaurului, acest fapt scoate la iveală un aspect care împletește sferele activităților sacre și profane ale aurarilor (Nebelsick 1997, 29, Tab. 2). Conform unei surse scrise datând din secolul al VI-lea

î.Hr., cunoaștem o ofrandă votivă a unui fierar de bronz, mai precis o roată de car, dedicată lui Apollo. Fiind oferită la Acropola din Kameiros de pe Rodos, această roată a servit drept „pârgă” oferită de un fierar de bronz pe nume Onesos. Inscripția a fost realizată între 550 și 525 î.Hr. (Hegyi 2003, 29). Un tezaur de fierar de aur și bronz a fost găsit la Worms, deși este datat ceva mai devreme decât cel de la Ikervar. Are caracteristici din epoca bronzului târziu și poate fi plasat în faza HaB sau C (Zylmann 2005, 1-33); poate fi comparat cu alte artefacte datând din epoca pre-scitică din Ungaria (de exemplu, Biharugra, Fügôd, Prügy, Szanda, Besenyszôg).

Combinând rezultatele obținute până în prezent atât prin dovezi arheologice, cât și prin cele științifice, ceremonia identificată la Ikervar poate fi interpretată ca oferirea așa-numitelor „pârgi”, asociată cu o ceremonie funerară, mai precis, cu o ceremonie sau o serie de ceremonii organizate anual în onoarea zeițelor Demeter și/sau Persefona. Formele sacrificiilor se schimbau în funcție de faptul că erau oferite pentru zei cerești sau tereștri, de unde și definițiile sacrificiilor uranios (ceresc) și chtonios (terestru). În ceea ce-l privește pe Ikervar, predomină acesta din urmă (Pl. 8/4).

„Pârgile” din Eleusina aduse misterelor au fost cunoscute conform unei inscripții (care datează din jurul anului 422 î.Hr.); de acolo se împletesc firele cultelor Demeter și Persefonei, precum și ofrandele de porumb și/sau pâine și sacrificiile de animale (Hegyi 2003, 30). Demeter este zeița Pământului; echivalentul său roman era Ceres, Terra, zeița agriculturii. Mitul ei este asociat cu pâinea, de unde și cultivarea cerealelor și fertilitatea; părul ei este auriu, asemănător unui știulete de porumb copt. Persefona este fiica Demeterei, pe care Zeus a eliberat-o după ce și-a dat consimțământul, ea trăiește cu Hades în Lumea Subpământeană. Ulterior, așa cum este relatat în Imnul lui Homer către Demeter (tradus de H.G. Evelyn-White), Demeter „tânjea de dor după fiica ei cu sâni adânci” și s-a înfuriat pe Zeus. Mânată de furia ei, s-a întors în Olimp, fără să se mai asocieze niciodată cu zeii și zeițele.

Când Persefona - numită și Kore și echivalentul său roman Proserpona - zeița eternității și a recoltei anuale de cereale, a plecat și a fost plasată în pământ, ca urmare a pierderii sale, Demeter a căzut în abisul durerii lângă o fântână. Elementul arheologic în care a fost descoperit comoara semăna, de asemenea, cu o fântână. La începutul săpăturilor, s-a crezut că gropile, care erau de formă cilindrică și erau situate una lângă alta, ar forma un rând de fântâni. Din cauza durerii lui Demeter, recolta anuală de cereale era în pericol, așa că, pentru a evita catastrofa, Zeus a iertat-o pe Persefona și a decis din când în când să o lase să se întoarcă la viață și la mama ei.

Eleusina sau Eleusis era scena misterelor grecești ținute în onoarea Demeterei și Persefonei. Misterele pot fi caracterizate prin ceremonii secrete, înțelese și practicate doar de cei inițiați. Tema misterelor relata secretele morții, iar nucleul intrigii se învârtea în jurul răpirii Persefonei, fiica Pământului fertil, de către zeul lumii subterane, și în jurul întoarcerii sale ciclice. Pentru cei inițiați, Demeter și Persefona reprezentau moartea, starea de a fi plasat sub pământ și, metaforic, răspândirea semințelor și renașterea în primăvara

următoare, oferind promisiunea unei noi vieți și fenomenul germinării. A cunoaște secretul, a întâlni zeițele, a transformat gândul morții într-o ideologie acceptabilă pentru cei inițiați.

Data ceremoniei era fixată spre sfârșitul sezonului estival și dura câteva zile și se poate observa că analiza științifică naturală a sitului tezaurului a produs dovezi ale unei recolte comparabile. Au fost prescrise acțiuni diferite pentru fiecare zi. Riturile începeau cu spălarea temeinică a mâinilor. Homer (Odiseea, III, 430-450) descrie acest lucru în legătură cu sacrificiul lui Nestor, atunci când povestește că „[...] Aretus a venit din cameră, aducându-le apă pentru mâini într-un lighean împodobit cu flori, iar în cealaltă mână ținea boabe de orz într-un coș; [...] Apoi bătrânul, Nestor, conducătorul de care, [445] a început ritul de deschidere al spălării mâinilor și stropirii cu boabe de orz, [...]" (Hegyi 2003, 35). Tezaurul Ikervar conținea un vas din tablă de bronz cu o margine răsturnată și umflată, un gât cilindric și decorațiuni de rozetă pe umeri. Rozeta apare în artele Situla; De exemplu, în friza situlei din mormântul 68 din Certosa (Situlen 2009, 18-19) sau pe situla găsită în mormântul 126 al cimitirului Benevenuti din Este (Torbrugge 1992, 509, Abb. 73/E). Este posibil ca aceste vase ceremoniale decorate cu rozete să aibă o legătură cu vasul de bronz descoperit de noi. Markus Egg consideră că vasele de bronz din perioada atestine erau asociate cu ceremonii și sărbători semnificative, cu semnificație cultică și mitică (Egg 1996a, 75-78).

Participanții sacrificau un porc într-o anumită zi a evenimentului. Singura stipulație era sacrificarea unui purcel de lapte. Analog sacrificiului unui purcel pentru Demeter poate fi din nou pus în paralel în arta Situla (ca la situlele Certosa și Vace) și în pictura grecească pe vase (o femeie sacrificând un porc, în jurul anului 450 î.Hr.). În acest moment, trebuie remarcat faptul că o maxilă de porc, care se afla exact deasupra stratului ars care sigila nivelul care conținea comoara, a fost găsită în groapa care conținea comoara Ikervar. Acest tip de sacrificiu de sânge, așa cum este descris în Thesmophoria, este strâns legat de cultul Demeterei (Hegyi 2003,73-74 citându-l pe Lucian din Samosata: De meretrice II. 1, 10 scholion). În această zi, femeile se adună și aruncă porci, pâini și crengi de pin în defileul sacru al Demeterei, care poate fi interpretat ca o groapă sau o fântână.

Ceremonia a inclus post, purificare și întâlnirea cu lumea de dincolo și întoarcerea din ea. A patra zi a ceremoniei a fost dedicată odihnei. Postul care fusese respectat în timpul ceremoniei a fost întrerupt, iar participanților li s-a permis să consume doar o băutură specială, așa-numita kykeon (Pl. 8/2-3). Consumul acestui tip de băutură își are originea într-un mit, și anume când Demeter, în durerea ei, a vizitat-o pe Metanira, regina din Eleusis, a fost invitată de regină să bea ceva.

vinul ca alinare. Cu toate acestea, nu i se permitea să bea vin, așa că a implorat-o pe regină să „amestece făină și apă cu mentă moale" într-un fel de sacrificiu de băutură (Hegyi 2003, 101; Imnuri homerice: II. Către Demeter 188-211, traduse de HG Evelyn-White). Din acel moment, această băutură a devenit parte a misterelor ceremoniale de la Eleusina (Hegyi 2003, 102; Clemens din Alexandria: Proptrepticus II. 12.: „[...] am postit, am băut cupa-, [...]).

Este un detaliu suplimentar interesant de menționat că Persefona a metamorfozat-o pe Minthe, o naiadă care îl desfrânase pe Hades, într-o crenguță de mentă. Conform altor surse, Hades a fost cel care a metamorfozat-o pe Minthe pentru a o proteja de represaliile violente ale soției sale. Acest mit poate fi ilustrat printr-un basorelief care o înfățișează pe Persefona în Lumea Subpământeană, care se află în reședința lui Hades, ținând în mână tulpini de porumb cu spice coapte, în timp ce Hades apucă în mod clar tulpini de mentă. De subliniat este faptul că Hades, ca partener al Persefonei, este înfățișat cu tulpini de mentă în frunze, care, conform mitologiei grecești, nu este altceva decât naiada metamorfozată, Minthe însăși.

În ceea ce privește conținutul său, în acest moment, analizele științifice naturale ale tezaurului de la Ikervar se combină cu cele mai bune dovezi arheologice și alte surse istorice, deoarece kykeonul era o băutură compusă din flori (iarba câinelui, Elymus repens), apă și mentă proaspătă (mentă calului, adică Mentha longifolia). După cum au arătat analizele de polen și fitoliți, aceste materii prime au fost identificate în probele colectate de la suprafața artefactelor. Faptul că toate acestea au fost găsite și pe suprafața interioară a sitei de bronz oferă o dovadă suplimentară (Pl. 8).

Dintre sursele cunoscute care descriu consumul ritualic de lichide și/sau scene de sacrificiu care includ lichide, merită citate următoarele: situla de la Magdalenska Gora (Lucke-Frey 1962, Nr. 21, Taf. 68; Eibner 2007, 440. Abb. 5) și, ca cea mai apropiată paralelă, scena amestecării lichidelor și a ofrandei de pe situla Vace (Lucke-Frey 1962, Nr. 33. Taf. 73; Kossack 1992, 237, Abb. 4/2; Eibner 2007, 441. Abb. 6), precum și scena băutului de pe situla Benevenuti (Frey 1969, Beilage 1; Lücke 2007, 600, 607. Abb. 7). În ceea ce privește ultimul exemplu, două detalii sunt de o importanță capitală: în acest caz particular, se folosește un fel de substanță uscată (poate boabe de grâu sau griș) pentru amestecare și stropire; femeile oferă băutura dintr-o cupă. Se pare că toate artefactele conținute în tezaurul de la Ikervar sunt, de asemenea, corelate cu femeile. Activitățile rituale de consum de băut (Pl. 9-10), dovezile și tradițiile simpozioanelor pot fi identificate în obiceiul de a oferi înmormântări cu daruri mortuare (Nebelsick 1997, 38-44).

Îngroparea tezaurului de la Ikervar și ceremonia aferentă sunt cu siguranță legate de încheierea recoltei. Acest lucru a fost confirmat atât de rămășițele florale, cât și de artefactele arheologice (Pl. 7/1). Supraviețuirea buruienilor și a plantelor cultivate a fost luată în considerare în reconstituirea procesului de îngropare a tezaurului. Analizele combinate contribuie la cea mai probabilă determinare a datei: sfârșitul verii. Asocierea presupusului eveniment ceremonial cu perioada menționată anterior este verificată de faptul că rămășițele găsite în probele prelevate din mormintele nr. 114 și 116 din Szazhalombatta, iar analiza lor confirmă aceeași perioadă ca și momentul ridicării mormintelor (Holport 1985, 25-62). Conform ipotezei lui Fekete, construcția tumulilor poate fi datată într-o perioadă ulterioară recoltei, care este cea mai vitală activitate agricolă din anul calendaristic, dar acest eveniment nu a fost neapărat legat de data precisă a morții individului înmormântat (Fekete 1999, 41).

Dintre atributele Demetrei și Persefonei, grâul, știuletele de porumb pe care îl ține întotdeauna într-una din mâini, este central. Arătarea știuletelui de porumb în sine era o parte cheie a ceremoniei, precum și prezentarea porumbului ca obiect secret și sacru. Figurile (feminine) ilustrate pe urne țin adesea în mâini un fel de plantă, poate porumb. O astfel de ilustrație a fost identificată pe urnele descoperite în Franzhausen, Reichersdorf și Maiersch (Neugebauer 1997, 184. Abb. 75; Nebelsick 1992, 407, Taf. 2; Tarpini 2010, 323, Abb. 1/3). Trebuie remarcat faptul că aceste figuri țin uneori în mâini bețe lungi, chiar mai înalte decât ele însele; acestea au fost interpretate ca sceptre sau zornăitoare prin analogie cu descoperirile arheologice. O astfel de foaie acoperită cu sceptru, cu bronz, face parte din tezaurul de la Ikervar. Diverse pandantive, lanțuri și/sau plăci trapezoidale, decorate sau nedecorate, au fost găsite atârnate în jos de partea superioară a toiagurilor. Pandantivele trapezoidale identificate în tezaurul de la Ikervar pot fi asociate cu aceste toiage. În anumite cazuri, Persefona ține în mână un flagel, precum și spice de porumb. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că ea a răspândit ideologia eternității și a veșniciei în întreaga lume cu ajutorul unor care trase de cai cu roți cu spițe. Aceste reprezentări pot fi recunoscute și în frizele și desenele situlelor găsite în Europa Centrală. Sceptrul trebuie să fi fost simbolul sau însemnul elitelor dintr-o comunitate (Borchhardt-Bleibtreu 2006). Unul dintre cele mai frumos împodobite pandantive a fost descoperit în tumulul de la Magdalenska Gora (Tecco-Hvala et al. 2004, 183; Tecco-Hvala 2007,

fig. 6/B). Sceptrul ornamentat, acoperit cu placă de bronz și decorat cu lanțuri și pandantiv, provine din tumulul de la Libna (Gustin 1976, 113, Tab. 65) și reprezintă o analogie excelentă pentru pandantivul descoperit la așezarea Velem-Szent Vid (Miske 1908, Taf. 53/1).

Prin urmare, doar cei aleși, adică indivizii anume selectați și numiți, puteau lua parte la ceremonie. În consecință, aceștia le întâlneau pe zeițele Demeter și Persefona și puteau participa la ofrandele sacrificiale. De asemenea, aveau dreptul la o ceremonie și un rit funerar diferit față de cei neinițiați. Muritorii care intră în lumea Hades după ce au experimentat aceste evenimente sacre sunt de trei ori binecuvântați, deoarece numai lor li s-a oferit șansa de a locui acolo. Toți ceilalți vor suferi (Trencsényi-Waldapfel 1983). Întrucât acești aleși trăiau după moarte, ar avea nevoie de case în viața de apoi. Acestea sunt elementele arheologice identificate frecvent ca locuințe în cursul săpăturilor arheologice, așa cum s-a descoperit la Vât și Ikervar și s-a discutat mai sus. Aceasta este explicația pentru care astfel de elemente dreptunghiulare și semi-subteraneene definite în mod tradițional drept „case" au fost descoperite frecvent între înmormântări. Acest fapt susține ideea noastră că membrii unei anumite clase sociale sau, mai degrabă, ai unei comunități privilegiate erau responsabili de ridicarea structurilor funerare. Înmormântările simplificate în gropi mici, definite drept „tradiționale" în termeni arheologici, marchează locul de odihnă al inițiatului.

Conținutul tezaurelor din epoca timpurie a fierului este strâns legat de abundența înmormântărilor pe movile. Nu este o coincidență faptul că cercetările științifice au definit această perioadă HaC-Dl drept „epoca de aur a înmormântărilor pe movile datând din

perioada Hallstatt" (Kossack 1959, 31, 112; Saldovà 1974, 457). Acest set de informații a fost considerat o bază solidă în timpul investigației arheologice a sistemului de contacte reprezentat de ansamblu.

Ansamblul este alcătuit din artefacte care oferă o oportunitate de datare mai mult sau mai puțin precisă, înainte de prelucrarea întregului sit. Prezența așa-numitelor fibule Navicella, originare din Italia (Fekete 1986, 249), este primordială nu numai din punct de vedere cronologic, ci și al provenienței anumitor elemente ale tezaurului (Pl. 11/2-3). Situl de recuperare de la Vaskeresztes/Magyarkeresztes (Mozsolics 1942, 155-158; Kemenczei 1996, 472, Abb. 15/2), datat în HaC-D, poate fi definit ca cea mai apropiată și mai bună analogie cu fibulele mari decorate în formă de barcă găsite la Ikervâr. Același sit de recuperare are exemple de brățări decorate cu striații și cu butoni (Kemenczei 1996, 472, Abb. 15/23-24). Exemplare ornamentate de mari dimensiuni, identice cu cele găsite la Ikervâr, provin din tumulul de la Libna (Gustin 1976, 116, Tab. 68) și din situl Most na Soci (S. Lucia), care cuprinde numeroase morminte (Terzan 1984, 268-269), sau, din nou, din siturile Pommerkogel bei Kleinklein (Torbrügge 1992, 499, Abb. 71) și Podzemelj (Torbrügge 1992, 570, Abb. 98/A). Caracteristica curioasă a acestor analogii este că în aceste situri au fost descoperite și combinații de tipuri identice (fibulă cu barcă, fibulă zoomorfă, fibulă serpentină). Mormântul nr. 116 din Bischofshofen, Austria, conținea o fibulă de barcă cu arc decorat, picior prelungit și terminație profilată și noduroasă, de jumătate din dimensiunea normală, care ar putea fi asociată cu una descoperită la Ikervâr. Conform unei sexaje precise, această broșă făcea parte din accesoriul costumului unei bătrâne (Lippert 1996, 248, Abb. 7). O stelă de piatră care prezintă trăsături feminine arată modul particular de purtare a fibulelor mari de barcă. O pereche de fibule de barcă (Pl. 11/1) poate fi recunoscută în centrul pieptului ei (Negroni Catacchio 2007, 536, fig. 3).

Pe lângă influențele sud-vestice, precum și obiectele importate din Etruria și regiunea Atestină, obiectele în stil occidental pot fi recunoscute și în anumite artefacte din tezaurul Ikervâr. Acestea sunt fibulele serpentine simplificate sau fibulele de cai (Pl. 11/4); aceste din urmă tipuri sunt considerate în prezent reprezentative pentru sexul feminin și au fost descoperite în principal în mormintele femeilor și ocazional în cele ale fetelor, precum și în unele așezări. Fibulele de cai găsite în sanctuare reprezintă o clasă distinctă. Acestea au apărut în Italia Inferioară și Superioară în secolul al VIII-lea î.Hr.; ca mărfuri de import, au fost artefacte atractive ale unor situri datând din perioade istorice succesive în teritoriile care se întind între Rin și Alpii Orientali. Ele apar frecvent în ansambluri de artefacte, în special în contexte feminine, alături de unelte de țesut, bijuterii abundente și daruri mortuare în înmormântările de elită. Simbolismul calului poate fi de obicei asociat cu un anumit segment al practicii cultice. De exemplu, C. Metzner-Nebelsick (2007, 707-735) o identifică cu o figură feminină personificată de Penelopa. Cunoaștem un singur sit în Bazinul Carpatic unde au fost descoperite fibule de cal într-un tezaur. Acesta este situl de la Kisravazd, care a fost datat în perioada HaDl, identică ca vârstă cu artefactele de la Ikervâr. Din păcate, artefactul lipsește în prezent. Tipul înrudit de fibulă zoomorfă a fost găsit în

alte trei ansambluri din Europa Centrală, mai precis, pe siturile de recuperare a arheologice de la Mechel, Trento și Meran-Hochbühel (Metzner-Nebelsick 2007, 721, Abb. 7/7-9).

Analogii cu fibulele serpentine (Schlangenfibel) au fost cunoscute pe baza multor situri datând din perioada Hallstatt ulterioară. Acest tip de fibulă a fost găsit în așezări precum cea de la Heuneburg, lângă Hundersingen (Gersbach 1974, 193, Abb. 4, în nivelul perioadei IV), sau în înmormântări de elită precum cea de la Sticna (Gabrovec 1974, 164, 181, Abb. 1; 7). Având în vedere frecvența așa-numitelor fibule Schlangenfibeln, acest tip este un marker pentru perioada HaDl. În timp ce perioada HaDl poate fi caracterizată prin Schlangenfibeln, perioada HaD2 este marcată de apariția fibulelor Paukenfibeln. Schimbări tipice perioadei La Téne pot fi observate în perioada HaD3, care este caracterizată printr-o combinație de tipuri (Zürn 1942, 166).

Probabil că fibulele în sine nu reprezintă semnificații particulare, dar o fac atunci când sunt asociate cu aspecte ale costumului (Pl. 11/6) (Bichler et al. 2005). Prezentul studiu nu va discuta acest aspect în detaliu; cu toate acestea, este necesar un scurt comentariu. Cunoaștem un scaun datând din epoca fierului, ale cărui părți superioare și laterale au fost puternic ornamentate. Reprezentarea unui scaun pe tronul lui Verucchio a servit drept bază pentru reconstrucția lui (Kossack 1992, 240, Abb. 6). Aproape toate tehnicile de țesut pot fi identificate pe aceste exemple. Brățări identice decorate cu motive asemănătoare textilelor au fost găsite pe situl de la Hemishofen, împreună cu o fibulă de barcă din bronz și ace datate la începutul perioadei HaDl, echivalentă cu cea de la Ikervar (Drack 1992, 128, Abb. 6).

Sita (Siebtrichter) este unul dintre cele mai impresionante artefacte ale tezaurului (Pl. 8). O paralelă strânsă cu o sită din tablă de bronz a rămas până în prezent practic necunoscută în zona Hallstatt-ului de Est. Singura analogie apropiată pe care o cunoaștem provine de la o înmormântare de schelet, binecunoscutul mormânt nr. 994 de la situl tipar Hallstatt, datând din perioada La Téne timpurie (Egg et al. 2006, 175-216; Egg-Schönfelder 2009). Un exemplu similar a fost găsit în tumulul nr. 2 al sitului Novo mesto-Kandija. Un fragment dintr-o placă de sită ar putea fi cel ilustrat aici, dar desenul nu este clar (Torbrügge 1992, 560, Abb. 94). Placa de bronz perforată, similară cu cea descoperită la Ikervar, descoperită pe situl Thessalia, a fost definită de Kilian (1975) drept o „răzătoare de brânză" (Käsereibe). Pe lângă numeroasele vase de bronz găsite în apropierea plăcii de sită perforate, s-a aflat și un fragment de piatră de lustruit perforată, care poate fi comparat cu cea de la Ikervar (Kilian 1975, Taf. 94/33, situl Phera). În ceea ce privește funcția vasului descoperit la Ikervar, acesta poate fi clasificat și ca o pâlnie de sită (Siebtrichter), o pâlnie simplă cu adaosul unei plăci de sită interne. Această placă circulară era bătută în cuie pe partea interioară și îngustă a pâlniei. Pâlnii simple de acest tip au fost descoperite în multe morminte de elită sau în tezaure. Un exemplu din epoca bronzului târziu este cel de la Dresda-Dobritz (Jacob 1995, Taf. 93-94). O datare foarte asemănătoare, din secolele al VI-lea sau al V-lea î.Hr., provine din cimitirul din Hallstatt (Situla 2009, 11). Marginea sa era realizată dintr-o placă răsucită și avea un mâner de suspendare în formă de inel, extensibil, similar cu cel descoperit la Ikervar. Inelul masiv, plat, din bronz, găsit printre artefactele

tezaurului de bronz, ar fi putut face parte dintr-un astfel de mâner de suspendare fixat pe un vas sau care a servit ca accesoriu pentru car sau pentru trap de cai. O analogie apare în mormântul de car de la Somlôvâsârhely, ceva mai târziu (Egg 1996b, 331, Abb. 4/2-3).

O ceașcă mică, probabil cu o singură toartă, descoperită în groapa tezaurului de la Ikervar, este singurul vas decorat (Pl. 12/1). Dacă teoria noastră se apropie de adevăr, acest vas cu marginea răsturnată, decorațiunile în relief pe umăr și interiorul cu dungi de grafit ar fi putut la fel de bine să fie o ceașcă de băut pentru sacrificiu. Întrucât doar jumătate din ceașcă a fost găsită în groapă, este posibil să fi avut o singură toartă verticală, dar sunt cunoscute și versiuni fără toartă. Un exemplar excelent poate fi identificat pe situla Kuffern, care ilustrează clar o astfel de ceremonie de băut pentru sacrificiu (Hoernes 1891; Frey 1962; Situla 2009, 9). Cea mai apropiată analogie cu motivele interne imprimate în plasă a fost găsită la Darnözseli-Paraszszeg, în regiunea Câmpiei Mici Maghiare (Németh 1996, 373, Abb. 5/2). Alte exemple similare au fost descoperite la Tokod (MRT 5, Abb. 57), Szob-Gregersenkert (Ilon 1985, Abb. IV) și Sopron-Krautacker (Jerem 1981, Abb. 6/1; 8/2; 14/11; Jerem 1984, fig. 16/2, unde vasul a fost găsit în casa 270). Din punct de vedere geografic, cel mai apropiat exemplu provine de pe dealul Sag (Lazăr 1955). Analogii cu vasul Ikervar au fost găsite atât în așezări, cât și în situri funerare.

Două pietre de lustruit complete fac parte din tezaurul Ikervar. Una dintre ele este dreptunghiulară, alungită și perforată la unul dintre capete, în timp ce cealaltă este abrazată și prezintă semne de utilizare. Prima unealtă era probabil suspendată de o curea. În ceea ce privește cea de-a doua, tot ce știm este ce capăt al acesteia era ținut de utilizator. Pietrele perforate de acest tip au fost identificate ca un cadou mortuar frecvent atât în înmormântările feminine, cât și în cele masculine (ca la Statzendorf: Mayer 1977; Libna: Gustin 1976, 125. Tab. 77; Franzhausen: în înmormântările timpurii de la La Téne Neugebauer 1996, 391, Abb. 11. 31), dar pietre similare au fost găsite și în așezări (Velem-Szent Vid, Miske 1908, Taf 58).

Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că, în cursul săpăturilor arheologice, pe marginea tezaurului de bronz s-a observat un strat subțire de precipitații de fier. Conform analizelor substanțelor organice, tezaurul de bronz a fost acoperit de proteine animale, probabil piele. Ulterior, acest strat, bogat în substanțe organice, a precipitat, acționând ca un filtru pentru substanțele de fier din pânza freatică bogată în fier. După aceea, ca o consecință a mișcărilor ciclice ale pânzei freatice, pielea - probabil o pungă - a început să se dezintegreze (Pl. 7/2-3).

Poziția cronologică relativă și tiparele contactelor demonstrate de tezaur7

În funcție de artefactele și caracteristicile arheologice, precum și de paralelele acestora descrise mai sus, tezaurul de bronz de la Ikervar a fost datat în a doua parte a epocii timpurii a fierului; mai precis în prima jumătate a perioadei HaD sau perioada HaDl. Înmormântarea sa poate fi datată în prima jumătate sau la mijlocul secolului al VI-lea. Majoritatea paralelelor cu piese individuale datează din perioada HaDl, însă anumite tipuri de artefacte apar deja în faza precedentă HaC2, în timp ce altele au fost folosite, chiar dacă

rar, în fazele HaD2-3. Fibulele oferă cea mai fiabilă bază cronologică. Dintre acestea, fibulele mari decorate în formă de barcă și-au păstrat un rol extraordinar. Acest tip Navicella, care prezintă influență italiană, corespunde ca vechime tezaurului de la Magyarkeresztes (Mozsolics 1942, 155-161) și fibulelor de barcă din a patra fază a sitului Frog (Tomedi 1996, 545, Abb. 3B), precum și fibulelor de barcă descoperite în mormântul nr. 116 de la Bischofshofen, datate în HaD, sau cca. 600 î.Hr. (Lippert 1996, 239-254). Acest tip a apărut într-un interval cronologic relativ scurt și reprezintă varianta Este Xlb (Tomedi 1992, 607). Conform lui Stane Gabrovec, acest tip a apărut în faza Sticna 1 și a devenit mai frecvent în orizontul Sticna 2/Sticna-Novo mesto 1 (Gabrovec 1974, 163-187). Tezaurul de la Ikervar are analogii cu faza 2b a sitului de recuperare de la Libna, ale cărui morminte încorporau vase joase cu picior inelar, pe lângă fibule cu bărci, cu mai multe capete și serpentine ca bunuri funerare tipice (Gustin 1976). Egg datează situl Strettweg în perioada Hallstatt timpurie, bazându-se, printre altele, pe fibulele cu mai multe capete. Observația sa remarcabilă este că acest tip de artefact a fost găsit în morminte fără arme, prin urmare a fost legat de practici feminine, fapt care ar putea fi tocmai cazul tezaurului de la Ikervar datorită fibulelor de cal (Egg 1996a, 74). Aceeași perioadă este echivalentă cu perioada HaD din cronologia lui Kossack, echivalentă cu orizontul Vace Ila și așa-numita fază Bubesheim din regiunile nordice și vestice ale Alpilor (Kossack 1959). Conform cronologiei bazate pe artefactele descoperite la Este, artefactele de la Ikervar pot fi considerate paralele cu Peroni IIIB2/IIIC (Peroni 1975) și Frey II/III-III (Frey 1980). Situl de recuperare de la S. Lucia, unde au fost identificate paralele între artefactele fazei Ic/IIa, este de cea mai mare importanță cronologică (Terzan 1984). În ceea ce privește cupa glazurată cu grafit decorată intern, perioada HaD pare a fi confirmată ca dată de vasul descoperit la Darnozseli-Pardzsszeg în Transdanubia de Nord.

***

Se poate rezuma că tezaurul de la Ikervar poate fi definit ca o capsulă a timpului, formată dintr-o serie de acțiuni rituale care au avut loc în epoca fierului. Analizele arheologice și științifice naturale confirmă faptul că tezaurul datează din epoca fierului și că a fost îngropat într-un anumit anotimp (sfârșitul verii) în cadrul unei serii de acțiuni rituale. După evaluarea surselor scrise și iconografice contemporane, s-a ajuns la concluzia că tezaurul reprezintă probabil un sacrificiu oferit în onoarea Demetrei și/sau Persefonei. În plus, nu pot fi excluse alte acțiuni legate de activități medicinale, deoarece o preponderența a resturilor florale găsite în groapa supusă analizei provin din plante medicinale locale.

Având în vedere conținutul său, tezaurul de la Ikervar este considerat important și la nivel paneuropean, deoarece conține artefacte aproape unice, care au puține sau chiar deloc paralele precise. De exemplu, există vasul de bronz cu sită, folosit pentru o băutură rituală numită kykeon, vasul de bronz ornamentat cu rozetă, fibulele de cal, importurile italiene, fibulele mari decorate în formă de barcă și placa de centură din bronz striată. În plus, nu trebuie uitate obiectele legate de bijuterie, cum ar fi nicovala de bronz care cântărește peste 4 kg sau artefactele din bronz semifinisate. Unicitatea tezaurului este întărită și de

cantitatea mare de material organic (piele, gudron și resturi textile) găsite în complexul arheologic, precum și de mostrele științifice naturale relevante provenite din acestea.

7 Fragmentele de paie îndepărtate de pe suprafața nicovalei de bronz în scopul analizei cronologice absolute a tezaurului au produs rezultate C14 care sunt total în contradicție cu datarea relativă obținută pe criterii tipologice. Prima a produs date care le-au depășit cronologic cu două secole pe cele ale celei de-a doua. O explicație probabilă este că calibrarea datelor între 800 și 500 î.Hr. este inexactă din cauza fluctuației cantitative a izotopului C14 (vezi Gal-Molnar 2004, 185; Friedrich 1999, 271).

Cercetarea bazată pe contextul tezaurelor a reprezentat un pilon fundamental al cercetării preistorice internaționale și, din ce în ce mai mult, maghiare. În prelucrarea tezaurului Ikervar au fost recunoscuți anumiți factori tipo-cronologici, contextuali și multidisciplinari, care, sperăm, vor contribui în mod esențial la o mai bună înțelegere a vieții cultice în faza Hallstatt a epocii fierului.

Ca o consecință a informațiilor științifice naturale și arheologice obținute în mod cooperativ, tezaurul de la Ikervar poate fi considerat unul dintre instrumentele cheie în reconstrucția practicilor cultice din epoca fierului. Este un exemplu pozitiv al modului în care microelementele sunt considerate „invizibile", iar informațiile suplimentare derivate din acestea ne pot extinde cunoștințele despre un scurt moment din trecut.

Friedrich, M., Cronologiile inelelor de stejar și semnificația lor pentru datele absolute ale perioadei Hallstatt, IN: Jerem, E.-Poroszlai, I. (eds.), Arheologia epocii bronzului și fierului, Archaeolingua, 9, Budapesta, 271-284.

Gabrovec, S., Săpăturile de la Sticna și semnificația lor pentru cultura Hallstatt din Alpii de Sud-Est, IN: Chropovsky, B. (ed.), Simpozion privind problemele perioadei Hallstatt târzii din Europa Centrală, Bratislava, 163-187.

Gäl, K.-Molnar, A., Se-Doberdö. Az 1980-as es 2001-es äsatäsokvaskori leletanyaga, Savaria, 28, 159-230.

Gavranovic, M., Obiceiuri de înmormântare a epocii fierului în Donja Dolina - exemple de înmormântare secundară, IN: Blezic, M.-Cresnar, M.-Hänsel, B.-Hellmuth, A.-Kaiser, E. (eds.), Scripta Praehistorica in honorem Biba Terzan. Situla, 44, Ljubljana, 405-418.

Gersbach, E., Rezultate preliminare ale săpăturilor din 1959-1969 de la Heuneburg (Etapele de așezare din perioada IV), IN: Chropovsky, B. (ed.), Simpozion privind problemele perioadei Hallstatt târzii din Europa Centrală, Bratislava, 189-204.

Golyeva, AA, Analiza biomorfă ca parte a investigațiilor morfologice ale solului, Catena, 43, 217-230.

Gömöri, J., Un mormânt din cultura Hallstatt de Est cu un vagon de cult din Fertöendred, IN: Jerem, E.- Schönfelder, M.-Wiehland, G. (ed.), Contacte Nord-Sud, Est-Vest în timpul epocii fierului în Europa. Lucrările Conferințelor Internaționale ale Grupului de Cercetare a Epocii Fierului de la Hamburg și Soprano 2002, Archaeolingua, Budapesta, pp. 61-73.

Gustin, M., Libna, Posavski Muzej Brezice, 3, Brezice, 1-137.

Hegyi, D., Görög valläströmeneti chrestomathia, Budapesta.

Hoernes, M., Contribuții la explicarea situlei lui Kuffern, MittAGW, 21, 78-81.

Holport, Ä., Äsatäsok Szäzhalombattän 1978-1982, Studia Comitatensia, 17, Regeszeti tanulmänyok Pest megyeböl, 25-62.

Ilon, G., A Szob-Gregersen-kerti szkita kori temetöreszlet, Studia Comitatensia, 17, Regeszeti tanulmänyok Pest megyeböl, 1-25.

Ilon, G. (ed.), Cimitirul din perioada Urnfield târzie din Szombathely-Zanat completat de și evaluarea așezării preistorice și medievale caracteristici analize interdisciplinare, KÖSZ-VIA kismonogräfia sorozat, Budapesta.

Jacob, Ch., Vase metalice din perioadele bronzului și Hallstatt în nord-vestul, vestul și sudul Germaniei, PBF, II/9, Stuttgart.

Jacomet, S.-Kreuz, A., Arheobotanică. Sarcini, metode și rezultate ale cercetării în domeniul vegetației și istoriei agriculturii, Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart.

Jerem, E., Despre perioada Hallstatt târzie și perioada La Tène timpurie în Transdanubia, IN: Comisia la OÖ. Landesverlag. Provincia Austria Superioară (ed.), Cultura Hallstatt, Raport asupra Simpozionului de la Steyr cu ocazia Expoziției Internaționale a Provincia Austria Superioară, 1980, Linz, 105-131.

Jerem, E., A Sopron-Krautackeren feltärt vaskori telep regeszeti es környezetrekonstrukciös vizsgälata, I, Archfirt, 111.2, 141-170.

Kärolyi, M., Napszülöttek. Savaria földjenek ösi kultüräi a römaiak elött, Szombathely.

Kemenczei, T., Despre interpretarea descoperirilor de tezaure din epoca bronzului târziu și epoca fierului timpuriu din Ungaria, RBPA, volumul 2, Bonn, 451-480.

Kilian, K., Fibule în Tesalia din perioada miceniană până în perioada arhaică, PBF, XIV/2, München.

Koepke, H., Așezări și descoperiri funerare din epoca fierului timpuriu în Rheinhessen și regiunea Nahe inferioară, contribuții UFM, 19, Weissbach.

Kossack, G., Bavaria de Sud în perioada Hallstatt, Berlin.

Kossack, G., Imagini din viață, narațiuni mitice în imagini și imagini de festivaluri culte. Observații despre scenele pictate pe spătarul unui tron de Verucchio, IN: Lippert, A.-Spindler, K. (eds.), Festschrift pentru cea de-a 50-a aniversare a Institutului pentru Preistorie și Istorie Timpurie al Universității Leopold-Franzens din Innsbruck, UPA, 8, Bonn, 231-246.

Koväcs, T, Un tezaur din epoca bronzului și a fierului de la Kisköszeg (Battina, Iugoslavia), Savaria, 24/3, 23-31.

Kubach, W., Investigații arheologice privind tranziția de la epoca bronzului la epoca fierului în sudul și centrul Hessei, RBPA, 1, Regensburg.

Negroni Catacchio

2007

Nemeth 1996

Nekvasil 1974

Neugebauer 1996

Neugebauer 1997

Pallottino 1980

Patay 1990

Peroni 1975

Persaits 2010

Negroni-Catacchio, N., Le vesti sontuose e gli ornamenti, IN: Blezic, M.-Cresnar, M.-Hänsel, B.-Hellmuth, A.-Kaiser, E. (ed.), Scripta Praehistorica in honorem Biba Terzan, Situla, 44, Ljubljana, 533-556.

Nemeth, TG, Informații despre topografia din perioada Hallstatt a părții sudice a Câmpiei Mici, IN: Jerem, E.-Lippert, A. (ed.), Cultura Hallstatt Orientală, Archaeolingua, 7, Budapesta, 365-378.

Nekvasil, J., Etapa mai tânără și târzie a perioadei Hallstatt a culturii lusatiene din Moravia, IN: Chropovsky, B. (ed.), Simpozion despre problemele perioadei Hallstatt mai tinere din Europa Centrală, Bratislava, 253-310.

Neugebauer, J.-W., Urnfield/Hallstatt culture in Franzhausen, IN: Jerem, E.-Lippert, A. (ed.), The Eastern Hallstatt culture, Archaeolingua, Volume 7, Budapest, 377-393.

Neugebauer, J.-W., Die Nekropole von Wagram od Traisen/Franzhausen, IN: Nebelsick, L.-Eibner, A.-Lauermann, E.-Neugebauer, JW. (Ed.), Hallstattkultur im osten Österreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich, 106/107/108/109, 175-185.

Pallottino, M., Etruscii, Budapesta, 1-293.

Patay, P., Bronzgefässe în Ungarn, PBF, 11/10, München.

Peroni, R., Studi sulle cronologica delle civilitä di Este e Golasecca, Florența.

Persaits, G., Rolul fitoliților în evaluarea probelor geoarheologice, teză de doctorat, SZTE TTIK Departamentul de Geologie și Geologie, Szeged.

Persaits-Sümegi 2011 Persaits, G.-Sümegi, P., Rolul fitoliților în evaluarea modelelor istorice geologice și de mediu în Rege, IN: Unger, J.-Päl-Molnär, E. (eds.), Geoszferäk 2010, GeoLitera Szeged, 307-354.

Pichlerovä, M., Despre tipologia ceramicii din perioada Hallstatt din Nove Kosariskä.
SlovArch, 16/2, 435.

Saldovä, V., Elemente orientale în cultura tumulelor funerare Hallstatt din Boemia de Vest, IN: Chropovsky, B. (ed.), Simpozion privind problemele perioadei Hallstatt târzii din Europa Centrală. Bratislava, 447-468.

Siepen, M., Bijuterii pentru brațe și picioare din perioada Hallstatt, PBF, X/6, Stuttgart.

Situri. Imagini între etrusci și celți pe vase antice de vin. Broșura expoziției, IN: Kern, A.-Guichard, V.-Cordie, R.-David, W. (eds.), Kelten Römer Museum Manching, 1-50.

Sümegi, P.-Näfrädi, K.-Töröcsik, T, Environmental Historical Development on the study area, IN: Hon, G. (ed.) Late Umwelt period cemeteryfrom Szombathely-Zanat completat by and assessment of preistoric and medieval settlement features interdisciplinary analyses, KÖSZ-VIA, Budapesta kis4853.

Szilägyi, J. Gy., Transdanubia și Italia în secolele VI-V, IN: Aigner-Foresti, L. (ed.), Etruscii la nord de Etruria. Proceedings of the Vienna-Neuwaldegg Castle Symposium, 2-5 octombrie 1989, Austrian Academy of Sciences (ÖAW), Viena, pp. 219-234.

Tarpini, R., Forme timpurii de artă figurativă la nord și la sud de Alpi, IN: Jerem, E.-Schönfelder, M.-Wiehland, G. (eds.), Contacte Nord-Sud, Est-Vest în timpul epocii fierului în Europa. Lucrările Conferințelor Internaționale ale Grupului de lucru pentru epoca fierului de la Hamburg și Soprano 2002, Archaeolingua, Budapesta, 321-331.

Tecco-Hvala, S., Women from Magdalenska gora, IN: Blezic, M.-Cresnar, M.-Hänsel, B.-Hellmuth, A.-Kaiser, E. (ed.), Scripta Praehistorica in honorem Biba Terzan, Situla, 44, Ljubljana, 477-490.

Tecco-Hvala, S.-Dular, J.-Kocuvan, E., Movile funerare ale epocii fierului pe Magdalenska gora, Catalog în monografii, 36, Ljubljana.

Terzan, B., Most na Soci (S. Lucia), Cataloage in monografije, 23/2, Ljubljana.

Terzan, B., Comerțul și clasele sociale superioare în sud-estul Europei din epoca fierului timpuriu, IN: Hänsel, B. (ed.), Comerț, schimb și trafic în sud-estul Europei din epoca bronzului și a fierului timpuriu. Soe. Sehr., 17, PAS, 11, München-Berlin, 81-160.

Terzan, B., Eroii perioadei Hallstatt. Observations on the Status of Graves around the Caput Adriae, IN: Becker, C.-Dunkelmann, M.-L.-Metzner-Nebelsick, C.-Peter-Röcher, H.- Roeder, M.-Terzan, B. (eds.), Chronos. Contribuții la arheologia preistorică între nordul și sud-estul Europei. Festschrifi pentru Bernhard Hänsel. Internationale Archäologie Studia Honoraria, 1, Espelkamp, 653-669.

Tomedi, G., Despre cronologia perioadei Hallstatt anterioare în Alpii Orientali interiori, IN: Lippert, A.-Spindler, K. (eds.), Festschrift pentru cea de-a 50-a aniversare a Institutului pentru Preistorie și Istorie Timpurie al Universității Leopold-Franzens Innsbruck, UPA, 8, 605-614.

Tomedi, G., Frög în rețeaua cronologică a regiunii alpine de sud-est, IN: Jerem, E.- Lippert, A. (ed.), Cultura Hallstatt orientală, Archaeolingua, 7, Budapesta, 537-548.

Torbrügge, W., Perioada Hallstatt timpurie (HaC) în perspective cronologice și note marginale necesare, Anuarul RGZM, 39, 425-615.

Mărul de pădure Trencsenyi, L, Mitolögia, Budapesta.

Zürn 1942 Zürn, H., Cronologia perioadei Hallstatt târzii, Germania, 26, Berlin.

Zylmann 2005 Zylmann, D., O descoperire a unui tezaur din perioada Hallstatt anterioară de la Worms-Neuhausen, MAZ, 5-6, (1998-99), 1-33.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Situl săpăturilor arheologice din cadrul studiului militar nr. 2 (1806-1869); 2. Situl săpăturilor arheologice (de Gy. Isztin).

Pl. 2. Descoperirea tezaurului și seria de elemente rituale.

Pl. 3. 1. Urne de casă italiene; 2. Așa-numitul altar al lui Vat (după Molnar-Farkas 2011); 3. Structurile (funerare) descoperite.

Pl. 4. Înregistrare radiografică a comorii.

Pl. 5. Artefacte selectate ale tezaurului.

Pl. 6. 1. Diagrama fitolitică a probelor studiate; 2. Un morfotip tipic de fitolit; 3. Similitudinea probelor bazată pe analiza cluster; 4. Diferite tipuri de fitoliți găsiți în probe (1. Schelet alungit cu celule lungi, 2. Celulă lungă psilată alungită, 3. Celulă lungă papilată alungită, 4. Celulă lungă echinată alungită, 5. Celulă lungă granulată alungită, 6. Celulă ciliată uniformă, 7. Celulă scurtă buliformă cuneiformă, 8. Celulă scurtă bilobată, 9. Celulă scurtă rondelică, 10. Celulă scurtă psilată dreptunghiulară, 11. Celulă lungă psilată lanceolată, 12. Spiculă spongioasă).

Pl. 7. 1. Data probabilă a îngropării tezaurului pe baza analizei polenului; 2. Precipitații de fier, mărite de 2000 de ori; 3. Rezultatul analizei SEM-EDAX a precipitațiilor de fier.

pl. 8. Pâlnie de filtrare (Siebtrichter). 1. Hallstatt (după Egg et al. 2006; Egg-Schönfelder 2009); 2. Ikervär; 3. Mentă și iarbă de câine; 4. Persefona și Hades.

pl. 9. Scene rituale de băut înfățișate pe situle. 1. Este-Benevenuti; 2. Vace; 3. Welcelach; 4. Magdalenska Gora (după Lücke 2007; Eibner 2007).

Pl. 10. Ritualul băutului și alte scene, așa cum sunt reprezentate pe situle (după Lücke 2007; desen: M. Nagy).

pl. 11. 1. Reprezentarea modului în care au fost purtate fibulele de tip Navicella (după Negroni Catacchio 2007); 2. Ikervär; 3. Vaskeresztes/Magyarkeresztes; 4. Ikervär; 5. Fibulele de cai (după Metzner-Nebelsick 2007); 6. Resturi textile (desen: F. Kapiller).

Pl. 12. Descoperiri ceramice găsite în groapa tezaurului, complexul nr. 50 (desen: F. Kapiller).

Pl. 13. Descoperiri ceramice găsite în groapa tezaurului, complexul nr. 50, și un ciob potrivit din groapa adiacentă, complexul nr. 51 (desen: F. Kapiller).

Planșa 2. Descoperirea tezaurului și seria de elemente rituale.

Planșa 3. 1. Urne de casă italienești; 2. Așa-numitul altar al lui Vat (după Molnar-Farkas 2011);

3. Structurile (funerare) descoperite.

Planșa 4. Înregistrare radiografică a comorii.

Planșa 5. Artefacte selectate ale tezaurului.

Planșa 6. 1. Diagrama fitolitică a probelor studiate; 2. Un morfotip tipic de fitolit; 3. Similitudinea probelor
pe baza analizei cluster; 4. Diferite tipuri de fitoliți găsiți în probe (vezi: Lista planșelor).

I FEBRUARIE | MARTIE | APRILIE | MAI | IUNIE | IULIE | AUGUST | SEPTEMBRIE |

Planșa 7.1. Data probabilă a îngropării tezaurului pe baza analizei polenului;

Precipitare de fier, mărită de 2000 de ori; 3. Rezultatul analizei SEM-EDAX a precipitației de fier.

Placa 8. Pâlnie de filtrare (Siebtrichter). 1. Hallstatt (după Egg et al. 2006; Egg-Schönfelder 2009);

2. Ikervar; 3. Mentă și iarbă-câine; 4. Persefona și Hades.

Planșa 9. Scene rituale de băut reprezentate pe situle. 1. Este-Benevenuti; 2. Vace; 3. Welcelach;

4. Magdalenska Gora (după Lücke 2007; Eibner 2007).

Planșa 10. Ritualul băutului și alte scene, așa cum sunt reprezentate pe situle (după Lücke 2007; desen: M. Nagy).

Planșa 11. 1. Reprezentarea modului în care erau purtate fibulele de tip Navicella (după Negroni Catacchio 2007);

2. Ikervar; 3. Vaskeresztes/Magyarkeresztes; 4. Ikervar; 5. Fibulele de cai (după Metzner-Nebelsick 2007);

6. Resturi textile (desen: F. Kapiller).

Planșa 12. Descoperiri ceramice găsite în groapa tezaurului, complexul nr. 50 (desen: F. Kapiller).

Planșa 13. Descoperiri ceramice găsite în groapa tezaurului, complexul nr. 50, și un ciob potrivit din groapa adiacentă,
complexul nr. 51 (desen: F. Kapiller).

Aplicarea tehnologiei de teledetecție și
a metodelor geofizice în studiul topografic al
tumulilor funerari din epoca timpurie a fierului din Transdanubia

Zoltan CZAJLIK*-Geza KIRÄLY-Attila CZÖVEK***- Sändor PUSZTA****-Balazs HOLL*****-Gabor BROLLY****

Universitatea Eötvös Lorand, Institutul de Științe Arheologice

Budapesta, Ungaria czajlik.zoltan@btk.elte.hu

Universitatea din Ungaria de Vest, Departamentul de Topografie și Teledetecție

Sopron, Ungaria kiraly.geza@emk.nyme.hu gbrolly@emk.nyme.hu

Muzeul Wosinsky Mor

Szekszärd, Ungaria czoveka@freemail.hu

****Fractal Bt fractal@fractal.hu

*****Muzeul Național Maghiar, Centrul pentru Patrimoniul Cultural Național Budapesta, Ungaria balazs.holl@hnm.hu

Cuvinte cheie: topografie arheologică, arheologie aeriană, cartografiere geofizică, scanare laser aeriană, epoca timpurie a fierului, tumuli funerari

Metodele de ridicare topografică au fost deja utilizate în cercetarea cimitirelor funerare din epoca fierului timpuriu. Floris Romer a fost primul care a inițiat și a supervizat o astfel de ridicare (de exemplu: Nagyberki-Szu/acska, harta lui A. Hencz, Römer 1878, 116, fig. 32), iar unele dintre rezultate (Zalaszänto—Värret, harta lui A. Hencz, Römer 1878, 106) au fost utilizate până de curând. Balint Kuzsinszky a descris în detaliu săpăturile movilelor din epoca fierului timpuriu din Tihany (el însuși a excavat una dintre ele în 1905). A publicat hărți ale acestora și chiar fotografii de teren ale celor care păreau a fi intacte la acea vreme (Kuzsinszky 1920, fig. 164-168; 204; 207). Sandor Neogrädy a fost primul care a aplicat fotografia aeriană în Ungaria. Fotografiile sale cu tumulii funerari din Nagyberki-Szcdacska, realizate în iulie 1929, sunt de o importanță pionierat (Neogrädy 1950, 287, fig. 7).

Încă din anii 1960, s-a efectuat studiul mai multor cimitire funerare cu tumuli, ca parte a cercetărilor realizate de MRT (Topografia Arheologică Maghiară); printre acestea se numără cele din epoca fierului: Vaszar-Pörösret, un studiu realizat de Denes Virăgh, MRT 4 1972, 256, fig. 53; Süttö-Sdncföldek, un studiu realizat de Virăgh, MRT 5 1979, 317, fig. 55). Hărțile câtorva cimitire funerare importante, deși situate departe

calea de unde a fost efectuată ridicarea topografică, au devenit bine-cunoscute (Șopron-Vârhely, Szädecky-Kardoss 1982; harta lui Ferenc Derdâks despre Vaskeresztes-Diofäs-dülö, Fekete 1985, Abb. 1; Pecs-Jakabhegy, cartograf necunoscut, Maräz 1978, Abb. 2).

Pentru efectuarea studiului, atât în secolul al XIX-lea, cât și mai recent, s-au folosit instrumente tradiționale de măsurare pe teren (ruletă, busolă, teodolit). Prima fotografie aeriană de arhivă a fost utilizată în studiul cimitirului tumular din Erd-Szâzhalombatta (harta lui Torma și Virăgh, MRT 7,228-231, fig. 26, pl. 57). Winkler (2006) a colectat date topografice ale movilelor din epoca fierului timpuriu de pe Kisalföld (Câmpia Mică Maghiară) în principal cu ajutorul fotografiilor aeriene de arhivă și înclinate, în timp ce Czajlik (2008) și-a publicat experiența în fotografia aeriană a tumulilor funerari. Poziționarea GPS de înaltă precizie a cimitirului tumular din Zalaszänto—Tâtika, realizată de Havasi și Busznyâk, a reprezentat un important pas înainte (Havasi—Busznyâk 2008).

Cercetare modernă în Europa

Harta cimitirului funerar din epoca timpurie a fierului, identificat lângă Geiselhöring (Bavaria) în septembrie 1979 (Christlein 1982), a fost întocmită folosind fotografii aeriene oblice realizate în scopuri arheologice. Acest sit a fost un exemplu perfect al importanței fotografiei repetate în diferite circumstanțe. Înainte de 1986, au fost realizate peste 300 de fotografii, printre care și imagini în infraroșu, iar harta cimitirului - 100 de tumuli funerari, care, din cauza activității agricole, sunt pe cale să dispară - a fost întocmită prin combinarea a 14 dintre fotografiile aeriene și utilizarea unei ortofotografii (Becker-Böhm 1996). Tehnologia în infraroșu extinde, de asemenea, posibilitățile, folosind chiar și fotografia oblică (Braasch 2009, Abb. 6-8).

Harta detaliată a cimitirului tumular funerar din epoca fierului timpuriu (?) de lângă Künzing (Bavaria), descoperit sub un strat subțire de zăpadă în decembrie 1985 cu ajutorul fotografiilor aeriene, este o realizare mai recentă, realizată în principal prin studii magnetometrice. Pe lângă anomaliile negative ale cercurilor de piatră din morminte, în anumite cazuri pot fi recunoscute și decolorările camerelor funerare (Fassbinder-Becker 1996). Studiul geofizic gradiometric al zonei din jurul sitului timpuriu La Tene Kleinaspergle, cercetat din 1878, prezintă movilele în detaliu (Bofinger 2007, 37).

Mormintele din epoca fierului descoperite în Champagne, în regiunea Marne și în Burgundia reprezintă o etapă importantă în succesele fotografiei aeriene în scopuri arheologice în Franța (rezumat: Lambot 1999, 319-320). Fotografia a fost urmată de săpături importante în mai multe cazuri (ex.: Semide, Lambot-Verger 1995). Un program internațional a fost

lansat în anul 2000 în regiunea Vix, care a avut ca scop cercetarea nu numai a așezării fortificate și a tumulilor funerari ai sitului, ci și a zonei înconjurătoare, cu ajutorul diferitelor tehnici de prospectare (Osten-Woldenburg et al. 2009, rezumat recent: Chaume-Mordant 2011).

Există din ce în ce mai multe date din studii care sugerează că tehnologia Airborne Laser Scanning (ALS), cunoscută și sub denumirea de Light Detection and Ranging (LIDAR), a revoluționat studiul de teledetecție al pădurilor (Doneus-Briese 2011). Cu toate acestea, deoarece tehnologia a fost utilizată în scopuri arheologice doar de puțin peste zece ani, iar instrumentele cu undă completă, care sunt capabile să măsoare formele de relief subterane cu o precizie mai mare, au fost disponibile doar de 5-6 ani, am avut puține ocazii de a aplica critica surselor noilor rezultate, în timp ce în studiile tradiționale de teren aceasta poate fi aplicată în mare parte în timpul studiului propriu-zis. De asemenea, am avut puține ocazii de a verifica noile rezultate și de a pregăti evaluările lor detaliate, deoarece acestea ar fi extrem de laborioase și ar necesita mult efort în cazul unui studiu extins (de exemplu: Leithagebirge), deoarece în aceste cazuri trebuie să selectăm datele relevante din punct de vedere arheologic dintr-un număr relativ mare de date suspecte. Studiile din Austria au dus la descoperirea unor noi tumuli funerari lângă Purbach (Doneus et al. 2008a) și lângă Mannersdorf-SchWossberg (Doneus et al. 2008b).

Într-o pădure din Baden-Württemberg, lângă Hochmichele, a fost desenată harta unui câmp funerar din epoca fierului, format dintr-un tumul funerar mai mare și mai multe tumuli mai mici, folosind tehnologia ALS (Bofinger 2007, 14). Ulterior, analize bazate pe ALS au fost utilizate cu succes și lângă Schönbuch. În pădure, au fost descoperite mai multe formațiuni asemănătoare mormintelor. Cu toate acestea, acestea pot fi de origine naturală sau rămășițe ale unor grămezi de deșeuri și, de obicei, necesită o vizită la fața locului. Movila, descoperită folosind Modelul Local de Relief (LRM), după săpăturile de autentificare, s-a dovedit a datează din epoca fierului (Bofinger-Hesse 2011, 167-168).

Pe baza exemplelor maghiare și străine enumerate mai sus, putem afirma că fotografia aeriană în scopuri arheologice este potrivită pentru cercetarea topografică a mormintelor de peste 80 de ani, tehnologia geofizică este potrivită pentru aceasta de cel puțin 20 de ani, iar ALS a devenit...

adecvat pentru aceasta în ultimii 5-6 ani. Fotografierea aeriană în scopuri arheologice nu era disponibilă în Ungaria înainte de tranziția politică din motive politice, iar în lipsa instituțiilor necesare, studiile geofizice în scopuri arheologice au fost, de asemenea, în principal un mijloc de a ajuta la săpăturile preliminare. Experiența ultimilor douăzeci de ani a dus la realizări semnificative în aplicarea tuturor celor trei metode. Le vom detalia acum.

Nagyberki-Sza/acsku (Pl. 1/1)

Așa cum am menționat pe scurt anterior, prima cercetare a câmpului funerar de movile din epoca fierului timpuriu a fost efectuată în secolul al XIX-lea. Este unul dintre puținele situri arheologice excepționale, deoarece există fotografii aeriene de arhivă, realizate de Neogrady

în 1929. Șase tumuli au fost excavați de Sandor Gallus în 1943. Datele săpăturilor timpurii au fost publicate de Kabay (1960); cu toate acestea, mai multe date topografice privind zona din jurul sitului au fost publicate în registrul de cercetare a sitului pentru județul Somogy (Kocztur 1964, 97-101). La începutul anilor 1970, situl a fost excavat de Kemenczei (1976), care a datat înmormântările pe care le-a descoperit în perioada HaC. Fotografierea aeriană regulată a sitului a început în anii 2000; Cel mai mare volum de informații a fost adunat din studiile aeriene din 2005 și 2006, permițând identificarea a aproximativ 78 de movile prezentate pe harta lui Hencz (Czajlik 2008, 97-98). La procesarea informațiilor din fotografiile oblice, am folosit diferite fotografii aeriene de arhivă realizate după al Doilea Război Mondial. În aceste imagini, unele dintre pădurile de astăzi sunt reprezentate ca câmpuri cultivate. Drept urmare, am adunat informații despre părți ale cimitirului tumular funerar unde este imposibil să se aplice fotografia aeriană pentru studii arheologice și, prin urmare, numărul de movile identificate în fotografiile aeriene a crescut la 160. Cel mai important obiectiv al cercetărilor noastre viitoare este de a verifica și confirma datele noastre vechi și recente privind recunoașterea de teren și de a efectua un studiu detaliat al întregului sit folosind GPS geodezic (Pl. 2).

Bata-Oreghegy (Pl. 3)

Pe imaginile din satelit, contururile mormintelor distruse de pe platoul Bata-Oreghegy au fost identificate de Attila Czbvek (Pl. 3/1-2). Am efectuat un studiu cu detector de metale pentru a examina unul dintre cele nouă contururi în 2009, apoi am aplicat analiza magnetometrică pentru a decide dacă a existat un mormânt tumular pe acest amplasament. Studiul cu detector de metale nu a produs rezultate arheologice utile; cu toate acestea, prin îndepărtarea tuturor metalelor moderne care au perturbat studiul nostru magnetometric, s-a dovedit a fi foarte util în producerea de date geofizice de bună calitate.

Am folosit două magnetometre Overhauser de tip GSM-19FG, fabricate de GEM-Systems Advanced Magnetometers. Am aplicat un aranjament de măsurare variometric orizontal. Magnetometrul de bază a fost amplasat pe o zonă liberă din punct de vedere magnetic și a monitorizat modificările câmpului magnetic la fiecare jumătate de secundă. Sonda magnetometrului mobil a fost ținută la 0,3 metri deasupra suprafeței. Pentru a minimiza perturbarea câmpului magnetic, am deplasat sonda, partea electronică a magnetometrului și unitatea GPS de tip TRIMBLE într-un model fix, de-a lungul liniilor de măsurare. Liniile au fost în mare parte drepte; cu toate acestea, nici liniile curbe nu au fost excluse. Am folosit și o unitate GPS de bază. Datele de bază au fost utilizate în post-procesare. Distanța dintre liniile de măsurare a fost planificată la 1 metru, distanța dintre punctele măsurate de-a lungul liniilor a fost de 0,45 metri. Extensia câmpului investigat a fost de 70 pe 70 de metri (Pl. 3/3). Etapele de procesare a datelor au fost: reducerea zgomotului, corecția bazei, compresia dinamică, interpolarea pe grilă, calcularea spectrelor Fourier bidimensionale, filtrarea în domeniul spectral, reducerea la pol, continuarea descendentă (Kis-Puszta 2006).

În urma prelucrării datelor, contururile neclare din fotografia aeriană au devenit ușor de observat și ne-au dus la concluzia că ar fi putut exista un șanț circular pe sit, cu diametrul de 26 de metri (PL 3/4). Fără a discuta detaliile problemelor legate de diferitele interpretări

(Czajlik 2008, 103-105), această formațiune seamănă în mod clar cu un șanț care înconjoară o movilă distrusă. Cu toate acestea, faptul că este imposibil să se identifice presupusa cameră funerară pe harta magnetică și că zona nu a produs descoperiri arheologice pune anumite probleme. Pe Bata-Oreghegy, în zona din jurul sitului, putem suspecta o așezare pe vârful dealului a culturii Urnfield și un turn de veghe probabil roman, în timp ce pe Oreghegy și continuarea sa, extinzându-se pe o parte considerabilă a platoului și acoperind astfel și locul presupuselor înmormântări de movilă, putem suspecta un oppidum târziu La Tene (Czajlik 2010, 91). În același timp, în colecția lui J. Silmegi din Bataszek există o piesă de ceramică din epoca timpurie a fierului, pe care a găsit-o pe Bata-Oreghegy, pe locul presupuselor tumuli funerari. În concluzie, putem presupune că ar fi putut exista o așezare din epoca timpurie a fierului și un câmp funerar de movile format din doar câteva movile pe amplasament.

Șopron- Vărhely (Pl. 1/2; 4; 5)

Cercetarea cimitirului tumular funerar din Șopron-Vărhely a fost începută de Lajos Bella la sfârșitul secolului al XIX-lea (Bella 1891). Prima hartă a movilelor a fost întocmită pentru Bella de un profesor de gimnaziu pe nume Bela Skoff (Szâdecky-Kardoss 1982, 117). Pe aceasta sunt reprezentate 148 de movile numerotate, în timp ce Gy. Szâdeczky-Kardoss a reușit să marcheze 159 de movile (Szâdecky-Kardoss 1982, 174-176). Rezultatele studiilor sale au fost împrumutate și de cercetători străini (de exemplu: Terzan 1990, 170), iar Zsolt Vasăros le-a folosit și la pregătirea modelului său de suprafață în anii 2000 (Jerem 2010, 75).

Mai multe studii topografice au fost efectuate la fața locului, acesta fiind primul sit din Ungaria unde tehnologia ALS a fost utilizată în scopuri arheologice, la 28 noiembrie 2007. Studiul a fost realizat de compania Geoservice (firmă afiliată companiei austriece Bewag) în scopuri promoționale, iar aceștia au colectat date despre centrul orașului Șopron, zona din jurul gării GYSEV, o linie de transport, strada principală din Ăgfalva, precum și zona din jurul Turnului de Observație Vărhely din munții Șopron. Această din urmă zonă se află la o altitudine de 380-490 de metri deasupra nivelului mării, fiind acoperită aproape în întregime de păduri, în principal păduri de gorun de vârstă medie și bătrână, însă aici se pot găsi și brazi și molizi în număr mare (Pl. 1/2).

Zona Vărhely are o suprafață de aproximativ 75 ha și a fost studiată pe cinci fâșii, cu o lungime aproximativă de 1250 m, direcționate spre sud-nord. Distanța dintre fâșii a fost de -80 m. Studiul zonei a fost realizat cu ajutorul elicopterului EC-135, care circula cu o viteză de 70 km/h la o altitudine de 270 m deasupra solului, în 7,5 minute. Senzorul a fost un scaner Riegl LMS-Q560, operat la un unghi de vizualizare de 45°, o lățime a brazdei de 220 m, cu o suprapunere de 63%. Media a fost de 38 de impulsuri/m2, rezultând aproximativ 85 de puncte/m2, din care 27 de puncte au fost reflectate de la sol. Imaginile aeriene au fost colectate între timp cu o cameră modulară RolleiMetric AIC, cu o distanță de eșantionare de la sol (GSD) de aproximativ 4,5-5 cm. Împreună cu datele ALS de zbor foarte jos și densitate extrem de mare, au fost realizate și fotografii aeriene cu o dimensiune a pixelilor de câmp de aproximativ 5 cm (Pl. 1/2).

Un Model Digital de Elevație (MED) a fost creat chiar de compania de topografie. Aceștia au aplicat densificarea progresivă a metodei Rețelei Triangulate Neregulate (TIN), implementată în software-ul TerraScan. Am produs MED-ul prin metoda suprafeței active implementată în software-ul TreesVis (Weinacker et al. 2004); o parte a acestuia este prezentată în Pl. 5/1. MED-ul vizualizat adecvat, în special rampele de culoare și umbrele corecte, este remarcabil pentru interpretarea vizuală. Poziția exactă și dimensiunile movilei pot fi ușor identificate pe baza acesteia. Detecția automată a movilelor a fost testată. Modelarea hidrologică a MED-ului negat a fost aplicată aici, dar rezultatele în fazele lor actuale sunt foarte limitate, fiind necesare investigații suplimentare (vezi și Kirâly et al. 2012).

Comparând rezultatele noilor studii cu harta lui Szădeczky-Kardoss, putem spune că am reușit să identificăm aproape fiecare dintre cele 160 de tumuli pe care le descoperise, însă, în unul sau două cazuri, identificarea a fost destul de vagă. Din punct de vedere geometric, am fost nevoiți să modificăm poziția a un sfert din tumuli, dar diferența nu a depășit niciodată 15 metri. Putem presupune existența unor noi tumuli (una sau două?) doar în partea de NV a sitului. Recunoașterea de teren ne-a confirmat, de asemenea, presupunerea. Deși în studiul său asupra cimitirului tumular, Szadeczky-Kardoss a folosit instrumente și metode obișnuite (busola și treptele), harta sa arată o corespondență surprinzătoare cu rezultatele studiilor moderne (Pl. 5/2-3). Am avut posibilitatea de a face o comparație similar detaliată în cazul sitului din epoca timpurie a fierului menționat anterior, de lângă Purbach, deoarece acolo am avut și un studiu de bună calitate efectuat anterior (Doneus-Briese 2011, 71, fig. 5/14). Din punct de vedere geometric, cele două studii de la Purbach trag concluzii similare; cu toate acestea, movilele inferioare nu au fost identificate de studiul anterior de acolo.

Din punct de vedere topografic, cele mai semnificative realizări ale studiului ALS Șopron-Vărhely sunt reprezentate de liniile neregulate, care, în interpretarea noastră, erau drumuri care traversau câmpul funerar al movilelor spre așezarea fortificată (Pl. 5/4). Putem menționa căile scobitale din zona Mannersdorf ca paralele ale acestora atât în spațiu, cât și în timp. Aspectul lor poate fi comparat cu structurile liniare identificate în Șopron-Vărhely (Doneus-Briese 2011, fig. 5/8).

***

Aplicarea tehnologiei de teledetecție, posibila combinare a diferitelor metode este întotdeauna determinată de condițiile topografice și de vegetația zonei date. Cele mai eficiente dintre toate metodele sunt de obicei fotografia arheologică aeriană și fotografiile aeriene de arhivă, precum și hărțile, în special atunci când se identifică și se înregistrează urme de movile care abia pot fi observate pe șantier sau nu pot fi observate deloc. Atât Bata-Oreghegy, cât și Nagyberki-SzaZacska sunt exemple bune care arată că urmele tumulilor funerari pot varia de la neidentificate la greu observate.

la cele bine determinate. Pe de o parte, înseamnă că este de obicei dificil să se determine numărul exact de morminte tumulare dintr-un câmp funerar dedicat distrugerii. Pe de altă

parte, reprezintă un avertisment că există movile a căror existență nu poate fi determinată cu certitudine absolută. Aplicarea tehnologiei geofizice ar trebui să fie întotdeauna precedată de studiul amănunțit al tuturor imaginilor din satelit și de fotografierea aeriană, deoarece acestea s-ar putea dovedi utile în identificarea structurilor care nu sunt distincte în fotografii. De asemenea, acestea ar putea fi utile în identificarea detaliilor importante, ceea ce înseamnă că „probabilitatea” unei înmormântări tumulare este determinată mai ușor.

În zonele împădurite, aplicarea tuturor celor trei metode (imagini din satelit, fotografie aeriană și geofizică) este limitată într-o anumită măsură, însă faptul că în astfel de zone diferențele de caracteristici ale terenului sunt mai bine conservate pe siturile arheologice face esențială îmbunătățirea modelelor de suprafață. DTM-ul cu rezoluție de 1 punct/m2, necesar în scopuri arheologice, poate fi produs și prin recunoaștere pe teren (de exemplu: studiul detaliat al oppidumului Mont Beuvray realizat de Franz Schubert și studenții săi, a cărui pregătire a durat câțiva ani), deși necesită un efort disproporționat de mare. Este destul de ușor de înțeles de ce tehnologia ALS a fost acceptată în studiile topografice arheologice în puțin peste un deceniu, în ciuda faptului că tehnologia full-waveform (FWF), care este capabilă să producă cele mai bune rezultate, este disponibilă doar de 5-6 ani. Trebuie să menționăm, totuși, că am avut puține ocazii să aplicăm critica surselor noilor rezultate sau să le verificăm și confirmăm (ceea ce este dat în studiul de teren) sau să pregătim evaluarea lor arheologică. În cazul unor studii extinse (de exemplu: Leithagebirge, Doneus-Briese 2011, fig. 5/11), la fel ca în cazul tuturor celorlalte metode, este nevoie de o perioadă foarte lungă de timp pentru a aplica critica surselor și a pregăti evaluarea, deoarece în aceste cazuri trebuie să selectăm datele relevante din punct de vedere arheologic dintr-un număr relativ mare de date suspecte.

În ciuda acestor dificultăți, nu putem evita aplicarea tehnologiei moderne în topografia cimitirelor funerare cu tumuli. Nu doar pentru că sunt eficiente și pot identifica urme de tumuli care sunt imposibil de găsit în alte moduri, ci și pentru că, în ciuda problemelor menționate mai sus, ne oferă șansa de a determina condițiile topografice reale care probabil au existat în trecut, iar acestea trebuie să servească drept bază pentru toate cercetările arheologice ulterioare.

Referințe

Becker, H.-Böhm, K., Grabhügelfeld der Hallstattzeit im Laabertal bei Geiselhöring, IN: Becker, H. (zgst.). Archäologische Prospektion. Luftbildarchäologie und Geophysik. Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Band 29, 165-168.

Bella, L., A Șopron melletti Purgstall földvara és urnatemetôje, ArchÉrt, 24, 313-320.

Bofinger,). Aeronavă, laser, sondă, lopă. Teledetecție și cercetare arheologică de teren folosind exemplul reședințelor princiare celtice timpurii, Esslingen.

Bofinger, J.-Hesse, R., Atât cât poate ajunge laserul... Analiza laminară a structurilor detectate prin LIDAR ca instrument puternic pentru managementul patrimoniului

arheologic în Baden-Württemberg, Germania, IN: Cowley, D. (ed.). Teledetecția pentru managementul patrimoniului arheologic. Lucrările celui de-al 11-lea Simpozion EAC privind managementul patrimoniului, Reykjavik, Islanda, 25-27 martie 2010, Bruxelles, 161-171.

Braasch, O., Asterix și infraroșu - Urme colorate de zbor, IN: Bofinger, J.-Krausse, D. (eds.), Cercetări actuale asupra celților din Europa. Colocviu pentru conservatorul de stat Jörg Biel la 1 august 2008, la Altheim, districtul Biberach, Informații arheologice din Baden-Württemberg, 59, 17-44.

Chaume, B.-Mordant, C. (dir.). Complexul aristocratic din Vix. Nouvelles researches sur l'habitat, le système de fortification et l'environnement du Mont Lassais, Dijon.

Christlein, R., Grabhügelfeld der Hallstattzeit bei Geiselhöring. ÎN: Christlein, R.-Braasch, O., Das unterirdische Bayern. 7000 Jahre Geschichte und Archäologie im Luftbild, Stuttgart, 234-235.

Czajlik, Z., Arheologia aeriană în cercetarea movilelor funerare din Ungaria, ComArchHung, 95-107.

Czajlik, Z., Les possibilités de la prospection aérienne conventionnelle en Hongrie, IN: Borhy, L. (ed.), Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabo septuagesimo dedicatea, Budapesta, 80-96.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Nagyberki-SzaZacska. Fotografie aeriană oblică a unor tumuli erodați (Z. Czajlik, 19 iunie 2005); 2. Șopron-Vărhely. Detaliu. Fotografie aeriană ortogonală a sitului, 28 noiembrie 2007 (Geoservice).

Pl. 2. Nagyberki-SzaZacska. Hartă a cimitirului tumular din epoca fierului timpuriu, folosind fotografii de arhivă și fotografii aeriene oblice. (Cercuri roșii: tumuli funerari, cercuri negre: contururi ale tumulilor funerari(?); B. Holl, A. Jâky, 2008-2012).

Pl. 3. Bata-Oreghegy. 1-2. Schițe ale tumulilor funerari (?) pe imagini Google Earth; 3-4. Studiu magnetometric (B. Holl, S. Puszta, 2009).

Pl. 4. Modelul digital de elevație al cimitirului tumular de la Șopron-Vărhely, utilizând scanarea laser aeriană (G. Kirâly, 2011).

Pl. 5. Sopron-Vărhely, detalii folosind măsurătoarea ALS. 1. Model digital de elevație umbrit; 2. Movile conform DEM și hărții Szadecky-Kardoss; 3. Dimensiunile movilei nr. 191; 4. Vedere 3D a sitului (detaliu).

Planșa 1. 1. Nagyberki-SzaZacsko. Fotografie aeriană oblică a unor înmormântări de tumul erodate. (Z. Czajlik, 19 iunie 2005);

2. Sopron-Varhe/y. Detaliu. Fotografie aeriană ortogonală a sitului, 28 noiembrie 2007 (Geoservice).

Planșa 2. Nagyberki-Szu/acsku. Hartă a cimitirului tumular din epoca fierului timpuriu, folosind fotografii de arhivă și
fotografii aeriene oblice. (Cercuri roșii: tumuli funerari, cerc negru: contururi ale tumulilor funerari(?); B. Holl, A. Jaky, 2008-2012).

Planșa 3. Bäta-Öreghegy. 1-2. Schițe ale tumulilor funerari (?) pe imagini Google Earth;
3-4. Studiu magnetometric (B. Holl, S. Puszta, 2009).

Umbrare de culoare DEM

|(Altitudine 445480 m

■ Umbrire din NV Umbrire DEM ■ Umbrire din NV

Planșa 4. Modelul digital de elevație al cimitirului tumular de la Șopron-Vârhely, utilizând scanarea laser aeriană (G. Kirâly, 2011).

Planșa 5. Șopron-Vârhely, detalii folosind măsurătoarea ALS. 1. Model digital de elevație hașurat; 2. Movile
conform DEM și hărții Szadecky-Kardosss; 3. Dimensiunile movilei nr. 191; 4. Vedere 3D a sitului (detaliu).

Înmormântările din epoca scitică la Tiszalôk

Robert SCHOLTZ

Muzeul Josa Andras

Nyiregyhaza, Ungaria scholtzrobert@gmail.com

Cuvinte cheie: epoca scitică, Grupul Alfold, cimitir ritualic, bijuterii, arme, ceramică

Săpături arheologice finanțate prin investiții au fost efectuate pe teritoriul Centrului de Detenție de Est (așa-numitul „Închisoare”), la periferia sudică a orașului Tiszalôk (nord-estul Ungariei, județul Szabolcs-Szatmâr-Bereg), între 27 februarie și 18 mai 2006 (Fig. 1). Situl este situat în câmpurile mărginite de căile ferate Nyiregyhâza-Tiszalôk și Debrecen-Tiszalôk, la est de drumul Tiszalok-Szorgalmatos-Tiszavasvâri. Trei creste nisipoase paralele, mai mult sau mai puțin nord-sud, (96-98,3 m), pot fi observate pe Tot'-ul de formă alungită al axelor regulate nord-vest-sud-est. Comunitățile din perioada scitică s-au „așezat” și și-au stabilit

cimitire pe aceste creste nisipoase, care se ridică deasupra teritoriului mai jos, inundat cu apă. Observațiile preliminare au fost efectuate pe un teritoriu de 10,3 hectare de-a lungul viitorului zid de închisoare, lung de 1285 m, în timpul mișcărilor mecanice de teren. În total, au fost scoase la iveală 417 elemente arheologice pe un teritoriu de 23.235 m2 (Pl. 1). Descoperirile au fost depuse la Muzeul Josa Andras din Nyiregyhaza, unde sunt inventariate și detaliate (Scholtz 2007b). Scopul prezentei lucrări este introducerea și analiza acestui material.

Mormintele așezării din perioada scitică au fost descoperite în partea de nord-

Partea exterioară a teritoriului excavat (Pl. 1; 2). Limitele lor au fost găsite în sud, est și vest. În nord, se extindea dincolo de teritoriul excavat, deși nu am putut colecta cioburi în câmpul arat. Înmormântările au fost găsite pe versantul sudic al unui mic deal nisipos orientat est-vest. Acestea formau o linie de T, îndreptată spre vest. Distanța dintre înmormântări variază între 5-7 m. În cimitir nu s-a observat nicio suprapunere.

Mormântul 173

Schelet extins (feminin), orientat nord-vest-sud-est, întins pe spate într-un puț funerar de formă pătrată, cu colțuri rotunjite, orientat nord-vest-sud-est (Pl. 2/3; 3/1; 4/1). Pereții puțului erau ușor arcuiți, iar fundul arcuit era plat. Rădăcinile și animalele mici au deranjat umplutura brun-cenușie a puțului, care conținea pete galben-maronii deschis și cioburi mici. Diam.: 154/130 x 240 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 14 cm.

Inventarul mormintelor:

Cam la locul urechii drepte, o mică mărgele plată de chihlimbar, în formă de disc. M.: 0,6 x 0,4 cm (Pl. 4/3).

O mică mărgele plată de chihlimbar, în formă de disc, se afla lângă partea dreaptă a maxilarului. M.: 0,7 x 0,4 cm (Pl. 4/4).

O mărgică de sticlă verde în formă de disc, printre oasele din partea stângă a pieptului. Este lipită din două fragmente. M.: 1,8 x 1,2 cm (Pl. 4/7).

Mărgele cilindrică din os în poziție verticală între brațul inferior drept și șold. M.: 1,9 x 1,1 cm (Pl. 4/6).

Un dinte de cerb roșu străpuns - probabil - se afla sub încheietura mâinii drepte. M.: 2,3 x 1,2 cm (Pl. 4/8).

Fragment de perete al unui vas lucrat manual. Este roșu și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 4,5 x 2,2 cm.

Bol gri închis, lucrat manual, cu margine inversată, se afla lângă brațul superior drept (Pl. 4/2). În interiorul bolului se aflau oase de animale. R.: 28 cm, L.: 9-10 cm, M.: 0,8 x 1 - 9,9 x 9,9 cm. În total, 57 de fragmente, dintre care șapte din două, trei din trei, unul din patru, unul din cinci și unul din șase fragmente sunt lipite. Nu este în stare desenabilă (Pl. 4/2). 8. Vas (borcan) negru, ușor netezit, lucrat manual, de formă globulară, lângă femurul drept. Marginea este curbată în arc; burta vasului este decorată cu caneluri verticale și patru proeminențe. Î.: 11 cm. R.: 12 cm, L.: 5,5 cm (Pl. 4/9).

Fragment de piatră de râșniță gri închis, cu secțiune transversală semicirculară, în colțul sud-estic al mormântului. M.: 17,9 x 13,5 x 5,9 cm (Pl. 4/10).

Șase mărgele mici, plate, în formă de disc, din chihlimbar. Trei dintre ele au fost găsite lângă craniu (Pl. 4/5a), în timp ce celelalte trei au fost dezgropate lângă partea superioară a corpului (Pl. 4/5b). M.: 0,4 x 0,4 - 0,6 x 0,4 cm.

Fragmente ceramice și de tăciune din umplutura puțului mormântului:

Fragmente de perete dintr-o urnă (?). Este neagră și netezită la exterior și roșie la interior cu pete gri. Este lucrată manual și temperată cu ceramică zdrobită. Suprafețele exterioare a două dintre ele sunt decorate cu caneluri verticale. M.: 4,7 x 3,4 - 2,1 x 1,6 cm și 4,2 x 2,7 cm (Pl. 4/11).

Fragment de perete și fund al unui bol lucrat manual (?). Este negru la exterior și roșu la interior cu pete gri. Este călit cu ceramică zdrobită. M.: 3 x 3,7 cm (Pl. 4/12).

Fragment de perete al unui vas lucrat manual. Este de culoare maro, lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 1,7 x 1,7 cm.

Fragmente de perete ale unui vas lucrat manual. Este gri închis cu pete maronii închise, lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 2,7 x 2,4 și 3,7 x 2,4 cm.

Fragment de perete al unui vas lucrat manual (cupă/bol?). Este maro închis cu pete gri, lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 2,7 x 1,4 cm.

Fragmente de perete ale unui vas (oală?) lucrat manual. Este maro deschis cu pete gri și interior roșu. Este lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 2,1 x 1,7 - 2,5 x 3,7 cm.

Fragment de mânjire. Este maro cu pete gri. M.: 1,8 x 1,9 cm.

Mormântul 174

Mormânt de femeie cu cenușă împrăștiată. Cenușa se afla în jumătatea nordică a puțului funerar de formă pătrată, orientat est-vest, cu colțuri rotunjite (Pl. 2/3; 3/2; 5/1). Pereții puțului erau ușor arcuiți, iar fundul arcuit era plat. Rădăcinile și animalele mici au deranjat umplutura brun-cenușie a puțului, care conținea pete galben-maronii deschis, fragmente de murdărie și cioburi mici. Diam.: 222 x 170 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 24-32 cm.

Inventarul mormintelor:

Bol lucrat manual, de culoare maro-cenușiu, cu margine inversată în colțul sud-vestic al mormântului. Bolul este călit cu ceramică zdrobită și lipit din patru fragmente. Î.: 11 cm, R.: 26 cm, L.: 8,9 cm (Pl. 5/11).

Fragmente cilindrice de ac sau ac din fier ars, cu secțiune transversală ovală, la nord-est de bol. Este lipit împreună din două fragmente. M.: 3,8 x 0,6 și 2,9 x 0,6 cm (Pl. 5/4).

O scoică (?) din umplutura puțului mormântului. M.: 5,6 x 3 cm (Pl. 5/6).

Fragmente cilindrice de ac sau ac din fier ars, realizate din sârmă cu secțiune transversală ovală. Două fragmente au fost lipite împreună. M.: 1 x 0,4, 1,9 x 0,4 și 3,7 x 0,4 cm (Pl. 5/5).

Trei fragmente dintr-un obiect cilindric din os, decorate cu puncte și linii incizate pe suprafața sa exterioară. La baza celui mai mare obiect se poate observa o gaură. Două dintre ele sunt lipite împreună din 2 bucăți. M.: 1 x 1,2; 1,9 x 0,9 și 1,4 x 2,7 cm (Pl. 5/3).

Obiect cilindric din os. Suprafața sa exterioară este decorată cu zgârieturi orizontale paralele și linii înguste în cruce între ele. O mică gaură poate fi observată aproximativ la mijlocul obiectului. Este lipit din 3 bucăți. M.: 1,6 x 3,2 cm, Diam.: 1,7 cm (Fig. 4; Pl. 5/2).

Fragmente de perete și gât ale unei urne (?). Este neagră și netezită la exterior și roșie la interior cu pete gri. Este lucrată manual și călită cu ceramică zdrobită. Suprafața exterioară a trei dintre ele este decorată cu caneluri verticale. M.: 3,8 x 4,1 - 4,7 x 3,7 cm (Pl. 5/7, 9-10).

Fragmente de perete dintr-o urnă (?). Este maro și netezită la exterior și roșie la interior cu pete gri. Este lucrată manual și temperată cu ceramică zdrobită. Suprafața exterioară a uneia dintre ele este decorată cu caneluri verticale. M.: 3,2 x 2,4 și 4,2 x 2,7 cm (Pl. 5/8).

Fragmentul de jos al unui vas de ceramică călită, gri închis, lucrat manual, zdrobit. Dimensiuni: 3,5 x 1,8 cm.

Fragment de perete al unui vas brun, lucrat manual. Este călit cu ceramică zdrobită. M.: 3,3 x 3 cm.

Fragmente ceramice din umplutura puțului funerar:

Două fragmente de perete realizate manual, de culoare gri-maroniu închis, pătate, ale unui vas. Este călită cu ceramică zdrobită. M.: 1,7 x 2,5 și 2,9 x 2,4 cm.

Șase bucăți de fragmente de perete dintr-o urnă (?). Este neagră și netezită la exterior și roșie la interior cu pete gri. Este lucrată manual și temperată cu ceramică zdrobită. M.; 3,4 x 1,7 - 5,5 x 5,9 cm.

Fragment de perete al unui vas. Este maro închis la exterior și gri închis la interior, cu pete gri și cărbune. Este lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 4,8 x 5,4 cm.

Trei fragmente de perete ale unui vas. Exteriorul este roșu-cărămiziu cu pete gri. Este lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 1,8 x 2,3 - 3,4 x 2,8 cm.

Fragment de perete dintr-un vas de ceramică călită, lucrat manual, zdrobit. Este maro și netezit. M.: 2,8 x 3,5 cm.

Cinci fragmente de perete din vase diferite. Exteriorul este maro închis cu pete gri. Este lucrat manual și temperat cu ceramică zdrobită. M.: 1,8 x 2,2 - 2,6 x 2,4 cm.

Șase fragmente de tăblie gri-cărămiziu-roșie cu pete. M.: 1,7 x 2,5 - 4,7 x 3,4 cm.

Mormântul 176

Schelet orientat est-vest, întins pe partea stângă, în poziție contractată, pe fundul unei gropi în formă de stup de albine (Fig. 2; Pl. 2/3; 3/3). Coastele și oasele mici ale brațului inferior erau sfărâmate. Groapa este orientată est-vest și are formă ovală. Pereții erau arcuiți, iar fundul arcuit era plat. Rădăcinile și animalele mici au deranjat umplutura brun-cenușie a gropii, care conținea pete galben-maronii deschis și fragmente de murdărie. Diam.: 136 x 118 cm, B diam.: 140 x 154 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 50 cm.

Fragmente de ceramică și tăciune din umplutura „putului funerar”:

Fragment de perete al unui vas gri-brun, netezit manual. Este temperat cu ceramică zdrobită. M.: 5 x 4,7 cm.

Fragmente de perete gri închis ale unui vas lucrat manual. Interiorul este maro deschis și călit cu ceramică zdrobită. Două dintre ele sunt lipite împreună din două fragmente. M.: 3,4 x 2,2, 4 x 2,2 și 4,2 x 2,9 cm.

Fragmente de perete de culoare gri-maro dintr-un bol lucrat manual. Interiorul este maro deschis și este călit cu ceramică zdrobită. Unul dintre ele este lipit împreună din două fragmente. M.: 10,3 x 8,2, 11,9 x 8,6 și 7,4 x 9,3 cm.

Mormântul 312

Mormânt de femeie (?) cu cenușă împrăștiată (Pl. 2/3; 3/4; 8/1). Puț funerar de formă pătrată, orientat est-vest, cu colțuri rotunjite. Pereții puțului erau ușor arcuiți, iar fundul arcuit era plat. Rădăcinile și animalele mici au deranjat umplutura brun-cenușie a puțului, care conținea pete galben-maronii deschis. Diam.: 179 x 183 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 15-26 cm.

Inventarul mormintelor:

Vas miniatural de formă biconică, gri închis cu pete maronii, lucrat manual. Este călit cu ceramică zdrobită. Î.: 5,8 cm, R.: 3,4 cm, L.: 2,1 cm (Pl. 8/2).

Cană cu mâner înalt, netezită la roată, de culoare brun-cenușiu. Bine levigată. Este lipită din 8 fragmente. Î.: 12 cm, R.: 10 cm, L.: 4,9 cm (Pl. 8/3).

Bol lucrat manual, de culoare maro, gri închis, cu pete, cu margine inversată, netezită și neagră în interior. Î: 7 cm, R: 23,3 cm, L: 8,3 cm (Pl. 8/9).

Fragmente cilindrice de ac sau ac din fier ars, confecționate din sârmă cu secțiune transversală ovală, acoperite cu oase umane calcinate. M.: 1,9 x 0,3, 2,3 x 0,3 și 4,7 x 0,4 cm (PL. 8/5).

Fusailă biconică din lut ars, modelată manual, cu pete maronii, gri și albe, zăcea în stratul de cenușă. Diametru: 2,5 cm, Înălțime: 1,8 cm (Pl. 8/7).

Fragmente cilindrice de ac sau ac din fier ars, realizate din sârmă cu secțiune transversală ovală. M.: 1,5 x 0,6 și 3,6 x 0,6 cm (Pl. 8/4).

Fragmente cilindrice de ac sau ac din fier ars, realizate din sârmă cu secțiune transversală ovală. M.: 2,2 x 0,5, 2,9 x 0,4 și 3,3 x 0,4 cm (Pl. 8/6).

Fragmente ceramice din umplutura puțului funerar:

Fragment de mâner și margine a unui vas lucrat manual. Este de culoare brun-cenușiu și călit cu ceramică zdrobită. M.: 3,1 x 2,1 cm (Pl. 8/9).

Fragment de margine dintr-un vas din ceramică călită, lucrat manual, zdrobită. Interiorul este negru și maro închis. Marginea este arcuită în exterior. M.: 3 x 3,3 cm (Pl. 8/10).

Fragment de perete dintr-un vas lucrat manual, maro închis, netezit la exterior și negru la interior. Este temperat cu ceramică zdrobită. M.: 1,8 x 1,8 cm.

Fragment de perete dintr-un vas lucrat manual, cu pete gri și roșii la exterior și negru la interior. Este călit cu ceramică zdrobită. M.: 3 x 2,2 cm.

Fragmente de perete și fund ale unui vas roșu-cărămiziu, turnat la roată. Suprafața sa exterioară este decorată cu linii incizate. M.: 3,4 x 4 și 1,7 x 2,5 cm (Pl. 8/11) (Perioada Migrației Târzii).

Două fragmente de tencuială roșu-cărămiziu. M.: 2,4 x 2,3 și 2,7 x 2,7 cm.

Mormântul 320

Mormânt al unui bărbat cu cenușă împrăștiată (Pl. 2/3; 3/5; 6-7). Cenușa persoanei/persoanelor decedate zăcea în două grămezi în cartierul nord-vestic al puțului funerar mare, de formă pătrată, cu colțuri rotunjite. Pereții puțului erau ușor arcuiți, iar fundul arcuit era ușor adâncit în centru. Rădăcinile au deranjat umplutura gri-maronie a puțului, care conținea pete galben-maro deschis. Majoritatea descoperirilor se află în jumătatea vestică a mormântului. Diam.: 232 x 175 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 64 cm.

Inventarul mormintelor:

Trei bile de piatră (pietre de praștie?) zăceau în cartierul sud-vestic al mormântului. Niciuna nu a fost arsă. M.: 4,4 x 3,4; 5,3 x 3,1 și 5,1 x 3,8 cm (Pl. 7/8).

Fragment de cuțit de fier îndreptat spre est, între bilele de piatră și cenușă. M.: 9 x 1,8 cm.

Un ulcior de culoare gri-maroniu, cu mâner aruncat la roată, se afla în mijlocul peretelui vestic al puțului mormântului, la nord de cenușă. L.: 28,3 cm, L.: 11,3 cm, L.: 9 cm (Pl. 7/9).

Un topor de fier prost conservat a fost „înfipt” cu lama spre vest în partea de jos a peretelui nord-vestic al puțului mormântului. Capul are secțiune transversală pătrată. L.: 21,5 cm (Pl. 717).

Două mânere de cuțit din os (?) se aflau la nord de cenușă, în centrul mormântului, pe laturile de vest și de est ale suportului tolbei de mâna a treia. Acestea erau decorate cu modele geometrice liniare. M.: 5,1 și 5,2 cm (Pl. 7/2a-b).

Un vârf de săgeată din bronz cu trei muchii arăta spre nord-vest pe partea vestică a cenușii. L.: 2,6 cm (Pl. 7/lc).

Un cuțit de fier cu spatele arcuit zăcea printre cenușă. L.: 9 cm (Pl. 7/5).

În partea de nord a cenușii a fost găsită o tolbă de os (coarnă) ornamentată, în formă de spate. Nu s-a putut detecta nicio urmă de arsură pe ea. M.: 8,4 x 5,5 cm (Fig. 3; Pl. 6/5).

Un vârf de săgeată din bronz cu trei muchii, îndreptat spre nord-est. L.: 2,6 cm (Pl. 7/le).

Un vârf de săgeată din bronz cu trei muchii, îndreptat spre est. L.: 2,7 cm (Pl. 7/1a).

Trei vârfuri de săgeată din bronz cu trei muchii, îndreptate spre sud-est. L.: 2,8; 2,8 și 2,4 cm (Pl. 7/ld).

Un castron de culoare gri-brun, lobat, aruncat manual, se afla în mijlocul laturii de est a mormântului. Suprafețele erau netezite. Este decorat cu linii/caneluri incizate paralele în formă de V inversat pe interiorul marginii. M.: 11 cm, Rd.: 35,3 cm, Ld.: 9,8 cm (Pl. 7/10).

Un vârf de săgeată din bronz cu trei muchii, îndreptat spre nord-vest, în cenușă. L.: 2,6 cm (Pl. 7/lb).

Un cuțit de fier cu spatele arcuit zăcea sub cenușă. L.: 7,3 cm (Pl. 7/4).

Trei fragmente dintr-un obiect cilindric din os ars zăceau în stratul de cenușă. Suprafața exterioară a celui mai mic este decorată cu o linie în formă de V și 2 puncte. M.: 1 x 1,3; 1,4 x 1,4 și 1,1 x 1,4 cm (Pl. 7/3).

Trei fragmente cilindrice de fier arse, realizate din sârmă, cu secțiune transversală ovală, zăceau printre cenușă. M.: 2,3 x 0,15; 1,8 x 0,7 și 1,6 x 0,8 cm (Pl. 7/6).

Mormântul 321

Un mormânt feminin cu cenușă împrăștiată (Pl. 2/3; 3/6; 8/12). Cenușa persoanei decedate zăcea în jumătatea vestică a puțului mormântului. Partea superioară a puțului a fost distrusă în timpul răzuirii mecanice. Umplutura sa este de culoare brun-cenușie, deranjată de rădăcini. Neacoperit Diam.: 90 x 100 cm, adâncime de la suprafața răzuită: 0 cm.

Inventarul mormintelor:

Oală de formă de butoi, lucrată manual, de culoare maro închis, cu pete gri. Este călită cu ceramică zdrobită și lipită din 27 de fragmente. Umărul este decorat cu două butoni. Î.: 10,4 cm, R.: 9 cm, L.: 7 cm (Pl. 8/14).

Patruzeci de fragmente de perete și fund ale unui castron negru, lucrat manual. Este călit cu ceramică zdrobită. Trei dintre ele sunt lipite împreună din două fragmente, patru din trei și unul din patru. M.: 1,2 x 1,6 - 12,2 x 9,1 cm. L.: 12 cm (Pl. 8/15).

Un ac cilindric de fier ars sau un fragment de ac din sârmă cu secțiune transversală ovală zăcea printre cenușă. M.: 3,7 x 0,5 cm (Pl. 8/13).

Rit de înmormântare

Înmormântările din cimitir au reprezentat aproape fiecare rit funerar al perioadei scitice (Pl. 3). În mormintele excavate, numărul înmormântărilor de înmormântare este de două (173 și 176), iar înmormântările de incinerare sunt de patru (174, 312, 320 și 321). Imaginea va fi redată mai complet dacă vom investiga mai departe riturile funerare din cadrul celor două grupuri principale. Astfel, rezultă că, în cazul înmormântărilor de înmormântare, un schelet (mormântul 176) este contractat, în timp ce corpul celuilalt (mormântul 173) este întins pe spate.

Înmormântările prin incinerare nu pot fi împărțite în grupuri. Oasele incinerate și cărbunii au fost depuse pe solul antic, alături de restul inventarului (Pl. 3/2, 4-6). Incinerarea a fost efectuată pe un rug funerar în altă parte. Din păcate, nu am putut găsi locul acestuia în teritoriul excavat. Decedatul a fost ars purtând podoabele, fapt dovedit de urme de arsură pe metal și unele pe obiectele din os. În toate cazurile, doar o cantitate mică de oase incinerate sau cărbuni a fost pusă în mormânt, doar atât cât a fost ridicat de pe rugul funerar, cât a putut reprezenta o cantitate mai degrabă simbolică. Un fenomen similar a fost observat în timpul săpăturilor cimitirului din Ferigile, România (Vulpe 1967, 192).

Un aspect caracteristic riturilor funerare este orientarea corpurilor. La Tiszalok, scheletul din mormântul 173 era îndreptat spre nord-vest (Pl. 3/1; 4/1), în timp ce corpul contractat din mormântul 176 era îndreptat spre est (Pl. 3/3; 4/1). Înmormântările cu schelete extinse sunt cele mai răspândite pe teritoriul Alfoldului sudic - între râurile Maroș-Tisa-Kbrbs -, dar rareori pot fi găsite în regiunea Tisei Superioare (Szabo 1969, 79-81). Probabil că înmormântările cu acest tip de rit funerar reprezintă nou-veniți din regiunea stepei scitice (Kemenczei 2001, 16). Totuși, în cazul nostru, legătura cu populația Transilvaniei nu poate fi exclusă, deoarece orientarea nord-vestică a morților, cu elemente funerare caracteristice suplimentare - de exemplu, înmormântări cu schelete extinse, ofrande funerare (carne), vase, arme, pietre în morminte - poate fi găsită mai ales pe teritoriul grupului Ciumbrud (Ferenczi 1966, 51).

În epoca mijlocie a fierului, mormintele care conțin schelete contractate pot fi găsite într-un număr relativ mare în zona culturii Mezocsat din epoca timpurie a fierului: între râurile Dunăre și Tisa și în valea Marosului. Mormintele cu cenușă împrăștiată au apărut ca un nou rit funerar la începutul epocii scitice. Înmormântările descoperite în nordul Ungariei - Alsotelekes, Heves, Vamosmikola - pot fi comparate cu mormintele din regiunea Nistrului Mijlociu datate în secolul al VII-lea î.Hr. (Kemenczei 2001, 16). Elementele culturale ale așa-numitului tip scitic, care prezintă origine orientală - cum ar fi decorațiuni, bijuterii și arme - apar mai ales în tipul de mormânt menționat al doilea. Szabo (1969, 83) consideră că acest obicei funerar era bogăția și semnul nobilimii.

În ceea ce privește forma și dimensiunea gropilor funerare, cele mai proeminente morminte din cimitirul Tiszalok par a fi cele - similar mormântului 191 de la Csanytelek-Ujhalastd (Galantha 1986, 71-72, pl. 4) și mormintelor 145 și 165 de la Sandorfalva-Eperyes (Galantha 1985, 116-119, fig. 8; Galantha 1987) - care sunt aproape pătrate, cu laturi și au o lungime mai mare de 2 m. Acest tip de groapă funerară reprezintă ritul funerar cu cenușă împrăștiată (mormintele 320 și 321).

În legătură cu ritualurile funerare trebuie să menționăm și faptul că în mormântul 173 a fost găsită o piatră de râșniță (Pl. 3/1; 4/10). Acest obicei a putut fi observat în Câmpia Maghiară, de exemplu la Bekescsaba-Fenyes, Hodmezovasarhely-Kis/wmok, Szentes-Vekerzug (Bottyan 1955, 67; Parducz 1954, 54, 56). Acest obicei funerar a apărut pentru prima dată în Bazinul Carpatic în epoca bronzului târziu, cu diferite tipuri de înmormântări prin incinerare (Salgotarjan-Bevdsdrldkdzpont/Centrul comercial, Vaday 2009, 5-42). Între începutul perioadei pre-scitice și sfârșitul epocii scitice se pot găsi vase de piatră de diferite

dimensiuni, atât în înmormântări, cât și în cele de incinerare (Parducz 1966, 83; Scholtz 2007a, 194-195, fig. 6). Patay (1955, 63, 65, fig. 9) descrie acest rit funerar din mormintele 11 și 21 de la Nogradkovesd. Plasarea de vase de piatră în mormânt nu este necunoscută nici în Transilvania (Parducz 1954, 62; Parducz 1966, 83). Astfel, utilizarea pietrei de șlefuit ca obiect funerar la Tiszalok nu este surprinzătoare și poate fi considerată un rit funerar caracteristic, care leagă acest cimitir de cultura epocii scitice din Ungaria.

Din fericire, la Tiszalok nu a fost găsit niciun mormânt jefuit. Inventarul mormintelor excavate sugerează că oamenii de rând au fost înmormântați în cimitir. Similar așezării vecine - cimitirul evreiesc se afla la aproximativ 150 m nord de așezarea din epoca scitică -, ceramica a fost cea mai frecventă descoperire.

Elemente de costume și bijuterii

Ansamblurile de bijuterii ale grupului Alfold, cu influențe scitice, constau în principal din cercei, brățări și coliere (Kemenczei 2001, 30). Cele mai numeroase obiecte sunt diversele mărgele (Bottyan 1955, 58). Din secolul al V-lea î.Hr., acestea au înlocuit vechile accesorii de gât și timp de aproximativ 150 de ani pot fi găsite peste tot (Jerem 1968, 186). Acestea sunt în general realizate din lut, pastă de zahăr, pastă de sticlă, chihlimbar sau os/corn de cerb. Chochorowski (1985, 51-56, Abb. 10) a distins patruzeci de variante pe baza materialului, formei, decorului și culorii. Mărgelele sunt comune în înmormântările scitice, găsindu-se atât în mormintele persoanelor bogate, cât și ale servitorilor. Nu numai că erau înșirate ca coliere, dar erau folosite și pentru a decora coafuri și articole de îmbrăcăminte (Reeder 1999, 172). Mărgelele au fost găsite doar în mormântul 173. Au fost găsite 8 mărgele din chihlimbar, una din pastă de sticlă verde și o mărgele cilindrică din os (Pl. 4/3-7).

Mărgelele plate, în formă de disc, din chihlimbar erau așezate în jurul capului și al jumătății superioare a corpului (Pl. 4/35). Nu putem decide dacă făceau parte dintr-un colier sau - din cauza numărului lor mic - dintr-un alt tip de bijuterie. În caz contrar, nu putem exclude posibilitatea ca acestea să fi fost țesute în părul femeilor sau să fi fost cusute pe un fel de bandă textilă/de piele. Mărgelele din chihlimbar sunt bijuterii prețioase ale perioadei. De obicei, pot fi găsite în cimitirele din sfera Hallstatt, dar sunt deosebit de frecvente în zonele sudice (Jerem 1968, 186; Chochorowski 1985, 54-55, Abb. 10/28; Kemenczei 2009, 91). Producția de sticlă este strâns legată de metalurgie, iar studiul corelat al obiectelor metalice, al resturilor de prelucrare a metalelor, precum și al compoziției și fabricării sticlei ar fi extrem de important pentru reconstituirea tiparelor comerciale (Giumlia-Mair 2009, 160).

Același lucru se poate spune și despre mărgelele de sticlă verde (Pl. 4/7). Această variantă (tipul Chochorowski 5) a apărut pentru prima dată în epoca scitică timpurie; este frecventă pe teritoriul culturii Hallstatt estice, dar rareori poate fi găsită în Ucraina transcarpatică și în Transilvania (Kemenczei 2009, 88). La Tiszalbk o considerăm un element de import (Chochorowski 1985, 52, Abb. 10/5). Paralelele sale apropiate - datate în HaD - sunt cunoscute din Chotin/Heteny și Zdana/Hernadzsadany în Slovacia (Mirossayova-Olexa 2009, 101-102, Obr. 36/14). Atât chihlimbarul, cât și mărgelele de sticlă reprezintă legăturile comerciale dintre populația grupului Alfold, cu influență scitică, și cultura

Hallstatt transdanubiană. De asemenea, este important de menționat că, la începutul epocii fierului, foarte anticul traseu al chihlimbarului, care în cursul epocii bronzului traversa Alpii pe la pasul Brenner, coborând spre Lacul Garda și urmând valea râului Adige până la mare, a fost mutat spre est și a traversat Alpii în Slovenia, urmând apoi valea Soca/Isonzo până la Marea Adriatică. Astfel, toate trecătorile și drumurile către teritoriul Hallstatt din Alpii de nord, către teritoriul faciesului Dolenjsko din bazinul Sava și până la Câmpia Friulană se aflau sub puterea grupului S. Lucia/Most na Soci (Giumlia-Mair 2009, 153). Mărgelele de chihlimbar analizate, datate în epoca bronzului, provin din Balticum, pe baza rezultatelor cercetărilor (Kemenczei 2009, 91). Chestiunea originii mărgelelor Tiszalbk - similar cu mărgelele din grupul Alfold - în raport cu amplasarea atelierelor de producție rămâne deschisă deocamdată.

Mărgelele cilindrice din os (Pl. 4/6) aparțin variantei 38 din tipologia elaborată pe baza a 6200 de mărgele de Chochorowski (1985, 56, Abb. 10/38; doar 0,1% din mărgelele colectate au fost din os). Aceasta apare foarte rar în materialul funerar al grupului Alfold (0,1%), niciuna nefiind cunoscută din așezări. Recent, Gyucha (2002, 62, 10/4-5; Scholtz 2011, 51, 3/2) a publicat un articol similar de la Gyulavari. Alte mărgele cilindrice din os sunt cunoscute din mormintele de la Bekescsaba-Fenyes, Szentes-Vekerzug și Chotin/Heteny din Slovacia (Gyucha 2002, 62).

Obiectele din fier sunt foarte prost conservate la Tiszalbk, mai ales după ce au fost arse în prealabil pe rugul funerar. Judecând după secțiunea transversală și forma lor, se poate concluziona că aceste fragmente de fier ars, prost conservate, din mormântul masculin 320 (Pl. 7/6) și mormintele feminine 174, 312 și 321, ar fi putut fi inițial elemente ale unui costum: ace sau ace de țesut (Pl. 5/4-5; 8/4-6; 8/13).

Arme

Sciții erau războinici de temut ai epocii lor. Pe baza descoperirilor arheologice și a diferitelor reprezentări și surse scrise rămase, putem reconstitui armamentul anterior al epocii. Pentru luptele la distanță lungă, sciții foloseau arcuri și praștii; la distanță medie foloseau sulițe și sulițe; iar pentru lupta corp la corp săbii, topoare, buzdugane și pumnale (Cernenko 1983, 11). Este

Este în general cunoscut faptul că sciții erau arcași străluciți, iar săgețile ocupau o poziție foarte importantă în armamentul lor. Prin urmare, nu este surprinzător că am descoperit un arcaș scit pedestraș bine înarmat în mormântul 320 de la Tiszalok (Pl. 3/5; 6/1).

În mormânt se aflau șapte vârfuri de săgeată, împreună cu un secure de fier, o montură pentru tolbă, 3 bile de piatră (pietre de praștie?) și trei cuțite de fier (Pl. 7/1a-d). Vârfurile de săgeată reprezintă tipul A2c al lui Vasiliev (1980, 74-77) și tipurile 9, 17 și 25 ale lui Chochorowski (1985, 86-94, Abb. 25/9, 17, 25). Sunt turnate în bronz, cu trei muchii, cu bază goală, fără soclu și cu o lungime variată între 2,4-2,8 cm. Reprezintă cele mai numeroase variante de vârfuri de săgeată din epoca scitică din Bazinul Carpatic. Variantele au apărut în Ungaria (Sandorfalva-Eper/es, mormântul 208) la sfârșitul secolului al VII-lea

și începutul secolului al VI-lea î.Hr. (Kemenczei 1994, 93, 98). Utilizarea lor s-a răspândit începând cu secolul al VI-lea î.Hr. (Kemenczei 1986, 131; Kemenczei 2009, 45). Vârfurile de săgeată din bronz, cu trei muchii, pot fi atribuite obiectelor caracteristice sciților. Acestea erau răspândite pe scară largă în Eurasia. După cum a subliniat Clenova (1994, 502), acestea erau aerodinamice și stabile în zbor. Vârfuri de săgeată au fost găsite aproape în fiecare mormânt scitic, numărul lor varia de la câteva bucăți la câteva sute. La acea vreme, vârfurile de săgeată erau turnate în principal în bronz, dar existau și cele din fier, os și lemn de diferite forme și dimensiuni. Cele din os și lemn erau folosite pentru vânătoare, în timp ce cele din metal pentru luptă. Bastoanele de lemn lungi de 45-84 cm erau uneori dungate colorat (Fialko 2006, 63).

În legătură cu cultura materială influențată de sciți a Grupului Alfold, apar părți

tipuri distinctive de accesorii cruciforme, realizate din bronz și ocazional din os. Majoritatea autorilor au identificat aceste obiecte pe baza descoperirilor din Kurganul 13 Lichacevka (Hellmuth 2010, 520-

521, Taf. 115) ca elemente decorative sau de agățat pentru tolba arcașului - o teacă specială din lemn și piele, numită gorytos (Kemenczei 1986; Chochorowski 1985, 95-99, Abb. 30; Vulpe 1990, 56) -, folosite în mod obișnuit de aristocrația scită pentru a păstra și purta arcul și săgețile, adesea decorate cu plăci de aur

(Cernenko 1983; Fialko 2006, 64).

Montura de tolbă de la Tiszalok a fost găsită în mormântul 320 (Pl. 6/4-5). Este realizată din os/corn de cerb și are forma unui cerb stând cu picioarele adunate și capul aplecat pe spate. Înălțimea sa este de 8,4 cm și este decorată cu 36 de modele incizate în formă de punct și cerc (Fig. 3). Pe verso a fost sculptată o ureche cilindrică, pentru cureaua de agățare a gorytosului. Până în prezent, doar trei alte monturi de tolbă din os sunt cunoscute din Bazinul Carpatic: peștera Szendro-Ordog-gdt (Kemenczei 2009, 399, Taf. 28/14), Tdrdkszentmiklos-Surjdn (Csalog-Kisfaludi 1985, Abb. 2/13) și Kosice/Kassa din Slovacia (Parducz 1965, fig. 9/2). Cercetătorii datează aceste obiecte din mijlocul și a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. (Kemenczei 1986, 135; Kemenczei 2009, 49-50).

Având în vedere descoperirile arheologice și o scenă în relief din Apadana din Persepolis, A. Hellmuth a susținut această interpretare; cu toate acestea, ea a presupus o datare și mai timpurie a acestui grup de obiecte. Pe baza obiectelor funerare găsite în vecinătatea accesoriilor, ea le-a datat la mijlocul sau a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr. (Hellmuth 2007b, 66-67, Abb. 1-2). Originea lor este discutabilă. Potrivit unei părți a cercetătorilor, obiectul discutabil a fost preparat în ateliere olbiene și a apărut sub influența artei antice. Pe de altă parte, Polidovych a presupus că aceste obiecte au apărut și au existat inițial în nord-estul țării.

regiunea Mării Negre și, în primul rând, în silvostepa de pe malul stâng al Niprului. Apariția lor în Olbia și mai la vest, în Bazinul Carpatic, ar putea fi legată de migrația populațiilor (Polidovych 2000, 48). În opinia lui Hellmuth (2007b, 66), accesoriile cruciforme par să fi

fost create în Bazinul Carpatic de grupurile influențate de sciți, stabilite acolo. Soluția problemei sale necesită

cercetări suplimentare.

Mai sunt câteva cuvinte de spus despre „cerbul scitic" cu picioarele încovoiate. Alături de felină și vultur, cerbul a fost cel mai semnificativ și mai frecvent utilizat motiv în arta scitică. Acestea păreau

în stepele eurasiatice de la începutul perioadei scitice, într-o mare măsură similare ca detalii. Cerbul este reprezentat doar în profil, capul este întors pe spate și picioarele sunt îndoite sub burtă, cu piciorul anterior sprijinit pe piciorul posterior (Clenova 1994, 507-508, fig. 11). Jacobson leagă cerbul de o zeiță mamă siberiană, în cele din urmă, precum și de ren, pe care strămoșii sciților probabil îl vânau (Reeder 1999, 151). Principala diferență dintre cerbul de la Tiszalok și cerbii din așa-numita „lume scito-siberiană a Eurasiei" este absența coarnei celui dintâi. Probabil că producătorul (artistul) contemporan a modelat un căprior (sau un cal?). Bukowski (1977, 38) consideră că „imaginile cu cerb și căprioară diferă și prin modul de concepție. Căprioarele sunt reprezentate fie cu coarne foarte mici, fie fără coarne". În cazul nostru, putem identifica acest animal ca fiind un căprioară sau, mai puțin probabil, ca un cal. Analogiile sale sunt cunoscute din Kurganul 35 Bobrica (Hellmuth 2010, 430-431, Taf. 41/1), Kurganul 346 Teklino (Hellmuth 2010, 645, Taf. 220/6) și Kurganul 524 Zabotin (Hellmuth 2010, 668-669, Taf. 240/15 și 17). Acestea din urmă sunt descoperiri caracteristice culturii scitice timpurii de la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr. (Hellmuth 2010, 430, 645, 668).

Securea de fier (toporul-ciocan) din mormântul de incinerare 320 poate fi, de asemenea, atribuită grupului de obiecte caracteristic sciților (Pl. 7/7). Este formată din două brațe, cu o lungime reconstituită de 21,5 cm. Unul dintre brațe se termină cu o muchie verticală, în timp ce celălalt cu o parte în formă de ciocan, cu secțiune transversală pătrată. Aceasta era „înfiptă" cu muchia spre vest în partea de jos a peretelui nord-vestic al puțului mormântului (Pl. 3/5; 6/1-2). În ultimii cincizeci de ani, Parducz (1965, 180-190, lista 2), Egg (1978), Vasiliev (1980, Taf. 15) și Chochorowski (1985, 100, Abb. 31/2) s-au ocupat de problema tipurilor de securi din epoca scitică și de originea tipurilor. Cele mai recente rezultate pot fi găsite în publicațiile lui Patay (Patay-Kiss 2002, 104-110) și Kemenczei (2009, 39-43).

Cercetările consideră în mod uniform toporul-ciocan o armă. Persoanele care le foloseau erau, aparent, și războinici înarmați, care le determinau statutul social și rangul. Pe baza numărului lor semnificativ, putem afirma că securile erau una dintre principalele arme ale războinicilor din perioada scitică. Faptul că securile puteau fi întâlnite cu diferite obiceiuri funerare arată că această armă era familiară, probabil, și în societățile autohtone din perioada scitică (Parducz 1965, 185). Trebuie să luăm în considerare faptul că datele autorilor antici și reprezentările care au supraviețuit dovedesc, de asemenea, că toporul-ciocan este unul dintre cele mai importante elemente ale armurii scitice. În mod similar, un topor așezat - înfipt în fundul mormântului - a fost găsit la Bekescsaba-Fenyes (Banner 1932, 137-138, t. XLVII/11). Este foarte probabil ca „persoanele vii" să fi înfipt securea în

fundul mormântului din cauza fricii lor de decedat. Un fenomen similar poate fi menționat aproape 1500 de ani mai târziu, în morminte din perioada cuceririi maghiare (Revesz 1996, 178).

Am găsit trei bile de piatră (pietre de praștie?) în cartierul sud-vestic al mormântului 320 (Pl. 6/1). Este interesant faptul că niciuna dintre ele nu a fost arsă. Dimensiunea lor variază între 4,4 x 3,4; 5,3 x 3,1 și 5,1 x 3,8 cm (Pl. 7/8). Pe baza descoperirilor analoage de la Tapioszele, mormântul 460 (Parducz 1966, 79, 89, pl. LXXII/1-2), am determinat ipotetic descoperirile noastre ca fiind pietre de praștie. Praștia, prima armă balistică a bărbaților, a fost un element de bază în arsenalul armatelor din întreaga lume timp de cel puțin șase milenii. Arma este alcătuită din două bucăți de piele, tendoană sau material împletit care se extind dintr-o pungă rotunjită. Un praștian își strecoară capătul înnodat al unei frânghii peste degetul mâinii sale de aruncare și ciupește capătul înnodat al celeilalte frânghii între degetul mare și arătător, leagănând și apoi lansând proiectilul spre țintă. Principiul este simplu, dar stăpânirea tehnicii necesită practică (Guttman 2010, 23). Cernenko (1983, 11, 14) a demonstrat praștia ca o armă scitică comună, multe morminte scitice conținând câteva zeci de pietre pentru praștie, într-un caz chiar 75, dar până acum autorul nu cunoaște niciun alt mormânt în Bazinul Carpatic unde să fi apărut un astfel de obiect.

Pe lângă arc, cuțitul a aparținut și echipamentului războinicului. Trei cuțite de fier - fragmentate - au fost găsite în mormântul 320 (Pl. 7/4-5). Nu am găsit cuțite în mormintele din jur. Cuțitele cu o singură muchie sunt descoperiri caracteristice întregii perioade scitice. Se găsesc în egală măsură în mormintele bărbaților și femeilor, doar că dimensiunea lor este diferită (Jerem 1968, 184; Juhasz 1976, 250). În acest caz, lungimea lor variază între 7,3 și 9 cm. Sunt tipurile generale ale epocii fierului din Europa Centrală, care se găsesc peste tot, deci nu reprezintă nicio valoare de determinare a vârstei (Kemenczei 1984, 48).

Obiecte cilindrice din os

Pintaderele scitice și obiectele cilindrice din os au fost examinate amănunțit de Kisfaludi (1997, 79-81). La Tiszalbk am găsit obiecte cilindrice din os în două morminte: 174 (Fig. 4) și 320. Aceste obiecte erau decorate cu linii incizate diferite (Pl. 5/2-3; 7/2-3).

Diametrul obiectelor cilindrice din os variază între 3 și 5 cm, iar înălțimea lor este de 3-6 cm. Sunt în general realizate din coarne de cerb. Majoritatea sunt decorate cu diferite motive geometrice incizate, cum ar fi modele cu puncte și cercuri și linii circulare. Câmpurile sunt completate de cruci incizate, triunghiuri, modele cu puncte și cercuri și triunghiuri conectate. Majoritatea provin din morminte feminine, adesea împreună cu pintadere de lut și/sau vase miniaturale lucrate manual, dar le găsim și în așezări. Pe baza materialelor colectate, Kisfaludi (1997,80) a presupus că o parte dintre ele aparțineau obiectelor de toaletă feminine și serveau drept suport pentru vopsea (cutie de vopsea). În timp ce la mijlocul anilor '50, Bottyan (1955, 53-54) a interpretat aceste obiecte ca solnițe, altele ca mânere de cuțit (Dusek 1966, 31; Chochorowski 1985, 80-81, Abb. 20/2), în timp

ce în zilele noastre a apărut o nouă idee. Kozubova a reconstituit șase plăci osoase de la Cegled, Chotin/Heteny, Csanytelek-Ujhalasto și Tiszalbk ca elemente de bici (tip Peski). Ea a asociat utilizarea acestei „arme" cu elita nomadă din secolele VII-IV î.Hr., ale cărei înmormântări s-au răspândit pe un teritoriu vast, de la zona caucaziană până la Chotin/Heteny în Slovacia de Vest (Kozubova 2008,91-93). Un fragment similar de cilindru osos a fost găsit într-un mormânt masculin (?) (nr. 110) al lui Alsbtelekes (Patay-Kiss 2002,126, Abb. 8/6). Biciurile erau unelte importante într-o cultură atât de dependentă de cal. Se găsesc adesea în înmormântări, inclusiv în cele ale femeilor scite bogate, și sunt reprezentate și pe stele de piatră (Reeder 1999, 117).

Ceramică

Datorită caracterului imuabil al ceramicii, olăritul este unul dintre cele mai documentate meșteșuguri ale antichității (Berecki 2008, 39). În general, este caracteristic înmormântărilor scitice să aibă unul sau mai multe vase ca obiect funerar. Această tradiție a fost observată în aproape toate înmormântările din grupul Alfold. Clasificarea ceramicii de la Tiszalbk poate fi împărțită în trei categorii: ceramică grosieră, lucrată manual; ceramică fină, lucrată manual și ceramică aruncată la roată. Vasele ca obiect funerar apar atât în mormintele femeilor, cât și în cele ale bărbaților.

Oală în formă de butoi

Ceramica grosieră este caracterizată de așa-numitele oale în formă de butoi (Pl. 8/14). Această oală reprezintă una dintre „fosilele călăuzitoare" din ceramica perioadei și este considerată cea mai numeroasă formă de vas, imediat după ceștile cu mâner, pe teritoriul comitatului Szabolcs-Szatmar-Bereg (Kiss 1983, 18), în timp ce anterior Parducz (1969, 82) le-a numit cel mai frecvent tip de vas pe teritoriul nord-estului Ungariei. Principala caracteristică a tipului este marginea verticală sau ușor inversată și corpul curbat cu fund îngust. Materialul său este, în general, ceramică grosieră, temperată cu cioburi. Culorile predominante diferă între roșu-cărămiziu și maro-cenușiu. Peretele este gros, cu suprafață grosieră, slab acoperit cu glazură. Decorul este simplu, constând în majoritatea cazurilor din butoni simpli, conici sau aplatizați și imprimați de degetul mare, dispuși pe umărul vasului. Vase cu forme similare sunt prezente în mai multe...

culturi/grupuri culturale vecine de pe cursul mijlociu al râului Nipru până în Podolia de Vest și Slovenia sau Bulgaria în sud (Chochorowski 1985, 38, Abb. 3/1). A fost rar întâlnită pe teritoriul grupului Ciumbrud transilvănean (Kiss 1983, 24). Cercetătorii consideră că au originea în epoca bronzului târziu (Nemeti 1982, 124; Kiss 1983, 27-28; Kemenczei 2009, 97).

Ceramica fină, lucrată manual, se distinge prin suprafața netezită și culorile de la roșu cărămiziu la negru. Forme frecvente sunt bolurile cu margini inversate și curbate, urnele biconice de formă globulară, decorate cu noduri și caneluri, și un vas miniatural. Vasul ornamentat din mormântul 173 a fost considerat de inspirație Hallstatt (Pl. 4/9), în timp ce bolul din mormântul 320 (Pl. 7/10) are analogii bune la Ferigile, datate în secolele VII-VI

î.Hr. (Vulpe 1967, 193). Și, în final, există câteva fragmente de perete și de fund ale unor tipuri necunoscute de vase, unele dintre ele decorate la suprafață, acestea din urmă reprezentând tradițiile locale de ceramică din epoca bronzului târziu (Pl. 5/7-10; 8/9-10).

Bol cu margine inversată

Acestea sunt cele mai frecvente tipuri de vase în perioada scitică, întâlnite în toate cimitirele din Bazinul Carpatic. Simplitatea formei sale a făcut ca acestea să fie răspândite pe scară largă și pe teritoriul culturilor vecine. Forma nedecorată a apărut deja în epoca bronzului târziu și și-a continuat existența în etapele ulterioare. Se găsește în materialul funerar al tuturor principalelor rituri funerare (Chochorowski 1985, 32, Abb. 1/1; Matuz 2000, 141). La Tiszalok, astfel de boluri au fost găsite în trei morminte: 173, 174 și 321 (Pl. 4/2; 5/11; 8/8).

Bol decorat

Bolul lucrat manual, de culoare brun-cenușiu, cu lobi, a fost găsit în mijlocul laturii de est a mormântului 320 (Pl. 7/10). Suprafețele erau netezite. Era decorat cu linii/caneluri incizate paralele în formă de V inversat pe interiorul marginii și cu decorațiune de tip „turban" pe umăr. Nu au fost găsite analogii precise până în prezent pentru bolul de pe teritoriul grupului Alfold. La Ferigile sunt cunoscute analogii îndepărtate, atât în ceea ce privește locul, cât și perioada de timp. Vulpe a numit aceste vase „boluri cu margini canelate" și „boluri cu margini largi". Primul tip de vase a fost întâlnit în mormintele 2a, în zonele de sud și central - cele mai vechi - ale necropolei. Seamănă cu un tip de bol frecvent în cultura Basarabi la începutul perioadei Hallstatt (Vulpe 1967, 193, pl. 11/14-15, 17; III/l). Al doilea tip, „vasul cu margini largi" (tipul Vulpe I/D), este specific zonei de la nord de Dunăre. A fost găsit în Transilvania, Moldova, Podolia și Câmpia Tisei. Acest tip a aparținut inițial culturii Basarabi (Vulpe 1967, 193). Vasul de la Tiszalok ar putea fi un „amestec" al tipurilor I/B și I/D menționate mai sus.

În plus, putem menționa vasul de la Szirmabesenyo ca o paralelă, deși a fost datat în epoca timpurie a fierului (Kemenczei 1988, 93, k. 5/6). Vase cu formă și decor similare pot fi găsite în ansamblurile din epoca bronzului târziu de la Alfold și printre elementele pre-scitice din regiunea stepei forestiere (Kemenczei 1988, 95). Vasul cu patru umflături pe margine este cel mai răspândit pe teritoriul nordului Alfoldului și nord-vestului României (Nemeti 2010, pl. 2/7), dar ar putea avea legături formale cu vasele de așa-numit tip Kozeprepaspuszta (Csanytelek-Ujhalasto, mormântul 191, Galantha 1986, 73, pl. 2/3).

Vas globular (borcan)

Vasul negru a fost bunul funerar din mormântul 173 (PL 3/1; 4/9). Vase similare, dar nu de același tip, pot fi menționate din Nyaregyhaza (Kemenczei 2009, Taf. 45/18), Salgotarjan (Kemenczei 2009, 398, Taf. 176/9), mormântul Chotin/Heteny A/61 (Dusek 1966, 145, Taf. 39/21-30; Kemenczei 2002, 53, Abb. 19/3) și din cimitirul Tiszavasvari-Ddzsu-te/ep (Kemenczei 2009, 325, Taf. 103/7). Forma este, de asemenea, bine cunoscută printre obiectele funerare ale populației pre-scitice: mormântul 43 Fiizesabony-Kettbs-halom

(Patek 1990, pl. 13/2); mormântul A Tarnaors-Csardamajor (Patek 1990, pl. 26/5). Este considerată un material tipic perioadei Hallstatt - cultura Kyjatice.

Vas miniatural

Vasul miniatural de formă biconică, din ceramică lucrată manual, zdrobită, cu pete maronii, a fost descoperit în mormântul 312 (Pl. 8/2). Înălțimea sa este de 5,8 cm. Diferite tipuri de vase miniaturale pot fi găsite pe întreg teritoriul grupului Alfold. Acestea sunt bine reprezentate în materialul funerar al culturilor scitice și de influență scitică din Asia Interioară până în Europa Centrală. Funcția acestor obiecte nu poate fi determinată cu exactitate. Este posibil să fi fost jucării sau, potrivit unor cercetători, pictură.

oale de păstrare/deținător (Kisfaludi 1997, 80), în timp ce alții le atribuie rol ritual. Se cunosc analogii din Torbkszentmiklos-Surydn, mormântul 69 (Csalog-Kisfaludi 1985, 314, Abb. 4/21).

3. Ceramică turnată la roată

Ceramică aruncată la roată a fost găsită doar în două morminte, 320 și 321. Pe baza urmelor de fabricație de pe vase, se poate afirma că în ateliere au fost reprezentate atât roți rapide, cât și roți lente (Romsauer 1991, 359). Această cantitate de ceramică cu țesături gri, maro, maro deschis sau portocaliu sugerează mai degrabă o producție locală decât importuri din lumea tracă sau greacă de sud (Nemeti 2010, 182), însă ceramica aruncată la roată din epoca scitică este necunoscută în Transilvania și apare doar sporadic în Ucraina transcarpatică, în cultura Kustanovice (Nemeti 2010, 182-183).

ulcior cu mâner

Una dintre cele mai importante descoperiri din cimitir este un ulcior bine temperat, cu mâner, din mormântul 320 (Pl. 7/9). Chochorowski (1985, 46, Abb. 7/1) a clasificat 8 piese în această categorie de vase. De fapt, putem completa lista sa cu patru piese noi: Csanytelek-Ujhalasto, mormântul 191 (Galantha 1986, 72, pl. 3/7), Kardoskiit (Kemenczei 2009, 250, Taf. 28/14), Hyiregyhaza-Mandabokor II, obiect nr. 33 (Scholtz 2007a 192-193, fig. 4, pl. 2/2) și Tiszalbk-Przson, mormântul 320. Cea mai bună analogie este cunoscută de la Tbrokszentmiklos-Surjdn, datat în a doua jumătate a secolului al VI-lea și prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr. (Csalog-Kisfaludi 1985, 342). Acest vas a fost adoptat de celți după contactul cu populația grupului Alfold (Nemeti 1988, 110; Berecki 2008, 56).

Cupă cu mâner înalt

Pe teritoriul cimitirului am găsit o singură ceașcă aruncată la roată, cu mâner înalt, în mormântul 312 (Pl. 8/3). Este de culoare brun-cenușiu, netezită, făcută din lut bine levigat. Nu s-au găsit urme de ardere secundară pe suprafața sa. La Alsotelekes a apărut în a doua jumătate a secolului al VII-lea (Patay-Kiss 2002, 130-131) și s-a răspândit pe întreg teritoriul grupului Alfold. Acest tip a fost adoptat și de celți după contactul cu populația

grupului Alfold (Nemeti 1988, 110). Analogii pot fi găsite în aproape toate cimitirele perioadei.

Fus-spirală

În epoca fierului au fost folosite mai multe tipuri de unelte textile și diferite tehnici. Unele dintre aceste unelte au rămas în uz până în timpurile istorice și există suficiente cunoștințe despre modul în care erau utilizate (Andersson 2008, 74). Fusurile sunt cele mai frecvent întâlnite unelte de tors din acea perioadă (Pl. 8/7). Un fus este alcătuit dintr-o prăjină și o spirală. Până în prezent, nu a fost găsită nicio fusală în Bazinul Carpatic, dar putem presupune că prăjinele folosite de populația din epoca fierului erau fabricate din lemn. Fusalajele variază în ceea ce privește forma, decorațiunea și dimensiunea. Experimentele au demonstrat că greutatea și diametrul spiralei, împreună cu materialul fibros, afectează calitatea materialului tors: cu cât spirala este mai mică, cu atât firul este mai subțire. În plus, greutatea spiralei determină lungimea prăjinii. Vericile cu o greutate foarte mică necesită prăjituri cu o lungime mai mică de 15 cm (Andersson 2008, 75-76; Gleba 2008). În general, fusaiele erau fabricate din lut ars, călit cu nisip fin (Bottyan 1955, 53). Aceste obiecte pot fi găsite fie în umplutura așezărilor, fie în înmormântări masculine sau feminine (Kemenczei 2009, 93). Chochorowski (1985, 79, Abb. 21/2) a distins dintre cele 396 de fusaiele analizate 11 tipuri, dintre care fusaiela noastră poate fi clasificată în tipul 2. Aceasta reprezintă cel mai răspândit tip (26,3%, 104 bucăți) de fusailă în Bazinul Carpatic.

Tocilă

În colțul sud-estic al mormântului 173 a fost scoasă la iveală o piatră de râșniță gri închis, cu secțiune transversală semicirculară (Pl. 3/1; 4/10). Pietrele de râșniță caracterizează în principal înmormântările feminine și sunt rareori întâlnite în mormintele de copii. Matuz a colectat mormintele de înhumare pre-scitice - atât în decubit dorsal, cât și contractat - din Bazinul Carpatic, unde au fost găsite plăci de piatră. În total, au fost colectate 22 de morminte, în care zăceau femei (14) și copii (4). Pietrele au fost așezate cel mai frecvent lângă piciorul stâng al mortului (12), dar pot fi găsite sub șold, lângă brațul drept și unele bucăți plasate în jurul sau sub cap. Pe baza observației că obiecte similare din piatră pot fi găsite și în înmormântările contractate din epoca scitică, s-a presupus că supraviețuiesc populația locală din epoca timpurie a fierului (Hellebrandt 1988, 114; Patek 1990, 71; Matuz 2000; 2001, 44-45). Datorită ultimelor descoperiri, putem reevalua ideea lui Parducz.

afirmație despre plasarea pietrelor în mormânt încă din perioada pre-scitică (Parducz 1966, 83), deoarece în săpăturile recente de la Salgotarjan-Bevdsdrldkbzpont au apărut pietre plasate în înmormântări din epoca bronzului târziu (Vaday 2009, 8-9).

Chochorowski (1985, 85) cunoștea 24 de morminte în care au fost găsite vase de piatră. Cea mai recentă listă a acestor morminte a fost publicată de Kemenczei (2009, 95). Cu toate acestea, nu cunoaștem cu adevărat scopul farfuriilor de piatră. S-a susținut că acestea erau folosite pentru măcinarea cerealelor, ascuțirea armelor, amestecarea vopselei sau, într-un anumit sens, ca articole de toaletă sau ca altare. Aceste obiecte de piatră sunt cunoscute pe

scară largă printre locuitorii stepei împădurite din Olbia, precum și printre sarmați și sacae (Kryzhitskiy 2007, 21). Erau folosite la ritualul funerar al elitei sau al femeilor bogate. După cum a presupus Rusyayeva, aveau un scop ritualic, probabil legat de cultul fertilității, al nașterii și al curățării ritualice. Atât în Olbia, cât și în stepa împădurită, unele dintre aceste vase poartă urme de ocru și sulf, care au fost considerate a fi mese cu scop domestic, probabil folosite pentru podoaba feminină (Rusyayeva 2007, 101). Afirmația lui Nagler privind pietrele de măcinat din înmormântările din stepa eurasiatică (Nagler 2000, 107-113) poate fi ușor adoptată pentru un element al prezenței riturilor funerare în Bazinul Carpatic: „Este clar că un element al riturilor funerare atât în zona stepei europene, cât și în cea asiatică este legat. Acesta apare în epoca bronzului (culturile Catacombe și Okunevo) și persistă în unele zone până în epoca medievală. În niciun caz, însă, nu ar trebui să considerăm prezența uneltelor de măcinat în monumentele funerare ca o dovadă clară a unei tradiții agricole bine dezvoltate în rândul popoarelor din stepă, deoarece acest obicei lipsește în rândul popoarelor agricole tradiționale” (Nagler 2000, 110). Chestiunea poate fi analizată doar având în vedere întreaga gamă de dovezi disponibile.

Pandantiv dentar

Dintele de cerb roșu a fost găsit sub încheietura mâinii drepte a scheletului feminin din mormântul 173 (Pl. 3/1; 4/8). Acesta era perforat în jumătatea sa superioară, așa că ar fi putut servi drept pandantiv. Nu se cunosc analogii precise până în prezent pentru pandantivul-dinte de pe teritoriul grupului Alfold. Dinți de cai (mormântul 460 de la Tapioszele, Parducz 1966, 79), câini (Algyo, mormântul 46, Bende 2003, fig. 2/2-5), urși (Chotin I/A, mormintele 96 și 285, Dusek 1966, 82, Taf. XLV/23-24; XXXI/3) și mistreți (Chotin I/A, mormântul 220, Dusek 1966, 63, Taf. XXIV/29-32) au fost deja observați (Chochorowski 1985,70, Abb. 15/3), dar dinți de cerb roșu au putut fi găsiți doar într-un mormânt datat în perioada pre-scitică, la Fuzesabony-Kettos-halom, mormântul 37 (Patek 1990, 63, t. 10/5-12). Pandantivele în formă de cerb perforat au fost găsite în jurul picioarelor, iar unul sub șoldul unui schelet masculin (?) orientat vest-est, contractat pe partea dreaptă. Craniul său a fost așezat cu fața în jos (Patek 1990, 63, 105, pl. 30/6). Probabil că avem dreptate dacă le atribuim un rol magic (Kemenczei 2009, 93).

Cronologia cimitirului

Punctele de sprijin pentru cronologie sunt obiectele funerare din mormintele 173, 320 și 321 (Pl. 4; 6-8). În primul rând, trebuie menționate obiectele caracteristice tipului scitic: ceramica aruncată la roată (Pl. 7/9; 8/3), vârfurile de săgeată din bronz cu trei muchii (Pl. 7/1a-d) și suportul de tolbă din os (Pl. 6/5). După cum am văzut, ambele pot fi datate în perioada scitică timpurie. O datare mai exactă a acestor obiecte nu poate fi furnizată, deoarece datarea monumentelor majore ale istoriei sciților - cum ar fi Artand, Kelermes, Kurganul Litoj în Est etc. - este încă un subiect de discuție (Genito 2008, 262). În stadiul actual al cercetărilor, se acceptă faptul că producția de ceramică turnată la roată a apărut pentru prima dată în partea de est a Bazinului Carpatic, datorită noii populații imigrante din grupul Alfold la mijlocul/a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr. (Alsotelekes, Patay-Kiss, 2002, 130-131; Csanytelek-Ujhalasto, Galantha 1986; Nemeti 2010, 181). Este interesant de

observat că până în prezent nu se cunoaște niciun cuptor de ceramică din epoca scitică pe teritoriul grupului Alfold. În cimitir, numărul mic de vase turnate la roată - un ulcior cu mâner și o cupă (Pl. 7/9; 8/3) - împreună cu obiectele lucrate manual cu forme arhaice și/sau străine (Pl. 7/10) indică complet faptul că aici s-a stabilit un nou grup de imigranți veniți din est. Pe baza analogiilor bune menționate mai sus privind ansamblurile funerare, am data înmormântările excavate de la Tiszalbk la sfârșitul secolului al VII-lea și a doua jumătate a secolului al VI-lea î.Hr., în timp ce descoperirile nu sunt suficient de caracteristice pentru a permite o datare mai exactă.

Până în prezent, nu știm când a fost abandonat cimitirul. Printre obiectele funerare excavate, niciun obiect nu indică influența celtică; prin urmare, este posibil ca comunitatea să fi părăsit situl înainte de sosirea celților. Cu toate acestea, cimitirul nu este încă epuizat și se poate presupune că în mormintele care se află încă în subteran vor ieși la iveală astfel de descoperiri, ceea ce va oferi o datare mai exactă a sitului.

***

Mormintele prezentate de la Tiszalok sunt printre cele mai recente morminte din epoca scitică din comitatul Szabolcs-Szatmar-Bereg (Scholtz 2010, pl. 1; cele mai recente morminte din epoca scitică au fost descoperite la Oros în 2010). Acestea sunt în concordanță cu sistemul recent cunoscut de așezări și cimitire din epoca medie a fierului din regiunea Tisei Superioare. Semnificația lor constă, în primul rând, în faptul că au fost excavate profesional. În al doilea rând, unele dintre morminte conțin artefacte unice (suportul tolbei) sau obiecte care se găsesc rar pe teritoriul grupului Alfold, cu influențe scitice (bolul decorat și ulciorul cu mâner aruncat la roată). Cimitirul excavat nu este singurul din microregiunea orașului Tiszavasvari. Până în prezent, în vecinătatea acestui cimitir au fost cunoscute 24 (!) situri din epoca medie a fierului. Siturile arheologice învecinate din epoca scitică sunt sintetizate în tabelul 1. Numărul relativ mare de situri indică faptul că, în timpul epocii fierului mijlociu, teritoriul se afla sub supremația politică a unei noi aristocrații conducătoare de origine estică. Materialele așezărilor și cimitirelor învecinate arată un amestec cultural. Pe lângă obiectele caracteristice ale populației Gava care a supraviețuit în epoca bronzului târziu, elementele culturii scitice - arme, harnașamente pentru cai, artă în stil animalier, ceramică aruncată la roată -, împreună cu varietatea extremă a riturilor funerare, sugerează că componența grupului Alfold nu a fost uniformă (Scholtz 2010, 86). Elaborarea materialelor va contribui probabil în mare măsură la soluționarea problemelor arheologice și istorice ale epocii scitice în regiunea Tisei Superioare.

Anexa 1

Situri din epoca scitică din vecinătatea Tiszalök

Referințe

Almâssy 2001 Almassy, K., Locuind împreună sau unul lângă altul? Situri scitice și celtice în zona Tiszavasvár,

JAMS, 18, 133-154.

Anderson 2008

Banner 1932

Bende 2003

Berecki2008

Bottyan 1955

Bukowski 1977

Cernenko 1983

Andersson, EB, Unelte, producție textilă și societate în epoca vikingă, Birka, IN: Gleba, M.- Munkholt, C.- Nosch, ML. (eds.), Îmbrăcând trecutul, Oxford, 68-85.

Banner, B., The Bekescsaba-Fenyesi Sirmezo, DolgSzeged, 8, 122-148.

Bende, L., Cimitirul scitic Algyon, AIH 2001, 63-78.

Berecki, S., Așezarea La Tene din Morești, Cluj-Napoca.

Bottyân, Á., Sciții din Alpii maghiari, RegFiiz, I, 1.

Bukowski, Z., Influența sciților în domeniul culturii lusatiene, Wroclaw.

Cernenko, EV-McBride, A.-Gorelik, MV, Sciții, 700-300, Osprey, Men-at Arms, 137, Londra.

Csalog-Kisfaludi Csalog, Zs.-Kisfaludi, J., cimitirul sciților din Törökszentmiklos-Surjän-Üjtelep,

Hellmuth 2007a

Hellmuth 2007b

Hellmuth 2010

Ieremia 1968

Păstor 1976

Kalicz 1958

Cuptor 1984

Cuptor 1986

Cuptor 1988

Cuptor 1994

Cuptor 2001

Hellmuth, A., Investigații privind greutatea vârfurilor de săgeată scitice din așezarea hallstattiană de la Smolenice-Molpir, SlovArch, 55/2, 285-294.

Hellmuth, A., Despre datarea accesoriilor din gorit în formă de cruce și pungi arcuite în Bazinul Carpatic, PZ, 82, 66-84.

Hellmuth, A., Arcașii regiunii pontice în epoca timpurie a fierului, partea 1-2, UPA, 177.

Jerem, EG, The Late Iron Age Cemetery of Szentlörinc, ActaArchHung, 20,159-208.

T. Juhasz, L, Az Oroshäza-gyopärosi szkita kori temeto, Arch£rt, 103, 231-252.

Kalicz, N., Tiszavasväri-Paptelekhät, RegFüz, 1/9, 14.

Kemenczei, T., Akinakes scitice în Colecția Preistorică a Muzeului Național Maghiar, FolArch, 35, 33-49.

Kemenczei, T, Accesorii pentru tolbe de tolbă din epoca medie a fierului din Alföld, FolArch, 37, 117-136.

Kemenczei, T, Kora vaskori leletek Del-Borsodban, HOM£, 25-26, 91-105.

Kemenczei, T., Vârfuri de săgeată de tip scitic timpuriu din Ungaria de Est, FolArch, 43, 79-99.

Kemenczei, T, Az Alföld szkita kora, IN: Havassy, P. (szerk.), Hatalmasok viadalokban. Az alföld szkita kora, Gyulai Katalögusok, 10, Gyula, 9-36.

Kemenczei, T., Contribuții la moda bijuteriilor din Grupul Alföld de influență scitică, FolArch, 49-50, 2001-2002, 29-77.

Kemenczei, T., Studii asupra monumentelor grupului Alföld cu influență scitică, Budapesta.

Kisfaludi, J., Plăci de lut și cilindri de os din epoca medie a fierului în Bazinul Carpatic, ComArchHung, 75-107.

Kiss, Zs., Szkttakori kerámia Szabolcs-Szatmdr megyében, Szakdolgozat (Manuscris), Budapesta. Kozubova, A., Obiecte cilindrice osoase din gropile culturii Vekerzug în partea de nord-vest a bazinului carpatic, Archeologia, 49-94.

Krizhitskiy, SD, Criterii pentru prezența barbarilor în populația Olbiei timpurii, IN: Braud, D.-Kryzhitskiy, SD (eds.), Olbia clasică și lumea scitică din secolul al VI-lea î.Hr. până în secolul al II-lea d.Hr., Proceedings of the British Academy, Volumul 142, 17-22. D. Matùz, E., A Szeged-Algyô 258. kùtkôrzet temetôn feltârt preszkita temetô, MFMË, 6, 139-164.

D. Matùz, E., Két preszkita sir Kompolt-Kigyôsérrôl, Ôsrégészeti lelek, 3, 43-47.

Mirossayova, E.-Olexa, L., Mărgele de sticlă din perioada Hallstatt în estul Slovaciei, Studijné zvesti, 45, 99-103.

Nagler, A., Pietre de mola în înmormântările din stepa eurasiatică, Arheologie, Etnologie și Antropologie a Eurasiei, 2, 107-113

L. Nagy, M., Tiszavasvări, Kirălyteleki ùt (Rôkalyuk), AIH 2006, 303.

Németi, L, Das päthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanisläu, Dacia NS, 26, 115-144.

Németi, L., Câteva aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul RS România, La Tène BC, SCIVA, 2, 39, 87-111.

Németi, J., Problema ceramicii lucrate manual din contextele La Tène (celtice) din nord-vestul României. O comparație cu regiunile învecinate - Valea Tisei și Transilvania, IN: Berecki, S. (ed.), Comunități din epoca fierului în bazinul carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, BMM, II, 181-215.

Pàrducz, M., Le cemetery hallstattien de Szentes-Vekerzug II, ActaArchHung, 4, 25-92.

Pàrducz, M., Morminte din epoca scitică la Ärtänd (județul Hajdu-Bihar), ActaArchHung, 17, 137-231.

Pàrducz, M., Cimitirul din epoca scitică de la Tâpiôszele, ActaArchHung, 18, 35-91.

Pàrducz, M., Szkitakori sir Tarpán, JAMÉ, 11, 81-88.

Patay, P., Szkita leletek a nògràdi dombvidéken, FolArch, 7, 61-74.

Patay, P.-Kiss, Zs., Az Alsôteleques-Dolinkai skkita kori temetó coseletlen sirjai, FolArch, 49-50, 2001-2002, 79-141.

Patek, E., A Szabô Janos Gyôzô Altai feltârt „preszkita" siranyag. A Füzesabony-Mezôcsat tipusû temetkezesek ûjabb emlékei Heves megyeben, Agria, 25-26, 1989-1990, 61-118.

Polidovich, Yu. B., Cxi^cbKb xpecTononibHi onaxM [Pandantive scitice în formă de cruce], Apxeonoeisi, 1, 35-48.

Reeder, E. (ed.), Scythian Gold, New York.

Révész, L., Cimitirele din epoca cuceririi Karosi. Date arheologice pentru istoria secolului al X-lea a Regiunii Tisei Superioare, Miskolc.

Romsauer, P., Cea mai veche ceramică aruncată la roată din Bazinul Carpatic, Antichitate, 65, 358-367. Rusyayeva, AS, Interacțiuni religioase între Olbia și Sciția, IN: Braud, D.-Kryzhitskiy, SD (eds.), Olbia clasică și lumea scitică din secolul al VI-lea î.Hr. până în secolul al II-lea d.Hr., Proceedings of the British Academy, Volumul 142, 93-10.

Scholtz, R., Descoperiri din epoca scitică pe autostrada M3 din comitatul Szabolcs-Szatmăr-Bereg, Ungaria, VsP, 8, 189-202.

Scholtz, R., Așezarea scitică și detaliu de cimitir la granița cu Tiszalök (Tiszalök, Börtön), AIH 2006, 53-66.

Scholtz R., New Data on the Scythian Age Settlement History of Szabolcs County, Ungaria, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, BMM, II, 79-98.

Scholtz, R., Üjabb skkita kori lelet Nyiregyhäzäröl, IN: Cabello, J.-J. Töth, N. (szerk.), Erôsségénélfogva vârépitésre valô. Tanulmânyok a 70 éves Németh Péter tiszteletére, Nyiregyhâza, 49-56.

Szabö, J. Gy., A hevesi skkita kori temetó, EMÊ, 7, 55-120.

Vaday, A., Salgôtarjan, Bevasârlôkôzpont - tôbbkorszakû régészeti lelôhely, AIH 2008, 5-42.

Vasiliev, V, Șisturi agate pe teritoriul României, Cluj-Napoca.

Vega, MB-Craig, N., Noi date experimentale privind distanța proiectilelor de praștie, JAS, 36, 1264-1268.

Lista figurilor

Fig. 1. Tiszalok, jud. Szabolcs-Szatmar-Bereg, Ungaria.

Fig. 2. Închisoarea Tiszaldk, Mormântul 176.

Montură de tolbă de os din Mormântul 320.

Cilindru osos incizat din Mormântul 174.

Lista plăcilor

Pl. 1. Harta sitului arheologic Tiszaldk-Prison.

Pl. 2. Harta cimitirului.

Pl. 3. 1. Mormântul 173; 2. Mormântul 174; 3. Mormântul 176; 4. Mormântul 312; 5. Mormântul 320; 6. Mormântul 321.

Pl. 4. Tiszalok — Închisoare, Mormântul 173. 1. Desen la suprafață; 2, 9, 11-12. ceramică; 3-5ab. chihlimbar; 6. os; 7. sticlă; 8. dinte;

10. piatră.

Pl. 5. Închisoarea Tiszalok, Mormântul 174. 1. Desen la suprafață; 2-3. os; 4-5. fier; 6. scoică; 7-11. ceramică.

Pl. 6. Tiszalok — Închisoarea, Mormântul 320. 1-4. Desene și fotografii la suprafață și în secțiune; 5. os.

pl. 7. Tiszalok-Închisoarea, Mormântul 320. 1. bronz; 2-3. os; 4-7. fier; 8. piatră; 9-10. ceramică.

Pl. 8. Tiszalok — Închisoare, Mormintele 312 și 321. 1, 12. Desen la suprafață; 2-3, 7-11, 14-15. ceramică; 4-6, 9. fier.

Planșa 1. Harta sitului arheologic Închisoarea Tiszalok.

Planșa 2. Harta cimitirului.

Planșa 3. 1. Mormântul 173; 2. Mormântul 174; 3. Mormântul 176; 4. Mormântul 312; 5. Mormântul 320; 6. Mormântul 321.

Planșa 4. Închisoarea Tiszalok, Mormântul 173.

1. Desen la suprafață; 2, 9, 11-12. ceramică; 3-5ab. chihlimbar; 6. os; 7. sticlă; 8. dinte; 10. piatră.

Planșa 5. Închisoarea Tiszalok, Mormântul 174. 1. Desen la suprafață; 2-3. os; 4-5. fier; 6. scoică; 7-11. ceramică.

Trei pietre de praștie

13. Cuțit de fier

Ulcior aruncat cu roata

Topor de fier

Fragmente de bronz

9, 10. Vârfuri de săgeată din bronz

Fragment de fier

Montarea pe tolba osoasă

Trei vârfuri de săgeată din bronz

Bol lucrat manual

Planșa 6. Închisoarea Tiszalok, Mormântul 320. 1-4. Desene și fotografii de suprafață și secțiune; 5. os.

Planșa 7. Închisoarea Tiszalok, Mormântul 320. 1. bronz; 2-3. os; 4-7. fier; 8. piatră; 9-10. ceramică.

Planșa 8. Închisoarea Tiszalök, Mormintele 312 și 321. 1, 12. Desen la suprafață; 2-3, 7-11, 14-15. ceramică; 4-6, 9. fier.

Epoca scitică Rămășițe de schelet uman din Tiszalok

Laszlo SZATHMARY

Muzeul Josa Andras Nyiregyhaza, Ungaria și

Universitatea din Debrețin, Departamentul de Zoologie Evolutivă și Biologie Umană, Debrețin, Ungaria, szathmary.laszlo@science.unideb.hu

Cuvinte cheie - descoperiri scheletice umane, descoperiri umane incinerate, epoca fierului, perioada scitică, nord-estul Ungariei

În 2006, șase rămășițe scheletice din epoca fierului (perioada scitică) au fost descoperite în Tiszalok, județul Szabolcs-Szatmar-Bereg, Ungaria, de către Robert Scholtz și colegii săi (Scholtz 2007). Descoperirile antropologice au constat în două schelete (mormintele 173 și 176) și cenușă din patru incinerări împrăștiate (mormintele 174, 312, 320 și 321).

Mormântul 173

Rămășițele constau dintr-un craniu și o mandibulă incomplete și fragmentare, precum și părți ale scheletului postcranian: fragmente din diafizele femurului și tibiei. Caracteristicile sexuale secundare (Acsadi-Nemeskeri 1970; Szathmary 1993) indică o femeie (Sexualizare: -0,25, feminin): procesul mastoid: +1 (masculin); scuama occipitală: 0 (indiferent); protuberanța occipitală externă: -1 (feminin); corpul mandibulei (la M2): 0 (indiferent); trigonul mentonian: 0 (indiferent); unghiul mandibular: 0 (indiferent); pelvisul mare: -1 (feminin); pelvisul veritabil: -1 (feminin); incizura ischiatică: +1 (masculin); capul femurului: -1 (feminin); linia aspră: +1 (masculin); șanțul preauricular: -2 (hiperfeminin). Obliterare endocraniană: faza I. Poziție superficială la nivelul feței simfizale: faza III. Vârsta la deces (cf. Acsadi-Nemeskeri 1970): 37-46 ani.

Abrazia dentară poate fi observată doar pe molarii de la nivelul mandibulei. Conform calculelor lui Korber (1957), abrazia din faza 2-3 apare pe premolari, în timp ce pe molarul al treilea se poate observa abrazia din faza 1.

Lungimea maximă a femurului a fost de 428 mm; lungimea condilului lateral al tibiei a fost de 355 mm; în timp ce lungimea condilului medial al tibiei a fost de 353 mm. Statura reconstituită, determinată conform lui Th. Sjovold (1990), indică o femeie cu înălțimea de 163 cm, adică destul de înaltă și ușor masculină, cu o constituție osoasă puternică. În cimitirul din epoca scitică de la Tapioszentmarton, examinările lui E. Bry (1998) au relevat trei indivizi similari (Fothi și al. 2000). Pe de altă parte, printre cele 20 de indivizi din Fuzesabany-Kettoshalom, Hatvan-Strdzsadomb, Maklar-Koszperium, Sirok-Akasztdmdly și Tarnabrs-Csdrdamajor (Bry 1990), situri ale grupului Mezocsat din perioada pre-scitică (secolul al VIII-lea î.Hr.), există doar două femei (10%) de aceeași înălțime sau chiar mai înalte decât scheletul din mormântul 173, ambele descoperite în Sirok. Prin urmare, presupunem ipotetic că femeia de la Tiszalok ar putea fi legată antropologic de perioada pre-scitică.

Mormântul 176

Rămășițele constau dintr-un craniu și un schelet postcranian fragmentare și incomplete. Statura nu poate fi reconstituită din fragmentele oaselor lungi. Caracterele sexuale secundare (Acsadi-Nemeskeri 1970; Szathmary 1993) indică o femeie (sexualizare -0,78 feminină): eminențe frontale și parietale: 0 (indiferente); glabelă și arc superciliar: -1 (feminin), proces mastoid: 0 (indiferent); protuberanță occipitală externă: -1 (feminin); partea scuamoasă a osului occipital: -1 (feminin); incizură ischiatică: -1 (feminin); capul femurului: 0 (indiferent); linia aspră: -1 (feminin); șanțul preauricular: -2 (hiperfeminin). Obliterare endocraniană: faza I. Faza structurală a epifizei proximale a femurului: faza II. Vârsta la deces (Acsadi-Nemeskeri 1970): 25-34 ani.

Luând în considerare dimensiunile craniene absolute și relative (Alekseev-Debec 1964) din cimitirele prescitice de la Puzesabony-Kettoshalom, Maklar-Koszperium și Sirok-Akasztomdly (Ery 1990) și din siturile scitice de la Csanytelek, Szentes-Jaksorpart, Tapioszele (Bottyan 1943; Fothi et al. 2000), Szabadszallas-Jdzan (Dezso 1966), Abony 65 și Ecser 6 (Kovari 2008), se pot observa aceleași intervale de dimensiuni atât pentru presciți, cât și pentru sciți.

Lungimea craniană maximă (167 mm) este scurtă, apariția sa la presciți (N = 17) este de 5,1%; la sciți (N = 33) este de 12,4%. Lățimea craniană maximă (140 mm) este lată, apariția sa la presciți (N = 15) este de 20,0%; la sciți (N = 31) este de 12,5%. Lățimea frontală maximă (97 mm) este lată (presciți: N = 18; 27,7%; sciți: N = 33; 27,3%). Înălțimea auriculo-bregmatică (111 mm) este de înălțime medie (presciți: N = 12; 50,0%; sciți: N = 29; 37,9%). În concluzie, conform celor patru măsurători craniene absolute, scheletul prezintă valori caracteristice presciților (25,7%) mai degrabă decât sciților (22,5%).

Indicele lungimii și lățimii craniene (83,8) se referă la un individ brahicranic (presciți: N = 15; 20,0%; sciți: N = 31; 9,7%). Indicele auriculo-bregmatic al înălțimii și lungimii craniene (66,5) se referă la un individ hipiscranic (presciți: N = 12; 8,3%; sciți: N = 31; 14,3%). Indicele frontoparietal transversal (69,3) se referă la un individ metriometopic (presciți: N = 14; 21,4%; sciți: N = 31; 19,4%). Conform celor patru indici, scheletul din mormântul 176 prezintă o asemănare cu presciții la nivelul 15,3% și cu sciții la nivelul 18,3%.

Sintetizând rezultatele, acest schelet prezintă atât urme pre-scitice (20,5%), cât și scitice (20,4%). Dimensiunile craniene relative sunt caracteristice pre-sciților, în timp ce măsurătorile craniene absolute indică caractere scitice, deși pre-sciții și sciții erau destul de diferiți din punct de vedere fizic (Kovari 2008). În același timp, trebuie ținut cont de faptul că diferențele dintre pre-sciți și sciți se datorează în principal primelor două componente principale, inclusiv dimensiunile scheletului facial și care reprezintă cea mai mare parte (45,5%) a varianței totale - iar aceste date lipsesc pentru mormântul 176. Dacă încercăm să depășim insuficiența acestei descoperiri scheletice și să înlocuim datele lipsă conform metodei lui Dear, care se dovedește a fi cea mai fiabilă în astfel de cazuri (Guba et al. 1997), precum și să efectuăm o analiză ierarhică de clustere pe baza scorurilor componentelor principale extrase, aplicând atât distanța euclidiană, cât și UPGMA, ajungem la concluzia că acest schelet poate fi clasificat într-un grup constituit din descoperirile pre-scitice de la Fiizesabony 6 și 23, precum și din scheletele scitice de la Szabadszallas-6zan 45 și 121. În consecință, semnele care indică faptul că scheletul din mormântul 176 poate fi asociat cu două grupuri cronologice diferite în proporție egală sunt exprimată și la nivel individual.

Statura nu poate fi reconstituită corect. Estimată pe baza fragmentelor, femurul ar putea măsura 355 mm, ceea ce poate indica (Sjovold 1990) o înălțime maximă a corpului de 142 cm, mult mai scundă decât femeia din mormântul 173, încadrând-o în categoria persoanelor scunde. În ceea ce privește fizicul, acest individ diferă puternic de cel din mormântul 173 nu doar prin înălțime, ci, fiind în mod clar feminin, și prin nivelul de sexualizare. Este remarcabil însă cât de expresivă este tuberozitatea deltoidă a humerusului pe ambele părți, acest fenomen fiind caracteristic suprasolicitării brațelor.

În ceea ce privește patologia scheletului, s-au putut observa cribri orbitali, probabil cauzați de deficiențe nutriționale (Iscan-Kennedy 1989; Ortner 2003).

Rămășițe umane incinerate

Săpăturile au scos la iveală patru rămășițe umane incinerate; acestea au fost analizate aplicând metodologia anatomică clasică (Wells 1960; Chochol 1961; Nemeskeri-Ha-rsanyi 1968). Rămășițele arse au fost măsurate (Fig. 1) și li s-a observat culoarea (Fig. 2).

Mormântul 312

Această caracteristică constă în rămășițe predominant arcuite, fisurate și fragmentare, cu sunete ascuțite și metalice. Sexul probabil al defunctului a fost feminin, indicat de capul

mandibulei cu lățimea de 18 mm, scuama occipitală caracteristică și întregul habitus al rămășițelor. Vârsta la deces a fost de 50-70 de ani, evidențiată de pars asterica deschisă pe obliterarea endocraniană, denotând o vârstă de peste 65 de ani (Oliver 1960) sau peste 70 de ani (Vallois 1937). Abraziunea dentară prezintă faza 4 (Korber 1957), specifică vârstei de 50-70 de ani sau, în orice caz, o vârstă de peste 45 de ani (Miles 1963). Caracteristicile fizice prezintă o femeie cu constituție gracilă: reliefurile musculare nu sunt exprimate; atât regiunea interosoasă a cristei radiusului, cât și formațiunea mediană a femurului și tibiei trimit la gracilitate. Au fost recuperate fragmente a patru dinți: premolarul superior 1, premolarul inferior 2, molarul superior 1 și molarul superior 2. Cu excepția premolarului inferior 2, toate celelalte permit determinarea gradului de abraziune, care indică faza 4.

Mormântul 320

Rămășițele incinerate se referă la o ardere ușor inegală, vizibilă atât pe calvaria, cât și pe rămășițele postcraniene (radius și ulnă). Probabil, acest lucru nu se datorează diferențelor dintre ritualurile de incinerare, ci condițiilor meteorologice și precipitațiilor din diferitele anotimpuri sau părți ale zilei. Acest lucru este confirmat de faptul că aproape toate modelele de fracturi - adică fragmentare, conchoide și cominutive - pot fi identificate pe rămășițe. În plus, distribuția culorilor, datorată cantității considerabile de fragmente arse necorespunzător, mai degrabă decât distribuția dimensiunilor fragmentelor, distinge acest obiect de restul (Fig. 2). Acest individ cu siguranță masculin ar fi putut fi ars pe un rug funerar de aceeași intensitate ca și rugul femeilor. Formațiunea craniană masivă, un vârf de 8 mm în diametru, și fragmentele scheletului postcranian sunt, fără excepție, toate masculine. Vârsta la deces a fost de 30-50 de ani, indicată de pars verticis deschisă, lungă de 13 cm, a suturii sagitale, sugerând o vârstă cuprinsă între 20 și 60 de ani (Oliver 1960) sau între 43 și 52 de ani (Vallois 1937). Individul avea o constituție robustă, observată pe reliefurile musculare ale femurului și tibiei. Tuberozitatea deltoidă a humerusului era, de asemenea, exprimată; trohleea humerusului ar fi putut fi foarte lată și înaltă.

Mormântul 321

În acest mormânt s-au găsit doar o cantitate mică de rămășițe incinerate, dar acestea acoperă toate regiunile anatomice. În ciuda cantității mici, colectarea a fost proporțională (Fig. 1). Sexul a fost probabil feminin; vârsta la deces a fost în jur de 23-40 de ani, cu obliterare endocraniană în faza I (Acsadi-Nemeskeri 1970). Pe baza grosimii fragmentelor craniene ale vertexului (2-3 mm), defuncta a fost o femeie gracilă. Nu se pot găsi reliefuri musculare pe rămășițele membrelor.

Rezumând rezultatele investigațiilor asupra celor patru rămășițe incinerate, se poate concluziona că, indiferent de dimensiunile probelor, indivizii ar fi putut fi incinerați folosind aceeași tehnică, cu aceleași intenții de ardere uniformă a cadavrului (Fig. 1 și 2). Rămășițele aparținând mormântului 320 pot fi exceptate, deoarece acolo efectuarea consecventă a ritului ar fi putut fi influențată de condiții meteorologice sezoniere sau zilnice speciale (în primul rând precipitații). Modul în care este asamblată cenușa se referă la intenții identice,

indiferent de cantitatea probelor. Se pare că este cert că circumstanțele săpăturii arheologice nu au avut un efect determinant asupra concluziilor trase în lucrarea de față.

Lista figurilor

Profan sau ritual? O descoperire de la sfârșitul
epocii timpurii a fierului din Vlaha-Pad, Transilvania

Florin GOGALTAN-Jozsef-Gabor NAGY

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România gogaltan@yahoo.com

Universitatea Babe§-Bolyai

Cluj-Napoca, România nagyj ozsefgab or@yaho o. com

În memoria profesorului Ion Horațiu Crișan

Cuvinte cheie: Transilvania, Epoca timpurie a fierului, orizontul „Ha D", descoperiri de tip Vlaha

Săpăturile arheologice de salvare de la Vlaha-Pad, comuna Săvădisla, județul Cluj, au avut ca scop investigarea unui sit identificat în vara anului 2004 în jurul km 43 al viitoarei autostrăzi A3 „Transilvania" (Borș-Brașov). Investigațiile au fost efectuate de o echipă de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca (Ioan Stanciu, Florin Gogâltan) și de studenți de la Universitatea Babeș-Bolyai (Stanciu et al. 2005; 2006; 2007). Situl este situat pe prima terasă a văii pârâului Finișel, afluent al Someșului Mic, la sud-vest de satul Vlaha, la o altitudine de 474-476 m, în zona cunoscută local sub numele de Pad (Pl. 1). Pe distanță geodezică, localitatea se află la aproximativ 9 km sud-vest de Cluj-Napoca.

Legislația și metodologia cercetării arheologice din România acelei vremuri nu permiteau săparea mecanizată a sitului. Din cauza acestor condiții, echipa a planificat săparea a trei tranșee (S. 001-003) de 70 x 2 m fiecare, perpendiculare pe axa autostrăzii, la care au fost adăugate ulterior alte două tranșee, una de 70 x 2 m (S. 004), paralelă cu primele trei, și una principală (S. 005) care acoperă întregul perimetru, de-a lungul axei autostrăzii și tăind perpendicular tranșeele amplasate pe lățimea drumului. Acest sistem de excavare a oferit profile stratigrafice la aproximativ fiecare 50 m de-a lungul lățimii întregului sit și un profil stratigrafic principal pe întregul amplasament (Pl. 2). Un total de 15 tranșee, cu lungimi cuprinse între 10 și 209 m, și 20 de tăieturi dreptunghiulare de dimensiuni mai mici au fost excavate manual în timpul campaniei din 2004. Distanța dintre ele era de până la 50 m, astfel încât la sfârșitul acestei faze fuseseră delimitate unsprezece suprafețe dreptunghiulare (Sf. I-XI), fiecare între 380 și 2968 m2. Campania din 2005 a început cu o

îndepărtare mecanizată a stratului de humus dintre tranșee - acoperind o suprafață de 1 ha la o adâncime maximă de 0,30 m -, urmată de identificarea și delimitarea elementelor arheologice existente și investigarea acestora (Pl. 1/2). Investigarea unei suprafețe de

În timpul celei de-a treia campanii (2006) au fost finalizați 5764 m2; la acea vreme fuseseră acoperite 1,10 ha, reprezentând peste 73% din suprafața sitului afectată de construcția autostrăzii Borș-Brașov. Ultima campanie de la Vlaha-Pad a durat din iulie până în august 2007, când a fost excavată o suprafață de peste 5000 m2. La sfârșitul a patru campanii arheologice, a fost excavată o suprafață de 16.828,125 m2 și au fost investigate complet un total de 1340 de elemente arheologice, constând din 308 morminte datate în secolul al VI-lea d.Hr. și 1032 de elemente preistorice. Cercetarea a identificat limitele nordice, estice și vestice ale sitului (Gogaltan et al. 2011, 164-165).

Locuirea preistorică

Stratigrafia este diferită pe tot situl, deoarece locuirea preistorică prezintă o intensitate variabilă, concentrându-se în zona cea mai înaltă a terasei, pe care a fost amplasat și cimitirul din a doua jumătate a mileniului I d.Hr. În apropierea unor elemente, rămășițele arheologice sunt evident mai consistente. Humusul modern (stratul vegetal împreună cu solul arat) are o grosime de aproximativ 20-25 cm, o culoare gri deschis și o consistență destul de compactă. Stratul de locuire corespunzător așezărilor preistorice are o grosime medie de aproximativ 10-15 cm și una maximă de 25 cm, o culoare gri-neagră și o consistență sfărâmicioasă, uneori argiloasă, conținând fragmente mai mici sau mai mari de chirpici și fragmente ceramice. Sub acesta se află solul antic, de culoare brun-negricioasă, relativ compact, cu o grosime variabilă între 15 și 25 cm. Fragmente ceramice au apărut în partea superioară, astfel încât delimitarea sa de stratul arheologic în sine este destul de dificilă. Sub solul antic se află argilă roșu-gălbuie, cu o consistență dură și o grosime variabilă, în medie de peste 1 m. Stratul cel mai de jos este alcătuit din pietriș geologic, care în unele zone apărea deja la o adâncime de 50-60 cm față de stratul modern.

Marea majoritate a elementelor investigate constau în gropi de stâlpi, urmate de diverse gropi de depozitare transformate ulterior în gropi de gunoi și șanțuri de fundație ale unor locuințe de suprafață. Locuințele de suprafață nu au supraviețuit din cauza eroziunii și a agriculturii intensive. Au fost observate doar construcțiile parțial scufundate (Pl. 2). Pe lângă aceste elemente a fost identificată și o altă categorie, aparținând domeniului ritualic, datorită inventarului arheologic și structurii neobișnuite a depozitelor (Gogaltan et al. 2011). Se poate adăuga și un mormânt de înhumare cu defunctul în poziție ghemuit, datat în epoca timpurie a fierului (Gogaltan et al. 2008).

Stratigrafia verticală a sitului nu oferă date concludente privind delimitarea diferitelor orizonturi cronologice, deoarece stratul arheologic a fost perturbat de lucrări agricole, uneori până la solul antic, din care au pornit caracteristicile preistorice. Există câteva situații în care caracteristicile preistorice au fost tăiate sau suprapuse prin intervenții ulterioare. De exemplu, locuința Cx 0121, aparținând perioadei târzii a epocii bronzului, a fost tăiată de o groapă în care a fost plasat un vas bitrunchiat din epoca timpurie a fierului,

în timp ce într-o locuință datată din aceeași perioadă (Cx 1178) a fost săpată ulterior o groapă datată din epoca timpurie a fierului (Cx 1215). Totuși, descoperirile ceramice și artefactele metalice au permis identificarea a două așezări distincte. Locuirea din Epoca Bronzului poate fi plasată în a doua fază și eventual la începutul celei de-a treia faze a Epocii Bronzului Târziu în Transilvania, BrD-HaAl Europei Centrale (Gogaltan și colab. 1992, 12-13; Gogaltan 2001, 196-199; Gogaltan și colab. 2004, 573-720; 375-376; Bejinariu 2008a, 94-95; Gogaltan 2009, 121-122, Popa-Totoianu 248; După aproximativ 300-400 de ani locația a fost din nou aleasă de o comunitate din Epoca timpurie a fierului (Pl. 2), contemporană celor din Teleac (nivel II), Mediaș și Alba Iulia-Monolit. Ceramica, în special cupele reniforme, permite o datare în secvența Fier II, HaB2-3 Central European (Stanciu et al. 2006, 399; Stanciu et al. 2007, 393; Gogaltan et al. 2008, 115; Gogaltan et al. 2011, 167; Nagy 2011b, 321). Analiza atentă a materialului arheologic a condus la identificarea mai multor caracteristici (CX0338, CX0375, CX 1105, CX 1209) conținând forme ceramice de tip post-Basarabi, datate spre sfârșitul Epocii Fierului Timpurii (Nagy 2011b, 321). Scopul acestui articol este de a prezenta una dintre aceste caracteristici, care a oferit un inventar arheologic relativ bogat și a generat câteva întrebări interesante cu privire la funcționalitatea sa.

Caracteristica CX 0375

Elementul arheologic denumit de echipa de cercetare CX 0375 a fost identificat pe teren ca o groapă de formă aproximativ dreptunghiulară, cu colțuri ușor rotunjite, datorită uneltei folosite pentru săpare (Pl. 3/1-2). Forma ușor asemănătoare unui jgheab a marginii și a fundului gropii sugerează că pentru săpare s-a folosit o sapă de lemn cu lamă dreaptă și muchie curbată. Urmele cazmalei lipsesc. Dimensiunile gropii sunt de 2,62 x 1,20 m, nefiind săpată foarte adânc, astfel încât s-a ajuns la solul virgin.

la aproximativ 0,43 m în jos față de stratul modern (Pl. 3/5). Orientarea gropii pe axa sa lungă era est-vest, cu o ușoară deviere spre nord. Întrucât așezările preistorice de la Vlaha erau situate pe o terasă destul de mare a pârâului Finisel, departe de versanții dealului din apropiere, depunerile ulterioare sunt minime (Pl. 1/2). Se poate menționa și utilizarea acestui loc ca teren de pășune sau agricol pe o perioadă lungă de timp, contribuind astfel la eroziunea acestuia. Având în vedere aceste condiții, s-ar putea considera că groapa menționată a fost săpată chiar înainte de utilizarea sa, știind exact ce și cât va fi plasat înăuntru. Când formațiunea a devenit vizibilă, s-a presupus că groapa aparținea unui mormânt gepidic. Orientarea sa și faptul că nu aparținea unuia dintre „rândurile" tipice acestui orizont au atras atenția echipei implicate în investigarea formelor preistorice de la fața locului, astfel încât aceasta a fost preluată de aceștia.

În înregistrarea săpăturilor se menționează că golirea gropii a început pe 12.05.2005 (JG Nagy). La adâncimea de 13 cm față de stratul pe care groapa a devenit vizibilă au început să apară fragmente ceramice, aparținând unor pahare cu mânere ridicate, vase cu protuberanțe pe corp, un vas cu caneluri oblice pe interiorul marginii, un bol, trei fragmente de borcan, un recipient miniatural, oase, mici fragmente de cărbune, cenușă, toate aproximativ la același nivel și pe întreaga suprafață a gropii (Pl. 3/2-3). Pe fundul gropii s-

au găsit cărbune, cenușă și oase de animale, acoperite cu fragmente ceramice (Pl. 3/4). Fundul a fost atins la o adâncime de 32 cm față de stratul pe care a fost identificată groapa. Pe lângă vasele aparținând sfârșitului Epocii Fierului Timpurii, au fost descoperite și câteva fragmente ceramice neidentificabile, fără urme de ardere secundară. Acestea din urmă ar putea aparține sfârșitului epocii bronzului, fiind atrase în groapă în timpul săpării acesteia în stratul din epoca bronzului. Câteva pietricele aduse din valea apropiată completează inventarul formațiunii (Pl. 3/3, 5).

Descrierea inventarului ceramic:

Recipient miniatural, posibil cu urme de cioc, grosier, suprafața netezită superficial, gri, ardere prin reducere, urme de ardere secundară, ceramică zdrobită, nisip și pietriș folosite ca temperatur (Pl. 4/1).

Fragment de pahar cu marginea ușor curbată (probabil cu două mânere ridicate), jumătatea inferioară bitrunchiată și baza plată, suprafață semifină, bine netezită, brun-negricioasă, ardere prin reducție, urme de ardere secundară, nisip folosit ca agent de revenire (Pl. 4/2).

Pahar cu margine rotunjită, dreaptă, continuat de un corp ușor curbat, pereți subțiri, două mânere ridicate prinse de margine și având o secțiune transversală eliptică. Jumătatea inferioară este bitrunchiată și are baza plată. Este realizat dintr-o țesătură fină, cu suprafață bine netezită, de culoare neagră, ardere prin reducere, nisip folosit ca temperatur (Pl. 4/3).

Pahar cu margine rotunjită, dreaptă, continuat de un corp drept, pereți subțiri, două mânere în relief prinse de margine și având o secțiune transversală eliptică, cu o nervură centrală subțire. Pe baza mânerelor este plasată o bandă ușor convexă, decorată cu incizii oblice. Jumătatea inferioară este bitrunchiată și are baza plată. Este realizat dintr-o țesătură fină, cu suprafața bine netezită, neagră, ardere prin reducere, urme de ardere secundară, nisip folosit ca temperatur (Pl. 4/4).

Fragment de vas cu margine lată, răsturnată, decorată cu caneluri oblice pe interiorul marginii, corpul ușor curbat; partea inferioară a vasului lipsește. Material semifin, cu suprafață bine netezită, negru, ardere prin reducție, ceramică zdrobită și nisip grosier folosit ca temperatur (Pl. 5/1).

Platou restaurat cu margine rotunjită inversată, decorat cu caneluri oblice pe umărul convex, din care au fost modelate patru protuberanțe semicirculare, oblice și orientate în jos, plasate axial; fiecare protuberantă are impresiuni alveolare care nu le perforează. Partea inferioară este bitrunchiată, iar baza este plată. Materialul este semifin, cu suprafața bine netezită, negru, ardere incompletă prin reducere, nisip folosit ca temperatur (Pl. 5/2).

Farfurie restaurată cu marginea ușor inversată, pe umărul ușor curbat sunt plasate niște proeminențe (probabil patru, plasate axial) de formă conică, orientate în jos. Partea inferioară este puternic bitrunchiată, iar baza este plată. Materialul este grosier, cu suprafață netezită, negru, ars prin reducere bună, nisip și o cantitate mare de pietriș folosit ca agent de coacere (Pl. 5/3).

Fragment de margine îngroșată, fină, cu suprafață bine netezită, negru-gri, ardere prin reducție, nisip fin folosit ca agent de revenire (Pl. 6/1).

Fragment de margine de vas?, grosier, cu o suprafață ușor netezită, maro la exterior și gri la interior, ardere incompletă prin reducere, pietriș folosit ca temperatur, decorat cu două impresiuni circulare pe margine (Pl. 6/2).

Fragment de borcan cu margine răsturnată, semifină, suprafață grosier netezită, negru-gri, ardere prin reducție, nisip folosit ca agent de revenire (Pl. 6/3).

Fragmente de bol cu margine îngroșată, ușor răsturnat (5 fragmente), semifin, suprafață grosier netezită, negru, ardere prin reducere, ceramică zdrobită și nisip conținând pietriș folosit ca agent de temperare (Pl. 6/4).

Fragment de vas în formă de sac, cu marginea îngroșată, ușor curbată, pereți drepți, cu două proeminențe ovale alăturate plasate în partea superioară a vasului, suprafață grosieră, superficial netezită, brun-roșiatică, arsă prin oxidare, nisip și ceramică zdrobită folosite ca temperatur (Pl. 6/5).

Fragment de vas grosier cu suprafață superficial netezită, brun-gri, ars prin oxidare, nisip și ceramică zdrobită folosite ca temperatur (Pl. 6/6).

Fragmente ceramice neidentificabile:

Fragmente dintr-un vas mare de depozitare (10 fragmente), grosiere, cu suprafața ușor netezită, maro la exterior și gri la interior, ardere prin oxidare incompletă, urme de ardere secundară, pietriș folosit ca acru.

Bază fragmentară a unui vas (2 fragmente), suprafață grosieră, slab netezită, gri, ardere prin reducere incompletă, pietriș folosit ca temperatur.

În ceea ce privește producția ceramică, în ultimii zece ani s-au făcut pași în investigarea aspectelor arheologice ale Epocii Fierului Timpuriu din Transilvania. Scopul nostru nu este de a prezenta o istorie detaliată a cercetărilor privind Epoca Fierului Timpuriu din Transilvania, ci de a menționa cele mai relevante contribuții apărute în ultimul deceniu și care se bazează în mare parte pe interpretarea descoperirilor ceramice (alte informații privind istoricul cercetărilor din această perioadă în Giurgiu Ardeu 1996; Stăncescu 2003; Inel 2006; Bejinariu 2008a, 95-96).

Așa-numita fază „HaA”, atribuită începutului epocii fierului sau unei perioade de tranziție de la epoca bronzului la perioada următoare de literatura anterioară, a început să se contureze nu doar din perspectiva producției metalurgice remarcabile (Soroceanu 1995; Petrescu-Dîmbovița 1998; Soroceanu 2005; Ciugudean et al. 2006; Bejinariu 2007; Kacso 2007; Bejinariu 2008b; Soroceanu 2008; Ciugudean et al. 2008; Bratu 2009; etc.), ci și din perspectiva habitatului. Astfel, au fost sugerate clarificări importante cu privire la orizontul manifestărilor culturale Igrița (Vasiliev 2004a), Hajdubagos/Pișcolt-Cehăluț (Nemeti 2009; Bejinariu 2010; Nemeti 2010a), Lăpuș și Gâva din nord-vestul (Marta 2009; Marta 2010) și

nordul Transilvaniei (Kacso 2001; Kacso 2004; Terzan 2005; Metzner-Nebelsick et al. 2009; Terzan 2010; Metzner-Nebelsick et al. 2010; Kacso et al. 2011; Kacso 2011; etc.), și mai departe de-a lungul Carpaților orientali din Moldova (Lâszlo 2010b). Astăzi, acestea sunt considerate aspecte arheologice ce trebuie atribuite fazei târzii a epocii bronzului. Chiar dacă în titlul uneia dintre cele mai recente lucrări ale sale, Lâszlo (2010b, 121) folosește încă noțiunea de „alteren Hallstattperiode", referindu-se la „culturile friihe hallstattischen cu ceramică canelată Gâva—Holihrady și Corlăteni-Chișinău", ghilimelele obligatorii sunt folosite pe bună dreptate (Lâszlo 2010b, 125-126).

Câteva descoperiri minore din centrul Transilvaniei au fost reunite de Ciugudean (1994; 2004; 2010, 165-167, fig. 2; Ciugudean-Aldea 2005) sub denumirea „Band-Cugir". Această secvență a fost doar dedusă, dar rămâne departe de a fi clarificată, așa cum confirmă descoperirile de la Centrul Florești-Po/ws, publicate recent de Ursuțiu (2009). Nici valea Mureșului nu a fost neglijată (Rustoiu 2000). Popa oferă o nouă perspectivă asupra epocii bronzului târziu de-a lungul cursului mijlociu al râului (Popa-Totoianu 2010a; Popa-Totoianu 2010b, 171-291). Numeroase alte situri aparținând acestei secvențe cronologice au fost investigate în timpul numeroaselor săpături de salvare din ultimii doi ani. Publicarea lor viitoare va schimba foarte probabil multe aspecte ale interpretărilor actuale.

În ceea ce privește epoca timpurie a fierului, așa cum a fost definită în ultimii zece ani, asemenea unei secvențe ce acoperă aproximativ secolele X—V î.Hr., interesul unei întregi generații pentru această perioadă începe să aducă roadele scontate. Deși de o intensitate modestă, locuințele din epoca timpurie a fierului de la Limba-Bordane și Șesu-Orzii au oferit un material interesant, caracteristic văii Mureșului mijlociu (Rustoiu-Ciută 2001, 119-134). Amplasarea unei singure cupe aparținând tipului reniform pe fundul unei mici gropi demonstrează, având în vedere descoperirile de la Vlaha-Pad, o practică rituală caracteristică perioadei Fierului II (HaB2-3) în Transilvania (Rustoiu-Ciută 2001, 122, fig. 7/3). Alături de descoperiri mai vechi de Basarabi de la Sebeș-Podul Pripocului (Horedt și colab. 1967, 23, fig. 9/7; Ciugudean 1997, 145, fig. 26/1-8;

27/1-5,7-8) pot fi adăugate cele provenite din studii și săpături de salvare efectuate de Popa și Totoianu în 1998 (Popa-Totoianu 2001, 38-39). Într-o mică săpătură efectuată la Alba lulia-Pâclișa a fost identificată o „structură Hallstatt", o aglomerare de pietricele printre care au fost plasate fragmente ceramice. Chiar dacă oasele umane lipsesc, este posibil ca elementul arheologic să fi avut o funcție funerară. Vasele au fost atribuite culturii Basarabi, faza finală (Ciugudean-Dragotă 2001, 270-272). De asemenea, nu pot fi trecute cu vederea eforturile diferiților studenți de a prezenta rezultatele mai multor studii. Printre aceștia pot fi menționați în primul rând studenții de la Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, puternic motivați și coordonați de profesorii lor. Este cazul siturilor de la Dumitra-Dâ/ma (Lascu-Ota 2001, 79, 84-85, pl. V), Oarda-Bulza II (Gheorghiu-Lascu 2001, 87-96; Lascu 2005, 53-56) în care au fost descoperite și materiale ce pot fi atribuite epocii timpurii a fierului.

Analiza săpăturilor arheologice mai vechi sau mai recente de la Bernadea, județul Mureș, sau Gligorești-La Holoame, județul Cluj (Gogâltan-Florea 1994, 35, fig. 17, Gogâltan et al.

2004, 74, fig. 18) i-a permis lui Ursuțiu să ofere o perspectivă sintetică asupra problemei manifestărilor culturale basarabice din Transilvania (Ursuțiu 2002). În ciuda eforturilor anterioare depuse de alți cercetători pentru a investiga secvența mijlocie a epocii timpurii a fierului (Ciugudean 1976; Vulpe 1986; Vasiliev-Zri'nyi 1987; Gogâltan-Ursuțiu 1994; Vasiliev 1996; Ciugudean 1997; etc.), situația actuală este departe de a fi satisfăcătoare. Mai multe aspecte, precum relațiile cu substratul indigen (Gogâltan-Ursuțiu 1994; Ciugudean 2009a, 71-72; Ciugudean 2010, 171; etc.), caracterul locuirii, ritul și ritualul funerar, aria precisă de distribuție rămân în mare parte neclară. Recuperarea unor descoperiri mai vechi provenite din investigațiile efectuate de Ion Nestor și Eugenia Zaharia la Mediaș, încă nepublicate, i-a oferit lui Pankau (2004) șansa de a analiza întregul orizont „HaB" din Transilvania. Deși valoarea științifică a descoperirilor analizate este mai puțin convingătoare, prezentarea contextului cultural căruia îi aparțin face din această contribuție o lucrare de referință pentru epoca fierului timpuriu din Transilvania.

Investigațiile din anii 1990 de la Vințu de Jos (Sibișeni)-Deasupra satului, județul Alba, au scos la iveală și urme ale epocii timpurii a fierului (Andrițoiu și colab. 2004, 157-159). Acestea includ descoperiri izolate plasate în mare parte în „faza HaB" și unele caracteristici ulterioare Basarabi. Studiile, precum și săpăturile de la Lancrăm-Glod le-au permis lui Popa și regretatului coleg Nicolae-Marcel Simina să identifice două orizonturi de locuire datate în „HaB" și „HaC" (Popa-Simina 2004, 31-35). Alte descoperiri mai vechi de la Petrești-Groapa Galbenă aparținând aceleiași perioade „HaB" au fost, de asemenea, recuperate de Popa (2004, 64-65, pl. I).

Săpăturile arheologice de la Augustin-Tipia Ormenișului, județul Brașov, care au durat mai multe campanii (Costea et al. 2006), au scos la iveală și materiale caracteristice Epocii Timpurii Fierului. Poziționarea lor nestratificată în cadrul sitului și absența oricăror caracteristici relevante au permis doar unele considerații generale privind includerea lor în orizontul „siturilor de tip Mediaș-Teleac" (Ursuțiu 2006, 155). O situație similară este menționată și de Nikolaus și Rodica Boroffka cu privire la investigațiile de la Sighișoara-Dea/u/Viilor (Boroffka-Boroffka 2006, 582). După prezentarea istoricului cercetărilor de la Șimleu Silvaniei (Pop et al. 2006), așteptăm cu interes publicarea tezei de doctorat a lui Sana (2010) dedicată problemelor Epocii Timpurii Fierului în depresiunea Șimleului. Este meritul lui George G. Marinescu (2005; 2010a; Marinescu-Marinescu 2010, 249-250) de a colecta și publica recent descoperiri din epoca fierului din nord-estul Transilvaniei, însă teza sa de doctorat rămâne nepublicată (Marinescu 2010c). Stadiul anterior al cercetărilor preistorice din zonă a fost prezentat de Gheorghe Marinescu (2003).

Sinteza cercetărilor efectuate în importanta așezare fortificată de la Teleac, județul Alba, este salutară, întrucât analiza ceramicii provenite din săpături mai vechi a lăsat deschisă discuția privind caracterizarea celor trei orizonturi de locuire din sit. Ciugudean 2011, pl. VI/3, IX-XV).

Săpăturile arheologice de salvare de la Alba Iulia-Dea/wl Furcilor-Monolit I Recea, efectuate între 2003 și 2006 (Lascu 2006a; 2006b; 2007; 2009; Ciugudean 2009a, 70, Taf. VIII-IX; Ciugudean 2011, pl. II; VI/2; Gheorghiu-Lascu 2011, 185-194) au fost finalizate prin teza de

doctorat a lui Lascu (2010, încă nepublicată) privind descoperirile din epoca timpurie a fierului din acest sit. Sunt remarcate caracteristicile aparținând a două secvențe cronologice, una cu „ceramică cu caneluri negre" (tip „Găva") și alta conținând descoperiri Basarabi. Toate acestea sunt foarte importante pentru reconstituirea habitatului așezărilor deschise situate în interiorul marii fortificații de la Teleac.

Publicarea unor descoperiri mai vechi, precum cele de la Poian-XoMt, județul Covasna (Meder 2006), sau a unor săpături de salvare mai mici sau mai mari precum cele de la Chinari-Mociar, județul Mureș (Rezi-Nagy2009), Porumbenii Mari-Vur/e/e, județul Harghita (Nagy-Korosfoi) și G-V2010i

Mare, județul Cluj (Tecar-Nagy 2010) este util pentru înțelegerea culturii materiale din epoca timpurie a fierului din Transilvania. În mod similar, pot fi recunoscute unele dintre dezbaterile privind o varietate de artefacte ceramice (Benga 2005, 62-64; Lascu 2006b; 2007; Vasiliev 2008; etc.).

Mai modeste sunt informațiile concrete privind evoluția cultural-istorică de la sfârșitul epocii timpurii a fierului (secolele VI-V î.Hr.). Descoperirile „scito-iraniene" mai vechi din Transilvania au fost analizate de Vasiliev (1980), care a răspuns opiniilor lui Emil Moscalu și Alexandu Vulpe privind existența așa-numitului grup local Ciumbrud în Transilvania, în locul unei populații scitice intruzive (Vasiliev 1982, 262-269). Discuția a fost reluată ulterior de Vulpe din perspectiva identificării etnice (Vulpe 1989, 62-70) sau a utilizării metalelor (Vulpe 1990). Pentru perioada de după publicarea acestor monografii pot fi menționate doar câteva contribuții. Cea mai importantă aparține lui Gheorghe Marinescu (1984) și se referă la dovezile acestei perioade în nord-estul Transilvaniei. Cimitirele de la Budești-Fânațe și Mărișelu, precum și alte descoperiri, au oferit un bogat material arheologic care completează imaginea ritului și ritualului funerar al comunităților scitice din Transilvania. Republicand sau menționând pentru prima dată unele descoperiri funerare „Hallstatt" de la Aiud, Vulpe (1984) a readus în discuție și problema „grupului cultural Ciumbrud". Discuția va fi reluată, fără a lua în considerare obiecțiile lui Vasiliev, în Istoria Românilor publicată în 2001 (Vulpe 2001, 482-488). Pe lângă acestea, se poate menționa doar publicarea unui nou akinakes de la Cincșor (Isac 1994) și Năsal (Marinescu-Zăgreanu 2011) sau a unor descoperiri funerare de mică amploare. Pentru multe dintre ele, precum cele menționate de Popa (2009, 47, n. 14) din Alba Iulia (Moga-Ciugudean 1995, 30, nr. 9), Măhăceni (Moga-Ciugudean 1995, 124, nr. 2), Mihalț (Moga-Ciugudean 1995, 128, nr. 3), sunt disponibile doar câteva informații generale, fără a cunoaște materialul arheologic. Popa ne-a informat amabil că la Alba Iulia-Tolstoi există un cimitir cu un inventar tipic scitic (vase ceramice, vârfuri de săgeată din bronz și os). De la Mihalț cercetătorii au recuperat un mormânt descoperit de P. Stânea (student la Alba Iulia pe atunci) în timpul săpăturilor unei fundații, pe la mijlocul anilor 1990. Un vas bitrunchiat cu butoni și un pahar aparținând acestui inventar au fost desenate de Popa pentru Horia Ciugudean.

Investigațiile din anii 1990 de la Orăștie-Dealul Pemilor au condus și la descoperirea unui mormânt funerar scitic conținând inventar ceramic și metalic (Boroffka 1998, 93-95, 97-98, Abb. 1-5; 6/1; Luca-Pinter 2001, 91-95, pl. 60-61). Printre mormintele slave din cimitirul de

la Ocna Sibiului, județul Sibiu, a fost găsită și o înmormântare aparținând unui defunct de sex masculin în vârstă de aproximativ 45 de ani (m. 130), care includea trei vase ceramice ca ofrande funerare (un urciulic, o farfurie și un pahar, nepublicate), un vârf de suliță din fier și un vârf de săgeată (Protase 2004, 38-39, pl. XXIX-XXXII). Unele descoperiri scitice mai vechi, precum cele de la Batoș, județul Mureș (Boroffka 2002) sau Hărău, județul Hunedoara (Popa 2009), au fost în sfârșit publicate. Recent, în timpul investigațiilor din cimitirul celtic de la Fântânele-La Gâța, județul Bistrița-Năsăud (Vaida 2008), a fost identificat un nou cimitir scitic, din care au fost deja excavate șapte morminte (Marinescu 2010b). Din informațiile lui Marinescu (2010b, n. 9), pe lângă cele nouă morminte excavate în anii 1970 de un colectiv coordonat de regretatul Ion Horațiu Crișan (Florin Medeleț, Tudor Soroceanu, Gheorghe Marinescu) la Fântânele-Dâmbul Popii (Crișan 1978, 148-154, Abb. 2-3. Vasiliev 1980, 145-146, nr. 39 menționează zece morminte), în nord-estul Transilvaniei sunt cunoscute și următoarele descoperiri funerare inedite: Archiud-Hansuri (două morminte de înhumare dintre care doar unul este sigur, având inventar funerar - informații Gheorghe Marinescu) și Visuia-Gurafe/e (aplicație decorată în stil zoomorf).

În ciuda încercărilor de a sistematiza din nou ceea ce se știe despre enclava scitică din Transilvania (Gheorghiu 2004), nu s-au înregistrat progrese în clarificarea anumitor întrebări care continuă să-i frământe pe specialiștii interesați de acest subiect (Vulpe 2001, 482-488; Preda 2001; Vulpe 2003; 2004; 2010; Vasiliev 2005; etc.). Dezbaterile recente privind problemele „cimmerian" (Chochorowski 1993; Sauter 2000; Metzner-Nebelsick 2002; Vulpe 2002; etc.) și „scitice" (Ivantchik 2001; 2005; Cernenko 2006; Kemenczei 2009; etc.) vor împinge probabil și cercetarea arheologică transilvaneană în această direcție (Gogâltan 2010).

Strâns legat de problema grupului scitic este întregul orizont „HaD" din Transilvania. Descoperirea în 1971 de către Andras Zrinyi a unui mormânt de incinerație la Chendu, județul Mureș (Crișan 1965, 134-135; Crișan 1969, 27, 258, nr. 67, pl. VII/4; VIII/25; XII/3; Vasiliev-Zri'nyi 1987, 92, 98-105, fig. 9-10), l-a determinat pe același Vasiliev să reia investigațiile în locația Podei. Mormântul a fost datat „între sfârșitul secolului al VII-lea și ultimul sfert al secolului al VI-lea î.Hr., în cadrul perioadei fiind cel mai probabil luată în considerare prima jumătate a secolului al VI-lea î.Hr." (Vasiliev-Zri'nyi

1987, 105). În timpul săpăturilor din 1979-1981 a fost identificat un strat arheologic consistent, care coboară până la 0,70-0,75 m. Printre caracteristici se numără patru locuințe, o înmormântare cu incinerație în groapă (destul de similară ca rit și ritual cu cea descoperită în 1961) și cinci gropi. Mormintele și urmele locuințelor au fost datate „între sfârșitul secolului al VII-lea și mijlocul secolului al VI-lea î.Hr." (Vasiliev-Zri'nyi 1987, 116). De asemenea, se menționează că, datorită tipului de înmormântare, este „caracteristic populației indigene" (Vasiliev-Zrinyi 1987, 110).

Datarea fortificației de la Șona, județul Alba, în perioada *HaD' (Horedt 1974, 216,225, nr. 23) a fost reconsiderată datorită săpăturilor ulterioare efectuate de Vasiliev între 1992 și 1994 (Vasiliev 1995,125-145; Vulpe 2001, 488). Ciugudean a publicat în 1996 un raport despre nouă vase de la Sântimbru, județul Alba, care au intrat în colecțiile Muzeului din Alba

Iulia acum aproximativ 50 de ani; vasele fiind complete, el a presupus că aparţin unui cimitir (Ciugudean 1996, 9; Ciugudean 1997, 164). Anterior, din aceeaşi zonă, a fost recuperată o altă înmormântare cu incineraţie (?), atribuită fie populaţiei locale „proto-dace" (Crişan 1969, 274-275, nr. 276, pl. VIII/11,24), fie grupului scitic din Transilvania (Vasiliev 1980, 149, nr. 78). Potrivit lui Ciugudean, vasele despre care a publicat nu aparţineau acestui „cimitir" (?) din cauza distanţei de peste 1 km dintre ele şi a caracterului diferit al ceramicii. Deşi a citat numeroase analogii din contexte scitice pentru vasele analizate, concluzia sa este că grupul de descoperiri „este diferit în comparaţie cu ceramica găsită în cimitirele scitice, ceea ce poate semnifica o decalaj cultural sau cronologic sau poate ambele" (Ciugudean 1996, 9). În timpul săpăturilor efectuate în anii 1984-1985 la Uioara de Jos-La Pârloage, judeţul Alba, a fost descoperită o vatră de foc, din care au fost recuperate două vase fragmentare: un vas de tip borcan şi o ceaşcă fragmentară, datate „în perioada Hallstatt târzie" (Ciugudean 1997, 165-166, fig. 36/1-2).

Pe lângă caracterul incert al descoperirii de la Sântimbru, trebuie menţionată şi încercarea de recuperare a inventarului funerar, menţionată şi de Crişan (1965, 138, fig. 1/2-4, 7; Crişan 1969, 268, nr. 203), a cimitirului excavat în 1909 de Istvan Kovacs la Uioara de Sus, judeţul Alba (Vasiliev 1999a, 181-188). Deşi cunoştinţele privind ceramica din secolul al V-lea î.Hr. din Transilvania sunt mai mult decât modeste, concluzia a fost că „ceramica indică faptul că datarea cimitirului de la Uioara trebuie limitată la a doua jumătate a perioadei Hallstatt târzii, mai precis în secolul al V-lea î.Hr., iar începutul său poate fi plasat chiar la două sau trei decenii după începutul acestui secol" (Vasiliev 1999a, 183).

În timpul mai multor studii efectuate în zona Lunca Târnavei, judeţul Alba, în locaţia Coasta lui Schmidt, au fost identificate fragmente ceramice atribuite „Hallstatt-ului târziu (HaD)" (Bărbat 2005, 18, pl. VIII/20-22; IX-X). Totuşi, numărul fragmentelor este mic şi multe sunt neidentificabile, aşadar plasarea lor în perioada „HaD" trebuie analizată cu atenţie.

Până în prezent, în Transilvania însăşi lipsesc descoperiri similare cu cele din nord-vestul României moderne, reunite de NÉMETI (1972; 1977a; 1977b; 1982; 1984; etc.) sub denumirea de „grup cultural Sanislău-Nir". Aceste aşezări şi cimitire sunt văzute mai recent ca un grup bine delimitat în cadrul culturii Vekerzug, aşa cum a fost definită de Chochorowski (1985a; 1985b; 1998). Caracteristice acestui „grup" sunt ritul şi ritualul incinerării în urne, cimitirele plate, inventarul metalic sărac, din care lipsesc artefactele estice, prezenţa ceramicii lucrate la roată etc. (Németi 2003, 162). O identificare culturală similară poate fi găsită şi într-o publicaţie mai veche a lui Crişan (1974a, 103). Grupul respectiv a fost datat şi de Vulpe între „550 - sfârşitul secolului al XX-lea şi sfârşitul secolului al XX-lea". (Popescu-Vulpe 1982, 106).

Descoperirile recente de la Porţ-Corau şi Porţ-Paliş, judeţul Sălaj, demonstrează că astfel de comunităţi au trăit şi în nord-vestul Transilvaniei (Bejinariu-Pop 2008; Pop-Bejinariu 2010). Cele două aşezări se află la o distanţă de doi km. Dacă cea de la Corău este destul de modestă (au fost investigate două locuinţe, cinci gropi şi o înmormântare cu incineraţie, cu osemintele defunctului aşezate într-o groapă), la Porţ-Paliş au fost identificate o fortificaţie abandonată la scurt timp şi un cimitir. Până în vara anului 2007 au fost investigate

aproximativ 200 de elemente (15 locuințe, mai multe gropi și 62 de morminte). Aceste elemente sunt concentrate în două grupuri care nu sunt contemporane. În ceea ce privește ritul și ritualul funerar, pot fi identificate și două grupuri: unul în care oasele incinerate erau plasate în urne și un altul în care rămășițele erau plasate în gropi. Săpăturile sunt încă în desfășurare. Ca o concluzie preliminară, cele două situri nu au fost contemporane, deoarece cel de la Porț-Corău poate fi datat într-o perioadă mai lungă, între „sfârșitul secolului al VI-lea și prima jumătate a secolului al V-lea î.Hr.", în timp ce cel de la Porț-Paliș poate fi datat „între a doua jumătate a secolului al V-lea și a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr." (Bejinariu-Pop 2008, 38; Pop-Bejinariu 2010, 101). În general, se pot identifica analogii în „grupul Sanislău-Nir", dar există și unele diferențe: cantitatea de ceramică lucrată la roată este mai mică, sunt prezente doar unele tipuri de vase, predominanța

plasarea oaselor incinerate în groapă și nu în urne, absența inventarului funerar. Finalizarea săpăturilor și analiza ulterioară a descoperirilor vor necesita în mod necesar o comparare a inventarelor din cele două situri cu descoperirile scitice din Ungaria. Kemenczei (2009, 7-19, 111-114) nu acceptă existența unei entități, precum cea propusă de Nemeti, separată de „grupul Alfold" și în cel puțin în cadrul culturii Vekerzug.

Revenind la situația din Transilvania centrală, întrebarea este care populație a conviețuit mai întâi cu grupul scit și apoi l-a asimilat. Afirmații precum „de origine tracă incontestabilă" (Crișan 1974a, 105), „populație indigenă traco-dacă" (Vasiliev 1980, 133) sau „poate considerată de origine tracă și înrudită cu grupurile culturale post-basarabice precum Ferigile (Vulpe 1967) sau cele definite recent în Banat (Gumă 1993, 235-242)" (Ciugudean 1996, 9) sunt destul de vagi. Care sunt descoperirile arheologice care definesc astfel de identificări etnice?

Recent, Ciugudean a subliniat din nou, pe bună dreptate, faptul că lumea basarabică nu ar fi putut dispărea complet odată cu sosirea sciților în Transilvania. Anterior, a fost sugerată și o posibilă evoluție paralelă a comunităților basarabice târzii și scitice (Boroffka 1998, 98-99; Ursuțiu 2000, 225). Au apărut și situații mai noi, cum ar fi cea de la Gheorghieni-Valea Mare, județul Cluj, în care două vârfuri de săgeată au fost legate de sfârșitul violent al așezării, probabil la sosirea sciților în regiune (Tecar-Nagy 2010, 29). Aceste comunități au supraviețuit și trebuie să fi trăit o vreme alături de sciți (Ciugudean 2010, 171). Este greu de spus ce s-a întâmplat ulterior, dar la un moment dat a fost adoptat ritul incinerării.

Informații și opinii mai vechi cu privire la această situație au fost menționate de cel a cărui amintire vie o păstrăm și astăzi: Crișan (1965; 1969; 1974a; 1974b). Cu acea ocazie au fost prezentate mormintele de incinerație caracteristice secolelor VI-V î.Hr. Acestea erau considerate ca aparținând „poporului autohton", prezentând un rit și un ritual funerar diferit în comparație cu mormintele de inhumare specifice grupului scitic. Vulpe este mai rezervat în ceea ce privește această ipoteză (Vulpe 2001, 487). Speranța profesorului Crișan, conform căreia: „Suntem convinși că prin cercetări viitoare numărul mormintelor de incinerație autohtone va crește" (Crișan 1965, 138), nu s-a împlinit până în prezent (Gogâltan et al. 2008, 111-114). Conform lui Vasiliev (1980, 132), după mijlocul secolului al V-lea î.Hr., așa cum se presupune că arată cimitirul de la Băița, județul Mureș, „grupul scitic

este asimilat și a dispărut ca entitate etnico-culturală din zona carpatică interioară a României". Opinii similare au fost exprimate și 25 de ani mai târziu (Vasiliev 2004b, 470; Vasiliev 2005, 74). Deși „evoluția grupului scitic se încheie cu aproximativ un secol înainte de sosirea celților în Transilvania" (Vasiliev 2005, 74), problema identificării culturii materiale a acestor comunități este încă deschisă.

Datarea caracteristicii

Această prezentare sumară a ceea ce se știe despre epoca timpurie a fierului în Transilvania a fost necesară pentru a identifica analogiile și, ulterior, pentru a plasa din punct de vedere cultural și cronologic inventarul gropii desemnate ca CX 0375 de la Vlaha-Pad. Pe lângă forma dreptunghiulară a gropii, un alt aspect relevant este asocierea unor vase cu margine inversată și proeminențe orientate în jos, decorate cu caneluri sau nedecorate, cu pahare de tip „kantharos", pentru a folosi o denumire provenită din repertoriul ceramic grecesc contemporan. Următorul pas este identificarea analogiilor printre alte posibile descoperiri din Transilvania (Nagy 2011b, 346).

Vasele cu buză inversată și umărul curbat sau ușor unghiular, cu sau fără proeminențe, cu sau fără caneluri, sunt prezente frecvent în Transilvania timp de aproximativ 1000 de ani, începând cu sfârșitul epocii bronzului II (BrD) și până la sfârșitul epocii fierului. Sunt citate doar câteva lucrări generale referitoare la Transilvania, menționând secvențele cronologice ale întregului interval (Ciugudean 1994, fig. 2/5; Andrițoiu și colab. 2004, pl. XXII/9; Gogâltan 2009, pl. VI/1; Popa-Boroffka ; Uroffka 1996/, fig. 2/5; 2009, pl. III/7-9; 73-75 Crișan 1969, pl. XIX; Popa-Totoianu 2000, 64-68; etc.). Două aspecte pot restricționa cronologia lor: existența unor protuberanțe orientate în jos și prezența unor mici alveole pe acestea, fără perforație (Pl. 5/2). Vase cu protuberanțe orientate în jos, similare celor de la Vlaha (Pl. 5/2-3), nu sunt cunoscute până în prezent în epoca bronzului târziu. Protuberanțe apar pe vase aparținând orizontului așezărilor de la Teleac și Mediaș (Fier I-II; Ha A2—HaB3) (Vasiliev

et al. 1991, 86, fig. 35/16,19-20; 44/13,16; Andrițoiu et al. 2004, pl. XXIII/8; Pankau 2004, Taf. 14/6; 16/4; Marinescu 2010a, pl. XVI/2-3; XVIII/3; etc.), fără a fi orientate în jos. Tendința de orientare în jos a mânerelor vase poate fi observată, din câte știm, abia după sosirea culturii Basarabi în Transilvania, la începutul secolului al III-lea de Fier; Faza HaB3 (Gogâltan-Ursuțiu 1994, fig. 7/3; Ciugudean 1997, 4/1; 19/1; 22/5; 25/4; etc.; Ursuțiu 2002, 75; Andrițoiu și colab. 2004, pl. XX0V/01-Nagy, pl. XX0V/018, pl. 9/1; 16/4, 7). Această modalitate de așezare a mânerelor pe vase, probabil având un rol funcțional, a devenit o caracteristică începând cu perioada scitică (Fier IV; HaC2-HaDl), când varianta respectivă de vas este piesa cea mai frecventă în mormintele transilvănene (Crișan 1969, pl. X; Vasiliev 1980, pl. 8/2, 4; Vulpe 1984, fig. 7/16; Marinescu 1984, Abb. 2/D, Ciugudean 1996, fig. 1/3; Vasiliev 1999a, fig. 1/1).

Absența lor în spațiul nord-pontic l-a determinat pe Vasiliev (1980, 66) să concluzioneze că aceste vase au fost folosite datorită influenței populației indigene. Cât privește existența unor mici alveole pe mânere, fără a le perfora, se pare că acest detaliu nu a fost întotdeauna remarcat de alți specialiști. De exemplu, nu a fost observat pe vase din cimitirul Ferigile

(Vulpe 1967, pl. I-II), dar este prezent și pe alte descoperiri de acest tip, așa cum vom arăta mai jos. Cel puțin în Transilvania detaliul nu a fost remarcat. Cu siguranță alveolele apar pe mânerele unor vase aparținând grupului Ferigile din sudul Carpaților meridionali, deoarece inventarele funerare de la Cepari, județul Argeș, datează secolul al VI-lea î.Hr. și, în cele din urmă, începutul secolului următor (Popescu-Vulpe 1982, 111, fig. 4/11; 7/6); Tumulul 15 de la Tigveni, județul Argeș, datat în secolul al V-lea î.Hr. (Vulpe-Popescu 1972, fig. 13/12; Popescu-Vulpe 1982, 111, fig. 17/13) sau Rudeni, județul Argeș (Popescu-Vulpe 1992, fig. 1/4) sunt demonstrative. Tumulul 1, din care provine acest vas, conținea și un vas lucrat la roată (Popescu-Vulpe 1992, 109). Prezența unui vas lucrat la roată în mediu Ferigile este dovedită și de alte descoperiri datate în secolul al VI-lea și mai ales în secolul al V-lea î.Hr. din sudul Carpaților (Vulpe 1977, 87; Alexandrescu 1977, 113-137). În acest context trebuie menționat un vas provenit din „movila XVIII" de la Gogoșu (Berciu-Comșa 1956, 417, fig. 140).

Kantharosul este o formă ceramică caracteristică epocii târzii a II-a și a III-a a bronzului (BrD-HaAl). Apariția sa în Transilvania este legată de înaintarea comunităților noua peste Carpații Orientali (Sava 2002, 150, Karte 4). Forme de acest tip sunt necunoscute în cadrul populației locale Wietenberg III/C (Boroffka 1994, Typentaf 2). Momentul poate fi plasat încă din epoca târzie a bronzului I, BrB2-C (Cavruc 1996, 71), așa cum arată așezarea de la Rotbav, județul Brașov (Dietrich 2011, 115-122) sau cea îndepărtată de la Măhăceni, județul Alba, la poalele Munților Apuseni (Ciugudean 1997, 84, fig. 3/3; Ciugudean 2010, 159). Pe baza unor descoperiri, precum cele de la Albești, județul Mureș, Sighișoara-Dea/u/Viilor sau Țichindeal, județul Sibiu, o prezență noua a fost sugerată chiar din nivelul Wietenberg III/C (Gogâltan 2009,119; Ciugudean 2010,159), ceea ce ar putea corespunde sfârșitului epocii bronzului mijlociu III în sistemul cronologic relativ utilizat aici. Datorită sfârșitului așezărilor Wietenberg III în sud-estul Transilvaniei în urma sosirii populației noua, acesta poate fi considerat momentul debutului epocii bronzului târziu (BrB2-C în cronologia central-europeană).

Această formă reprezintă categoria ceramică cea mai răspândită din inventarele funerare din cimitirele aparținând culturii Noua (Sava 1999, 75; Sava 2002, 26-28, Abb. 4). Evident, acestea sunt prezente și în așezările din această perioadă, atât în zona în care populația locală a fost strămutată sau asimilată (sud-estul și sudul Transilvaniei), cât și în restul teritoriului. Unele

exemple, precum așezările de la Nicoleni (Cavruc 2001, 49, fig. 5/4-5, 8; 617), Zoltan (Cavruc 2003, 110, nr. 252), Olteni (Buzea 2003,78, nr. 149-1503, 149-150),-B Sibior, fig. 5/4-5) sau Țichindeal (Popa-Boroffka 1996, fig. 1/1-5), pot fi citate. Kantharos vor fi folosite și în așezările de contact dintre lumea centrală a Transilvaniei și cea nordică de pe valea Someșului (Gogâltan-Isac 1995, Taf. VIII/1), iar mai departe în contexte funerare Suciu de Sus/Lăpuș (Kacso 1975, fig. 11/1; Kacso LIX/44, pl.2004). Au mai fost folosite și în așezările din epoca târzie a bronzului III (HaAl) de pe valea mijlocie a Mureșului (Popa-Totoianu 2010a, pl. 6/9,13,15; 7-9; Popa-Totoianu 2010b, 180-181).

După această perioadă, kantharos-ul, așa cum este cunoscut astăzi, a dispărut la începutul epocii fierului și lipsește din orizonturile ulterioare reprezentate de așezările de la Teleac și Mediaș (Vasiliev et al. 1991, 88-90; Pankau 2004, Typentafeln 4). O observație asemănătoare făcută de MetznerNebelsick (2002, 127): „Bemerkenswert ist die Tatsache daß in Siebenbürgen keine Kontinuität zwischen Kantharosgefäßen der Noua-Kultur und denen der Basarabi-Kultur hergestellt hergestellt two handles from those from culture Basarabi. Chendu (Vasiliev-Zri'nyi 1987, fig. 11/1; 12/11) sau Teleac (Ciugudean 1997, fig. 4/1) nu pot fi folosite ca analogii pentru tipurile de kantharoi de la Vlaha. 1980, pl. 27; 1984, 47-83, Vulpe 1984, 36-63). Kantharoii sunt rari la Ferigile și inițial s-a considerat că au apărut doar în ultima fază a cimitirului (Vulpe 1967, pl. VIII/3, 5-6). Ulterior au fost incluși în „1. „Kombinationstyp" fiind plasată în așa-numita „Fază Ferigile-Süd", datată în secolul al VII-lea î.Hr. (Vulpe 1977, 91). Mai recent, a fost publicat un cantharos din Câmpulung, județul Argeș, probabil dintr-un context funerar, care a fost plasat în același orizont timpuriu al cimitirului de la Ferigile (Palincaș 2005, 294, fig. 2/1). Dacă descoperirile de la Ferigile nu reprezintă analogii precise pentru vasele de la Vlaha datorită formei și stilului de decor, piesa de la Câmpulung este mult mai apropiată de cantharosul decorat de la Vlaha.

Deși în Transilvania lipsesc corespondențe solide pentru materialele ceramice din arealul discutat de la Vlaha, cele mai apropiate analogii apar mai departe în Banatul românesc. La Remetea Mare-Gomila lui Gabor, județul Timiș, o locuință arsă, conținând un bogat inventar arheologic, inclusiv un depozit de cult format din opt vase complete, a fost investigată în 1988 (Medeleț 1991, 63-83). Asocierea dintre vase cu margine inversată și butoni orientați în jos și pahare de tip „kantharos", decorate cu caneluri pe corp sau nedecorate, este prezentă și aici (Pl. 7). Când această descoperire a fost publicată, a fost foarte dificil să se găsească analogii, dar Medeleț a dedus corect că este vorba de o nouă manifestare culturală. Plasarea sa în orizontul „HaB2-3" (Medeleț 1991, 81) a fost criticată ulterior de M. Gumă (1993, 241-242), care a propus un interval cronologic mai târziu între sfârșitul secolului al VII-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea î.Hr. Împreună cu alte descoperiri din Banat, precum Pogănici-Dealul Păscoani, județul Caraș-Severin (Stratan 1961, 165-169; Gumă 1993, 236, pl. CV B/6-16) și Nrani-Dealul Morișchi, județul Caraș-Severin (Gumă 1993, 242), acestea caracterizează începutul „Hallstattului târziu" în regiune. Aceste lucruri au fost confirmate ulterior în timpul investigației arheologice a fortificației de pământ de la Herneacova—Cetate, județul Timiș (Cedică-Medeleț 2002, 85-86; Medeleț și al. 2004, 93-95; Mare-Cedicä 2005, 633-635). Din păcate, rezultatele acestor săpături nu sunt încă publicate, dar materialele descoperite definesc un orizont caracteristic sfârșitului epocii timpurii a fierului în Banat (Fier IV, HaC2-HaDl). Până în prezent nu se poate propune un argument solid pentru o eventuală legătură între elitele locale și coifurile greco-ilirice descoperite în regiune (Berciu 1958, 441-443; Gumă 1991, 85-103; Medeleț-Cedică 2004, 97-100; Teleagă 2008, 435), dar ipoteza nu poate fi exclusă.

Din același inventar al gropii CX 0375 de la Vlaha-Pad provine un fragment de vas cu margine largă, răsturnată, și corp ușor curbat, decorat în interior cu caneluri oblice (Pl. 5/1). Deși pentru vasele discutate anterior analogiile au fost găsite doar într-o secvență

„post-Basarabi”, în acest caz trebuie să căutăm corespondențe doar în faza târzie a epocii timpurii a fierului. Astfel de vase lipsesc din inventarele funerare ale grupului scitic din Transilvania (Vasiliev 1980, 65-67; Marinescu 1984, 47-83; Vulpe 1984, 36-63). Vasul are marginea largă, răsturnată, decorat în interior cu caneluri, și este o caracteristică a inventarului funerar al grupului Ferigile (Vulpe 1967, 41-44; Popescu-Vulpe 1982, 77-114). Totuși, atât forma, cât și decorul lor nu sunt identice cu vasul de la Vlaha. Ioan Bejinariu ne-a informat cu amabilitate că un fragment dintr-un vas similar a fost descoperit la Șimleu Silvaniei-Observator. Fragmentele ceramice rămase nu permit o identificare cronologică și culturală precisă, așadar nu sunt discutate.

În ceea ce privește datarea și identificarea culturală a gropii CX 0375 de la Vlaha-Pad, trebuie menționat încă de la început că valea Someșului Mic era mai puțin atractivă pentru comunitățile scitice, din câte se știe astăzi (Vasiliev 1980, pl. 1). La Dezmir, județul Cluj, „la limita vestică a atelierelor căilor ferate (CFR)”, în 1938 au fost distruse mai multe morminte de incinerație și probabil și de înhumare. Au fost recuperate o calotă umană și un fragment probabil de tibie (Crișan 1964, 91). În timpul săpăturilor de salvare efectuate de Sandor Ferenczi și Istvan Kovacs au fost recuperate trei morminte de incinerație. Crișan (1964, 91-100), care a publicat ulterior descoperirile, a datat mormintele și piesele descoperite accidental în secolul al III-lea î.Hr. Ceramica lucrată la roată era considerată a fi celtică, în timp ce cea lucrată manual era „dacică indigenă” (Crișan 196ß, 262, nr. 112). Vasiliev (1980, 145, nr. 35) considera că la Dezmir „au fost distruse morminte de înmormântare scitice și înmormântări celtice, iar din această cauză, uneori, obiectele celtice erau atribuite mormintelor scitice și invers. Descoperirile recuperate indică existența a cel puțin trei morminte scitice”. Din ilustrația publicată de Crișan au fost selectate vasele lucrate manual și un „fragment de brățară de păr din bronz” care au fost atribuite grupului scitic. Acestea includ fig. 3/2, 5, 7; 4/3, 5-6; 5 din articolul lui Crișan. Dar cine are dreptate?

În primul rând, vasul ilustrat de Crișan ca provenind din mormântul 2 și atribuit de Vasiliev grupului scitic provine dintr-o înmormântare de incinerare și nu dintr-una de inhumare. Dacă luăm în considerare doar sintezele recente privind civilizația celtică din Transilvania, concentrate în mare parte pe valea Mureșului, nu există analogii pentru ceramica lucrată manual de la Dezmir (Popa-Totoianu 2000, 51-134; Ferencz 2007; Berecki 2008; etc.). Pe de altă parte, are analogii foarte bune apropiate de cimitirul celtic de la Apahida, județul Cluj (Crișan 1969, 252, nr. 8, pl. XVI/2; XXX/2, 4; XXXVIII/7), și mai departe pe valea Someșului Mare la Fântânele-Dâmbul Popii (Crișan 1978, 148-154, Abb. 2-3) sau în cimitirul recent investigat de la Fântânele-La Gâța, județul Bistrița-Năsăud (Vaida 2008, pl. V/l-2, 8). Se pare că datarea propusă de Crișan pentru mormintele de la Dezmir este cea corectă, iar acest sit trebuie eliminat din lista descoperirilor scitice din Transilvania. Suntem împotriva citării analogiilor provenite din zone îndepărtate, cu tradiții culturale diferite. Totuși, trebuie menționat că ceramica lucrată manual este prezentă și în nord-vestul României (Nemeti 1988, 87-111; Nemeti 2010b, 181-215).

Alte descoperiri atribuite sciților, precum vârfurile de săgeată din bronz de la Baciu și Gilău, județul Cluj, o buclă de păr din bronz și o mărgele de lut de la Chinteni, județul Cluj, și o

oglindă din bronz cu mânerul decorat în stil animalier de la Răscruci, județul Cluj (Vasiliev 1980, 142, nr. 5, 146, nr. 44, 144, nr. 24, 148, nr. 70) reprezintă un număr prea mic de artefacte pentru a demonstra o prezență masivă a sciților în regiune. Mai mult, cele două vârfuri de săgeată din bronz de la Gheorghieni, județul Cluj, au fost descoperite într-un context basarabic târziu, datat la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr. (Tecar-Nagy 2010, 28, pl. 28/1-2).

Așa cum s-a demonstrat, nu există analogii precise în Transilvania pentru vasele din complexul CX 0375 de la Vlaha. Atât orizontul Remetea Mare-Herneacova din Banatul românesc, cât și grupul Ferigile sunt contexte culturale situate prea departe de cursul superior al Someșului Mic. Totuși, suntem obligați să folosim și aceste analogii pentru a data cu precizie ceramica de la Vlaha-Pad într-o perioadă post-Basarabi mai amplă. Având în vedere stadiul actual al cercetărilor privind epoca timpurie a fierului pe valea superioară a Someșului Mic, doar descoperirile recente târzii Basarabi de la Gheorghieni-Valea Mare, județul Cluj (Tecar-Nagy 2010, 15-58) pot reprezenta un terminus ante qvem. Așa cum s-a menționat anterior, sfârșitul violent al acestui sit a fost datat la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr., fiind legat de un presupus atac scitic.

Hellmuth (2006; 2007; etc.), continuându-și interesul anterior pentru problema vârfurilor de săgeată scitice din bronz, a publicat recent o altă sinteză, de data aceasta concentrându-se pe întreaga zonă pontică nordică (Hellmuth 2010). În tipologia nou propusă, cele două vârfuri de săgeată din bronz de la Gheorghieni pot fi atribuite în felul următor: unul grupului IA 3 „Zweiflügelige Pfeilspitzen mit mandelförmigem Blatt”, având o tijă scurtă (Hellmuth 2010, 17), iar al doilea grupului III 3 „Bronzepfeilspitzen mit dreikantigem Querschnitt”, având tot o tijă scurtă (Hellmuth 2010, 125). În ceea ce privește datarea primului grup, în zona transilvaniană, se poate lua în considerare prima jumătate a secolului al VII-lea î.Hr. (Hellmuth 2010, 329). Cartografiind vârfurile de săgeată din bronz cu secțiune transversală triunghiulară din grupul III 3, caracteristice „grupului Ciumbrud” din Transilvania, ea observă numărul lor redus în comparație cu alte tipuri. Se consideră că după secolul al VII-lea î.Hr. acestea au încetat să mai fie folosite, fapt confirmat de absența lor din inventarul funerar al „culturii Vekerzug” (Hellmuth 2010, 355-357).

Există o certitudine că descoperirile de la Vlaha sunt ulterioare culturii Basarabi de pe valea Someșului Mic. Cu toate acestea, nu se poate spune cu precizie dacă acestea au fost contemporane, începând cândva în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., cu grupul scitic, sau dacă au fost ulterioare acestuia. Astfel, s-a propus o plasare cronologică relativ largă, în ceea ce este cunoscut sub numele de faza Fier IV (HaC2-HaDl). Analogiile identificate din contexte culturale îndepărtate Remetea Mare-Herneacova și Ferigile indică în mod convingător spre secolul al VI-lea î.Hr., deși acum nu se pot face observații cronologice mai precise. Este dificil de spus dacă astfel de artefacte sunt caracteristice și fazei următoare a epocii timpurii a fierului din Transilvania, reprezentată de secolul al V-lea î.Hr.

Coiful greco-ilir de la Ocna Mureșului, județul Alba, circulant într-un mediu cultural ce nici astăzi nu poate fi definit cu precizie, nu trebuie trecut cu vederea (Berciu 1958, 441-442). Aurel Rustoiu (Crișan et al. 1995, 35) a sugerat „existența în a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. a unui aspect local care nu a fost încă identificat arheologic. Este posibil ca acest aspect local să fi cunoscut unele influențe greco-ilire, așa cum pare să sugereze coiful descoperit la Ocna Mureș (județul Alba), databil în perioada menționată". Această idee a fost preluată și de Cristian I. Popa, adăugând și alte descoperiri din Transilvania, din păcate încă nepublicate. El menționează, de asemenea, că „un astfel de aspect ar putea fi presupus, nu întâmplător, în zona salinelor. Vezi și din acest punct de vedere descoperirile de la Uioara de Sus" (Popa-Totoianu 2000, 76, n. 238). Totuși, s-a demonstrat că descoperirile de la Uioara de Sus nu sunt identice cu cele de la Vlaha-Pad. Coiful de la Ocna Mureșului a fost datat recent între 450 și 400 î.Hr. (Teleagă 2008, 435).

Trebuie să sperăm că investigațiile viitoare, mult prea menționate, vor descoperi identitatea celor care au locuit pentru o scurtă perioadă pe terasa de la Vlaha-Pad. Datorită legăturilor cu mediul scitic, este posibil ca forme ceramice precum cele de la Vlaha să apară și în alte zone din vestul și centrul Transilvaniei. Este însă clar că de acum putem vorbi despre un nou context cultural local de la sfârșitul epocii timpurii a fierului pe valea Someșului Mic, pentru care sugerăm termenul de descoperiri de tip Vlaha.

***

Vom reveni acum la prima parte a titlului: Profan sau ritual? După investigarea acestei caracteristici neobișnuite printre locuințele preistorice de la Vlaha-Pad, întrebarea obișnuită a fost legată de funcția sa. S-a presupus următorul scenariu al evenimentelor: a fost săpată o groapă dreptunghiulară, a cărei formă seamănă cu un mormânt, astfel încât o utilizare inițială ca groapă de depozitare poate fi exclusă. Groapa este mai puțin adâncă, ceea ce o face nepotrivită pentru depozitarea produselor; ce și cât va fi pus înăuntru era deja cunoscut. Vasele nu au fost arsuri secundare în groapă. Tot restul trebuie să se fi întâmplat în afară de groapă, iar ulterior inventarul a fost plasat înăuntru. Mai întâi a fost așezat un strat de cărbune, cenușă și oase, peste care au fost plasate cu grijă fragmente de vase. Acestea au fost sparte în alt loc, groapa conținând vase care nu pot fi reconstituite complet. În momentul săpăturilor, s-a considerat, conform ceramicii, că elementul este izolat. Absența oaselor umane a sugerat un eventual cenotaf, groapa conținând rămășițele banchetului funerar. Din perspectiva studiilor etnologice, se știe că defuncții ale căror trupuri nu au putut fi recuperate doreau să se întoarcă din viața de apoi pentru a-i pedepsi pe cei vii. Trebuiau făcute diverse sacrificii pentru a îmbuna și a mulțumi sufletul decedatului (Bartelheim-Heyd 2001, 268). Aceasta a fost interpretarea inițială propusă pentru groapa CX 0375 de la Vlaha-Pad (Nagy 2011b, 335). Vasele secundare de băut și mâncat arse, prezența oaselor care, din cauza lipsei de pregătire, au fost considerate incinerate, urmele rugului etc., au susținut, de asemenea, ipoteza.

Totuși, analiza osteologică efectuată de Imola Kelemen a oferit o interpretare diferită a acestei caracteristici (vezi articolul ei din acest volum). În primul rând, oasele nu au fost incinerate, sunt foarte fragmentate și nu prezintă urme de mâncare sau măcelărire. Ele

reprezintă un ansamblu de „reziduuri alimentare” și/sau „rămășițe de alimente”. Modul în care oasele au fost așezate în groapă, unele amestecate cu fragmente ceramice, înlătură orice îndoială cu privire la poziția lor secundară și, prin urmare, la apartenența lor la stratul din epoca bronzului târziu. Concluzia arheozoologului este mai mult decât clară: „Ideea unui banchet, pe de altă parte, nu poate fi pe deplin confirmată, deoarece în acest caz credem că ar exista un număr mult mai mare de oase”. Are dreptate când scrie că „Un ritual cu dinți de vite și porci pentru sacrificiu este oarecum greu de crezut”.

Așa cum s-a arătat anterior, nivelul de cunoaștere a secvenței cronologice în care a fost datată caracteristica CX 0375 de la Vlaha-Pad, sfârșitul Epocii Fierului Timpurii din Transilvania, este departe de a rezolva problemele legate de comunitățile din această perioadă. În această situație, trebuie să ne punem totuși întrebarea despre natura acestei caracteristici: profană sau rituală?

Andrițoiu și colab. 2004 Andrițoiu, L-Popa, CI-Simina, NM, Raport de săpătură. Șantierul arheologic Vințu de

Cedică-Medeleț 2002 Cedică, V.-Medeleț, FI., Fortificația de pământ de la Herneacova (corn. Recaș, jud. Timiș), PB, I, 85-86.

Cernenko 2006 Cernenko, EV, Die Schutzwaffen der Skythen, PBF, III, 2, Stuttgart.

Chochorowski 1985a Chochorowski, J., Die Wekerzug Kultur. Charakteristik der Funde, Varșovia-Cracovia.

Marinescu-Zăgreanu Marinescu, G. G.-Zăgreanu, R., Un nou akinakes descoperit la Nasal (com. Țaga, jud. Cluj),

Medeleț-Cedică 2004 Medeleț, Fl.-Cedică, V, Coiful greco-ilir de la Găvojdia (jud. Timiș), în Analele Banatului,

Németi, I., Contribuții la istoricul hallstattului târziu din nord-vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice, ActaMP, VIII, 129-146.

Németi, I., Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R. S. România (Latène B-C), SCIVA, 39, 2, 87-111.

Németi, J., Tracii și celții, IN: Chiriac, A.-Cornea, L.-Ghemiş, C.-Moisa, G. (Coord.), In memoriam Nicolae Chidioșan, Oradea, 161-175.

Németi, J., Grupul Hajdiibagos/Pișcolt-Cehăluţ, IN: Berecki, S.-Nemeth, ER-Rezi, B. (eds.), Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, BMM, IV, Cluj-Napoca, 203-2

Németi, J., Acâș-Râtul de pe râul Vereș (Veres-ret). Așezarea din epoca bronzului târziu, StCom Three Mare, XXVI/I, 265-316.

Németi, J., Problema ceramicii realizate manual din contextele La Tène (celtice) în nord-vestul României. O comparație cu regiunile învecinate - Valea Tisei și Transilvania, IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș 9-11 octombrie 2009, BMM, II, Cluj-Napoca, 181-2

Palincaș, N., Câteva fragmente ceramic hallstattiene of Ferrigile tip descoperite la Câmpulung (Jud. Argeş), SCIVA, 54-56, 2003-2005, 291-301.

Pankau, C., Ceramica Hallstatt timpurie din Mediaș/Transilvania, Bonn.

Pare, Ch., Contribuții la tranziția de la epoca bronzului la epoca fierului în Europa Centrală. Partea I: Noțiuni de bază ale cronologiei în Europa Centrală de Est (secolele XI-VIII î.Hr.), Jahrbuch RGZM, 45, 1, 1998 (1999), 293-433.

Parzinger, H., Cronologia perioadei Hallstatt târzii și a perioadei La Tène timpurii. Studii asupra grupurilor descoperite între Mosela și Sava, Weinheim.

Patek, E., Ungaria de Vest în perioada Hallstatt, Weinheim.

Petrescu-Dîmbovița, M., Bijuterii brațe și picioare în România, Stuttgart.

Pop, H.-Bejinariu, L, Late Hallstatt-Early La Tène Settlement from Porț-Paliș (com. Marca, Județ Sălaj, România), IN: Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș 9-11 octombrie 2009, BMM, II, Cluj-Napoca, 99-105.

Pop, H.-Bejinariu, I.-Băcueț-Crișan, S.-Băcueț-Crișan, D.-Sana, D.-Csôk, Zs., Şimleu Silvaniei. Monografie arheologică. (I) istoricul cecetărilor, Cluj-Napoca.

Popa, C. L, Descoperiri din epoca fierului la Petrești-Groapa Galbenă, PA, IV, 63-75.

Popa, C. L, A possible schytian burial at Hărău (Hunedoara County), PA, IX, 45-49.

Popa, D.-Boroffka, N., Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Ţichindeal, jud. Sibiu, SCIVA, 47, 1,51-61.

Popa, C. I.-Simina, N. M., Cercetări arheologice la Lancrăm-„Glod”, Alba Iulia.

Popa, C. I.-Totoianu, R., Câteva probleme ale epocii Latène în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș) «Glod», jud. Alba, IN: Gaiu, C.-Rustoiu, A. (coord.), Les celtes et les thraco-daces de lest du Bassin des Carpates. Les actes du colloque national qui a eu lieu a Bistrița le 16-17 octobre 1998, Cluj-Napoca, 51-134.

Popa, C. I.-Totoianu, R., Date noi asupra locuirilor umane de la Sebeș-Podul Pripocului (jud. Alba), PA, I, 33-54.

Popa, C. I.-Totoianu, R., The Late Bronze Age settlement at Sebeș-Podul Pripocului (County of Alba), StCom SatuMare, XXVI/I, 85-119.

Popa, C. I.-Totoianu, R., Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări), Sebeș.

Popa, C. I.-Bounegru, G.-Mihai, P, Raport asupra săpăturii de salvare de la Alba lulia-Str. Brândușei, f. n., PA, IV, 150-155.

Popescu, E.-Vulpe, AL, Nouvelles découverts du type Ferigile, Dacia N. S., XXVI, 77-114.
Popescu, E.-Vulpe, AL, Necropola de tip Ferigile de la Rudeni, jud. Argeș, MCA, 109-113.
Preda, C., Cu privire la localizarea și originea agatârșilor, EphemNap, XI, 4-14.

Protase, D., Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII-IX), București-Sibiu.

Rezi, B.-Nagy, J. G., Rescue Excavations at Chinari “Mociar” (Mureș County), Marisia, XXIX, 87-129. '

Ursuțiu, A., Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (Cercetările de la Bernadea, corn. Bahnea, jud. Mureș), Cluj-Napoca.

Ursuțiu, A., Descoperirile aparținând primei vârste a fierului, IN: Costea, E-Bălos, A.-Savu, L.-Ardevan, R.-Ursuțiu, A.-Șoneriu, I.-El Susi, G.-Daisa Ciută, B.-Ștefan, D.-Duțescu, M.-M., Augustin-Tipia Ormenișului, județul Brașov. Monografie arheologică (I), Brașov, 155-160.

Ursuțiu, A., Descoperiri aparținând bronzului târziu. Late Bronze Age discoveries, IN: Mustață, S.-Gogâltan, Fl.-Cociș, S.-Ursuțiu, A. (eds.), Cercetări arheologice preventive la Florești-Polus Center, jud. Cluj (2007). Rescue excavation at Florești-Polus Center, Cluj County (2007), Cluj-Napoca, 203-221.

Vaida, D. L., Preliminary considerations regarding the Celtic cemetery from Fântanele (the point - La Gâța), IN: Sirbu, V.-Vaida, D. L., (eds.), Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9,h International Colloquium of Funerary Archaeology. Bistrița, Romania May 9,l'-ll’h, 2008, Cluj-Napoca, 237-246.

Vasiliev, V, Sciții agatârșipe teritoriul României, Cluj-Napoca.

Vasiliev, V, în legătură cu unele opinii referitoare la Hallstattul D în Transilvania, ActaMN, XIX, 262-269.

Vasiliev, V, Probleme ale cronologiei hallstattului în Transilvania, ActaMN, XX, 33-57.

Vasiliev, V, Probleme ale cronologiei hallstattului pe teritoriul României (II), Sargetia, XX, 1986-1987, 64-80.

Vasiliev, V, Probleme privind cronologia epocii hallstattiene în aria intracarpatică (III), EphemNap, II, 19-26.

Vasiliev, V, Despre câteva opinii referitoare la cronologia primei epoci a fierului în Transilvania, ActaMN, 31,1, 37-47.

Vasiliev, V, Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transilvanie, Bucarest.

Vasiliev, V, Quelques aspécts de la culture Basarabi en regardant sourtout la Transylvanie, IN: Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloquium in Drobeta-Tr. Severin (7-9 mai 1996), Bukarest, 136-142.

Vasiliev, V, Date noi despre necropola de incinerație de la sfârșitul primei vârste a fierului, descoperită la Uioara de Sus (județul Alba), Thraco-Dacica, XX, 181-188.

Vasiliev, V, Betrachtungen zur Chronologie der älteren Eisenzeit in Siebenbürgen, IN: Boroffka, N.-Soroceanu, T., (Hrsg.), Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des üdöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt, Rahden/ Westf., 173-179.

Vasiliev, V, Prima epocă a fierului, IN: Pop, I.-A.-Nägler, Th., (coord.), Istoria Transilvaniei, voll (până la 1541), Cluj-Napoca, 51-66.

Vasiliev, V, Despre grupul cultural Igrița, ActaMP, XXVI, 133-140.

Vasiliev, V, À propos de quellques aspects concernant le groupe scythique de l'aire Intracarpatique de la Transylvanie, IN: Chochorowski, J., (red.), Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Ksiçga poswiçcona pamiţci profesora Tadeusza Sulimirskiego, Cracovia, 465-471.

Vasiliev, V, Despre câteva aspecte referitoare la grupul scitic din aria intracarpatică a Transilvaniei, RevBis, XIX, 71-76.

Vasiliev, V, Despre epoca bronzului și prima epocă a fierului în Istoria Românilor, vol. I, EphemNap, XIV-XV, 2004-2005 (2007), 5-22.

Vasiliev, V, Bemerkungen zu den bitronkonischen Gefässen die für Gava Kultur kennzeichend sind, EphemNap, XVI-XVII, 2006-2007 (2008), 7-16.

Vasiliev, V.-Zrinyi, A., Așezarea și mormintele din prima epocă a fierului de la Chendu (jud. Mureş), Apulum, XXIV, 91-118.

Vasiliev, V.-Aldea, I. Al.-Ciugudean, H., Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj-Napoca.

Vulpe, Al., Necropola hallstattiană de la Ferigile (Monografie arheologică), București.

Vulpe, Al., Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe, Dacia N. S., XXI, 81-111.

Vulpe, AL, Descoperiri hallstattiene din zona Aiudului, Thraco-Dacica, V, 36-63.

Vulpe, AL, Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi-Kultur. I. Teil: Forschungsgeschichte; Definiție; Fonduri; Verbreitung, Dacia NS, XXX, 49-89.

Pl. 1. Vlaha-Pad. 1. Amplasarea sitului; 2. Vedere generală a sitului.

Pl. 2. Vlaha-Pad. Plan de excavare cu marcarea elementelor aparținând Epocii Fierului Timpurii și poziția elementului 0375.

Pl. 3. Vlaha-Pad. 1. Schița gropii și aspectul primelor materiale arheologice; 2. Fotografie finală; 3. Detalii ale materialelor arheologice; 4. Cărbune, cenușă, oase de animale pe fundul gropii; 5. Planul solului și profilul.

Pl. 4-6. Vlaha-Pad. Material arheologic.

pl. 7. Remetea Mare-Gomila lui Gabor. Material arheologic (după Medelej 1991).

Planșa 1. Vlaha-Pad. 1. Amplasarea sitului; 2. Vedere generală a sitului.

Planșa 3. Vlaha-FW. 1. Schița gropii și aspectul primelor materiale arheologice; 2. Fotografie finală; 3. Detalii
ale materialelor arheologice; 4. Cărbune, cenușă, oase de animale pe fundul gropii; 5. Planul solului și profilul.

Planșa 4. Vlaha-Pad. Material arheologic.

Planșa 5. Vlaha-Pad. Material arheologic.

Planșa 6. Vlaha-Pad. Material arheologic.

Planșa 7. Remetea Mare-Gomila lui Gabor. Material arheologic (după Medelej 1991).

Analiza arheozoologică a oaselor de animale
descoperite în groapa din epoca timpurie a fierului de la Vlaha-Pad

Imola KELEMEN

Muzeul Secuiesc din Ciuc Miercurea Ciuc, România kelemenimola@csikimuzeum.ro

Cuvinte cheie - arheozoologie, epoca timpurie a fierului, groapă, ritual sau nu?, deșeuri de bucătărie

Cu ocazia construcției autostrăzii Borș-Brașov, situl Pad, la sud-vest de satul Vlaha, județul Cluj, a făcut obiectul unor cercetări și săpături arheologice, începând cu anul 2004. În timpul acestor lucrări au fost identificate o necropolă din secolul al VI-lea și două așezări preistorice. Elementul în cauză, Cx0375, este o groapă aparținând primei epoci a fierului (HaD Central European) și este suspectată a fi ritualică datorită formei și conținutului său special.

Materialul arheozoologic descoperit în cadrul elementului Cx0375 conținea 51 de fragmente relativ mici de oase de animale. 20 dintre acestea au putut fi identificate până la specie și părți ale corpului, majoritatea celor 31 rămase fiind fragmente de coaste, în principal de la mamifere mari, dar și de dimensiuni mici-mijlocii. Fragmentele identificabile, 39,2% din materialul osos animal, provin de la cel puțin 5 indivizi (Fig. 1). Fragmentarea oaselor sugerează că sunt resturi alimentare și/sau rămășițe de alimente, deși aproape nicio urmă de ronțăit sau tăietură nu a fost vizibilă pe ele.

Fig. 1. Fragmentele din groapa Cx0375

(NISP = numărul de exemplare identificabile, MNI = numărul minim de indivizi, o~Ovis aries).

Cea mai reprezentativă parte (70%) din oasele de animale identificate a aparținut oilor/caprelor. Chiar dacă niciunul dintre fragmente nu a fost identificat ca provenind efectiv din specia Capra hircus (capră), cele care nu au fost dovedite a fi oi au fost încadrate în grupul comun numit Ovicapra (Fig. 2). Ambele persoane identificate din acest grup au fost oi, unul dintre ele juvenil (10-12 luni), celălalt subadult (3 ani) și femelă. Deși am reușit să extragem unele date biometrice de pe oase, niciuna dintre ele nu ne-a oferit posibilitatea de a calcula înălțimea la greabăn. Pe unul dintre oasele de Ovicapra, o rază, o mică tăietură...

era vizibilă, susținând ipoteza noastră că ansamblul reprezintă în mare parte resturi alimentare (potențial o gunoi de gunoi de bucătărie). Acest lucru ar putea fi susținut și de faptul că 64,29% din oasele de oaie/capre provin din zonele de carne de calitate B, 21,43% din A și doar 14,28% din C (Uerpmann 1973, 316).

Patru fragmente de porc au fost identificate ca provenind de la cel puțin doi indivizi, un tânăr (sub 2 ani) și un subadult (peste 2 ani), vârste la care porcii sunt de obicei sacrificați pentru carne și grăsime. Cu toate acestea, din păcate, oasele erau prea fragmentate pentru a fi măsurate și, deoarece dinții izolați nu sunt incluși în clasificarea calității cărnii, cele trei fragmente de tibie de calitate B nu pot fi relevante în determinarea dacă bucățile au fost sau nu resturi alimentare reale.

Singurul fragment identificabil de bovine este un molar inferior izolat, indicând un individ juvenil (1,5-2 ani). Pe baza mărimii, majoritatea fragmentelor mari de coaste aparțin probabil tot bovinelor, dar acest lucru nu a putut fi confirmat morfologic.

Fig. 2. Fragmentele pe părți ale corpului (o = Ovis aries, oc = Ovicapra).

Cea mai interesantă piesă a fost, fără îndoială, cea mai dificil de identificat, un metapodial vestigial de cerb roșu (Fig. 3), cu o poveste destul de aventuroasă. Identificarea acestui fragment a fost o sarcină frustrantă încă de când a devenit parte a disertației mele de masterat în 2007. Era evident că osul avea caracteristicile pe baza cărora putea fi determinat, dar, din lipsă de suficientă experiență și instrumente speciale, am fost forțați să-l ducem la aproape toate întâlnirile și conferințele, cu cele mai mici șanse de a întreba alți arheozoologi despre el. A fost dus la numeroase congrese din România, Ungaria și chiar Anglia, dar s-a dovedit a fi mai dificil de identificat decât mi-am imaginat inițial. În cele din urmă, fotografiile cu el au făcut înconjurul lumii, prin intermediul unei liste de corespondență de zooarheologie, dar niciuna dintre sugestii nu a fost întemeiată. Pe de altă parte, o ofertă din partea Dr. Mike Buckley de la Universitatea din Manchester de a preleva probe de proteine și de a deduce obiectiv specia a fost mai mult decât convingătoare.

Fig. 3. Metapodiul vestigial de cerb roșu (Cervus elaphus) din Vlaha-FW, Cx0375.

Buckley conduce un grup de cercetare din Manchester, Marea Britanie, ale cărui interese sunt, printre altele, determinarea speciilor din țesuturile degradate din mediile funerare arheologice și paleontologice folosind metode de spectrometrie de masă proteică (denumită Zooarheologie prin Spectrometrie de Masă sau, pe scurt, ZooMS). Colagenul de tip 1, proteina dominantă în țesuturile mineralizate, persistă în oasele arheologice și fosile, iar prin „amprentarea" peptidelor de colagen, se poate distinge între principalele animale domestice.

Analiza arheozoologică a oaselor de animale descoperite în groapa din epoca timpurie a fierului de la Vlaha-Pad | 135 utilizate în creșterea animalelor, inclusiv rămășițele scheletice similare din punct de vedere morfologic de oi și capre. Speciile sălbatice fac parte, de asemenea, din cercetările lor (Buckley et al. 2009; 2010; 2011; Buckley-Whitcher Kansa 2011). Din momentul în care fragmentul de os a ajuns la laboratorul Dr. Buckley din Manchester, după utilizarea unei metode nedistructive pentru a preleva proba de colagen, rezultatele au fost obținute în doar 24 de ore. Rezultatul real a fost că piesa aparținea subfamiliei Cervinae, deci ar fi putut fi fie cerb roșu (Cervus elaphus), fie cerb lopătar (Dama dama). Deși exemplarele de Dama dama au fost găsite în Dobrogea și Banatul neo-eneolitic (Haimovici 2007, 298), nu se cunoaște prezența sa în epoca timpurie a fierului în Bazinul Carpatic (Bindea 2008; Bălășescu et al. 2003), dar au fost introduse din nou mult mai târziu, în jurul anului 1850, de către nobilii maghiari, aduși pe propriile proprietăți (Haimovici 2007, 298). Având în vedere aceste informații, acest fragment a aparținut cel mai probabil unui cerb roșu.

Cerbii roșii sunt descoperiri relativ comune în așezările din epoca fierului timpuriu și, întrucât acest fragment nu este un corn mort, ci o piesă pentru care animalul a fost cel mai probabil ucis, el reprezintă o dovadă clară a vânătorii. Oasele de la picioare fac parte din grupul cu cea mai mică valoare alimentară, așadar metapodiul vestigial al cerbului roșu pare a fi reziduul procesiunii alimentare.

Din punctul de vedere al analizelor arheozoologice, această perioadă istorică a Epocii Fierului Timpuriu a fost foarte puțin cercetată în Transilvania, cu atât mai puțin în România. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei

locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe arse în Banat datează din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe incendiate în Banat este din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe incendiate în Banat este din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe incendiate în Banat este din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe incendiate în Banat este din 1905. Cea mai veche dovadă a unei locuințe incendiate în Banat este din 1905. 1991, 162), Porumbenii Mari-Vărfele (Kelemen 2009; 2010).

Locuința de la Remetea Mare-Gomila lui Gabor a furnizat o cantitate mai mare de gunoi de bucătărie (183 de fragmente), oasele aparținând în mare parte (60%) unor specii sălbatice precum cerb roșu: 35,1%, porc sălbatic: 28,6%, zimbru, urs brun: câte 1,7% fiecare, iepure de câmp și jder: câte 0,5% fiecare, plus câteva oase de păsări (2,9%). Speciile domestice care apar aici sunt bovine (15,7%), porcine (19,2%) și ovine (3,5%).

Lotul Bernadea de 280 de fragmente de oase de mamifere aparține culturii Basarabi, provenind din trei locuințe, o groapă gospodărească și stratul cultural. 86% dintre aceste mamifere aparțineau animalelor domestice reprezentate de cele mai comune cinci specii (bovine: 34,64%, porc: 25,36%, oaie/capră: 19,64%, cal: 5%, câine: 1,43%). În rândul populației Ovicapra raportul oi/capră este de 16-2 fragmente (!). Restul speciilor sălbatice au fost în mare parte cerb roșu: 7,86%, porc sălbatic și zimbru: câte 2,5% fiecare, dar și câte un fragment (0,36%) de la căprioară, castor și iepure de câmp.

Majoritatea (92,52%) dintre cele 107 oase de mamifere identificate la Zau de Câmpie-La Grădiniță erau tot de origine domestică: bovine: 55,14%, ovine/caprine: 17,75%, porcine: 14,01%, caluri: 2,8% și câini: 0,93%, în timp ce restul erau cerbi roșii (3,73%), zimbiri (3,73%), porci sălbatici (0,93%) și căprioare (0,93%). Dintre cele 19 oase de Ovicapra, 4 au fost identificate ca provenind de la ovine, dar se pare că niciunul nu provenea de la caprine.

La situl Mediaș-Cetate au fost descoperite trei niveluri de locuire ale unei așezări HaB, din care au fost colectate 160 fragmente osoase. Cu excepția unei vertebre de pește, toate aparțineau mamiferelor, 96,23% domestice (ovine/caprine: 30,19%, bovine: 26,42%, porcine: 25,16%, cal: 9,43%, câine: 5,03%). Raportul ovine/caprine a fost de 12-6 fragmente (!). Speciile sălbatice au fost reprezentate de cerb roșu (3 fragmente) și porc sălbatic, căprior, urs brun (câte un fragment din fiecare).

Mediaș-Gura Câmpului a furnizat 215 fragmente osoase identificate, aproape 80% dintre acestea aparținând mamiferelor domestice: bovine: 42,8%, ovine/caprine: 18,14%, porcine: 14,42%, cal: 0,93% și câine: 2,8%. La Ovicapra se menționează că, aparent, caprele nu au fost identificate deloc (!). Printre vânat se numărau cerbi roșii: 8,84%, zimbiri și porci sălbatici: câte 6,05%.

La Teleac a existat un lot mare, numărând 728 de fragmente, dintre care 85,3% erau animale domesticite: bovine: 49,31%, porc: 15,93%, ovine/caprine: 10,44%, cal: 5,77%, câine (Canidae): 3,85%. Interesant este că cea mai mare parte a vânatului era reprezentată

de lup: 5,5%, apoi cerb roșu: 4,4% și porc sălbatic: 3,57%, dar și căprioare: 0,96%, iepure de câmp și castor: câte 0,14% fiecare.

Materialul osos animal de la Porumbenii Mari-Vârfele, județul Harghita, a fost mai asemănător cu groapa Cx0375 de la Vlaha, deoarece și aceasta era o groapă „particulară", asemănătoare unui ritual. Acolo, totalul de 56 de fragmente de resturi alimentare (în afară de craniu) era alcătuit din 2 coaste mici-mijlocii, 5 oase de vită, 2 oase de porc și 47 de bucăți din același craniu de mânz.

Majoritatea siturilor din epoca timpurie a fierului prezentate conțin mult mai multe rămășițe de animale decât Cx0375 la Vlaha-Pad, deoarece materialele provin din așezări întregi sau dintr-o mare parte a acestora. Doar Remetea Mare-Gomila

lui Gabor și Porumbenii Mari-Vdrfele au raportat despre elemente singulare, o locuință și, respectiv, o groapă. Prin urmare, compararea acestor descoperiri prezintă un risc mare, iar singura concluzie care pare suficient de precisă este că acești oameni din epoca timpurie a fierului ar fi putut prefera oile în locul caprelor. În trei loturi (inclusiv Cx0375), caprele nu au apărut deloc, iar în alte 2 sunt mult subreprezentate față de oi.

Cele 20 de fragmente identificate, provenind de la cel puțin 6 indivizi (două oi, doi porci, o vită și un cerb roșu), reprezintă un număr mult prea mic pentru a trage concluzii precise. Este de menționat însă că, având în vedere numărul mic de exemplare, diversitatea acestuia nu este luată în considerare. Având în vedere datele furnizate de analogii, faptul că nu au fost identificate rămășițe de capră subliniază mai mult preferința epocii pentru oi. În acest sens, niciuna dintre celelalte specii identificate nu reprezintă descoperiri extreme.

Niciunul dintre fragmente nu a fost ars,1 nici nu a fost ros și doar un mic fragment de radius Ovicapra a fost ușor tăiat. Fragmentarea oaselor și faptul că majoritatea provin din zonele corpului de calitate B ne permit să presupunem că materialul este, de fapt, rămășițe de alimente și resturi alimentare. Ideea unei banchete, pe de altă parte, nu poate fi confirmată pe deplin, deoarece în acest caz credem că ar exista un număr mult mai mare de oase.

Prin urmare, din păcate, oasele animalelor nu sunt suficient de decisive nici pentru a dovedi, nici pentru a nega efectiv faptul că groapa a fost un ritual. Ideea unei banchete este mult pusă sub semnul întrebării și, de asemenea, nu au fost găsite schelete sau părți mai mari ale corpului conectate în groapă. Un ritual cu dinți de vite și porci pentru sacrificare este oarecum greu de crezut. Fragmentele par mai degrabă o grămadă aleatorie de gunoi de bucătărie, unele dintre ele fiind rămășițe reale de alimente.

Referințe

Kelemen, L, The animal bones belonging to the First Iron Age pit from Porumbenii Mari—Vârfele (Harghita County), StCom Satu Mare, XXVI/I, 153-156.

Uerpmann, H.-P., Animal Bone Finds and Economic Archaeology: A Critical Study of 'Osteo-Archaeological' Method, WArch, 4/3, Theories and Assumptions, 307-322.

Vasiliev, V.-Aldea, I. A.-Ciugudean, H., Civilizația dacică timpurie in aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj Napoca.

List of figures

Fig. 1. The fragments in pit Cx0375 (NISP = number of identifiable specimens, MNI = minimum number of individuals, o = Ovis aries).

Fig. 2. The fragments by body parts (o = Ovis aries, oc = Ovicapra).

Fig. 3. Red deer (Cervus elaphus) vestigial metapodial from Vlaha-Pad, Cx0375.

Înmormântări rituale extinse, în mai multe etape,
în regiunea dunăre-carpatică (secolele V-III î.Hr.)

Mircea BABES-Nicolae MIRITOIU

Institutul Arheologic „Vasile Pärvan"

București, România mirceababes@yahoo.com

Centrul de Antropologie „Dr. Fr. Reiner" București, România

Cuvinte cheie: obiceiuri funerare, biritualism, extins, în mai multe etape

Înmormântări, regiunea dunare-carpatică, secolele V-III î.Hr., geți, traci, sciți

Săpăturile efectuate de autori cu ani în urmă în cimitirele locale din Borosești (Jud. Iași) și Poienești (Jud. Vaslui), ambele din estul României, au oferit informații extrem de interesante despre obiceiurile funerare specifice ale geților din nordul Dunării în faza timpurie a epocii fierului preromane târzii (secolele V-III î.Hr.). În ambele situri au fost explorate simultan două cimitire mari de incinerare. Acestea aparțin culturii germanice (bastarnice) Poienești-Lukasevka din secolele II-I î.Hr. și, prin urmare, nu au nicio legătură cu subiectul discutat aici (Babeș 1993). De fapt, cimitirele getice prezintă interes pentru noi în primul rând datorită utilizării alternative sau succesive a inhumării și incinerării în contextul unui tratament prelungit, în mai multe etape, al aceluiași decedat. Punctul de plecare pentru considerațiile noastre din Borosești (Planșa 1) a fost descoperirea a două situri funerare (Gr.I și Gr.II), care prezentau forma și dimensiunile (lungime 2-2,10 m; lățime 0,75 m) unor morminte funerare obișnuite (Planșa 2/Gr.I, Gr.II), precum și bunuri funerare tipice (ceramică - în mare parte rupte, mărgele, cuțite, lespezi de piatră - posibil pietre de moară) împrăștiate la întâmplare în umplutura gropii (Planșele 3-4; 6/1-3; 7/1-5), dar nu au scos la iveală oase umane. În Borosești și în special în Poienești au fost descoperite și morminte de incinerare, unde rămășițele incinerate și bunurile funerare au

fost depuse în gropi supradimensionate, adică gropi care ar fi putut găzdui cu ușurință înmormântări. Groapa din Mormântul V de la Borosești măsura 2,15 x 1,05 m (Pl. 2/Gr.V; 6/5), de fapt mult prea mare pentru conținutul său: un mic pachet cu rămășițe incinerate (12 x 12 cm în suprafață, 10 cm grosime) și trei vase ca bunuri funerare (Pl. 4/6-8; 7/9-11), dintre care unul era spart, iar două răsturnate. Rămășițele incinerate și bunurile funerare se aflau la aproximativ 10-20 cm deasupra podelei, în umplutura gropii. Celelalte două morminte de la Borosești (Gr.III și Gr.IV) erau morminte autentice în formă de urne (Pl. 2; 5; 6/4, 6; 7/6-8) și ar putea fi atribuite ipotetic cadavrelor dispărute din Mormintele I și II.

Observațiile făcute la Borosești ne-au condus la următoarea interpretare. În așa-numitele Morminte I și II, înhumările erau inițial destinate a fi (provizorii); după o anumită perioadă de timp, aceste morminte ar fi fost redeschise, iar corpurile ar fi fost îndepărtate pentru tratament ritualic ulterior, probabil incinerare și înhumare definitivă. Bunurile funerare originale (în principal vase) au rămas deteriorate și dezorganizate în aceeași groapă, în timp ce rămășițele umane au fost depuse în altă parte. În același sens, se poate presupune că în Mormântul V a avut loc inițial o înhumare, care a fost redeschisă după o anumită perioadă de timp; corpul a fost îndepărtat și incinerat. Cu toate acestea, spre deosebire de Mormintele I și II, rămășițele incinerate au fost în cele din urmă depuse în aceeași groapă, de fapt în umplutura gropii, împreună cu bunurile funerare acum deteriorate (Babeș 1994; Babeș 2000, 134).

Această a doua ipoteză se potrivește cel mai bine cazului cimitirului getic din Poienești. Acolo, cu excepția cunoscutului mormânt-cuptor (mormânt în cuptor; tombe-four - de fapt o cameră funerară arsă cu un mormânt de înhumare - Vulpe 1953, 312-315), descoperit de R. Vulpe în 1949, și a mormintelor obișnuite cu urne (10 în total), au fost descoperite în principal morminte cu groapă de incinerare (31), unde rămășițele incinerate și bunurile funerare fuseseră depuse direct în gropile funerare, fără nicio protecție (Planșa 8). Gropile aveau o formă alungită, ovală sau dreptunghiulară și, judecând după dimensiunile lor, puteau găzdui corpuri umane întregi și posibile bunuri funerare; cu toate acestea, erau evident supradimensionate pentru incinerările propriu-zise, care nu au scos la iveală niciun bun funerar în 14 din cele 31 de morminte. De fapt, în 20 de cazuri, gropile aveau o lungime cuprinsă între 1,50 și 2,35 m, iar în alte trei chiar între 2,80 și 2,90 m, lățimea variind între 0,75 și 1,25 m. În aceste morminte, materialul incinerat ocupa între un sfert și o treime, și cel mult jumătate, din podeaua gropii (Planșa 9). Prin urmare, este mai probabil ca mormintele de incinerare cu gropi mari de la Poienești să fi fost construite inițial ca morminte de înhumare temporare. De asemenea, se poate presupune că, după o anumită perioadă de timp, cadavrele au fost exhumate și arse și că, în cele din urmă, materialul incinerat, posibil amestecat cu bunurile funerare, a fost depus în aceleași gropi funerare (ca în cazul mormântului Gr.V de la Borosești). Anumite observații făcute de noi la Poienești indică în această direcție: neregularități în forma gropilor sau deteriorarea vaselor de sacrificiu, ca în mormintele 1045 și 1389, care pot fi atribuite unor astfel de acțiuni succesive asupra mormântului (Planșa 9 mai jos).

***

Descoperiri funerare neobișnuite, precum cele de la Borosești sau Poienești, sunt însă răspândite în aceeași perioadă, între secolele al V-lea și al III-lea î.Hr., într-o zonă mult mai largă la nord de Dunărea de Jos, între Nistru (Nistru, Dnestr) la est și Tisa (Tisa, Tisza) la vest (Planșa 13). Morminte supradimensionate cu groapă de incinerare au fost într-adevăr documentate în cimitirele din Slobozia-Onești, Stelnica, Zimnicea, Fântânele, Telița, Murighiol, Băița și Olteni în România, Dănceni și Pärjolteni în Republica Moldova și Szentes-Vekerzug și Täpiöszele în Ungaria. De-a lungul timpului, au fost formulate explicații destul de diferite pentru acest lucru, majoritatea referindu-se la o tranziție probabil generală de la obiceiul de înhumare la cel de incinerare care a avut loc în acea perioadă. În această prelegere putem discuta doar câteva dintre aceste descoperiri și încerca să vedem în ce măsură corespund descoperirilor noastre de la Borosești și Poienești și interpretării pe care o propunem.

Așa cum era de așteptat, cele mai comparabile descoperiri se află în aceeași provincie istorică a Moldovei, adică în estul României și în Republica Moldova. În districtul Slobozia din Onești, Jud. Bacău, săpăturile de salvare din 1962-1963 au scos la iveală unsprezece morminte de incinerare ale culturii getice. Acestea, la fel ca și în Poienești, constau din morminte obișnuite cu urne sau morminte cu groapă de incinerare cu gropi supradimensionate (Gr. II, Gr. V, Gr. IX). Acestea din urmă aveau o lungime de 2,20 până la 2,50 m și o lățime de 0,80 până la 1,00 m, așa că este posibil să fi conținut inițial cadavre adulte complete. Cu toate acestea, la excavare, nu s-a descoperit un schelet, ci rămășițe incinerate, de obicei depuse în mijlocul gropii și amestecate cu obiecte funerare mici (vârfuri de săgeată și inele de braț din bronz, cuțite de fier), precum și vase de lut la unul sau ambele capete ale gropii (Buzdugan 1968).

În estul Moldovei (Basarabia), spre deosebire de vestul Moldovei, cimitirele atribuite geților istorici au oferit atât morminte de incinerare, cât și morminte de schelete. Evident, înhumarea era practicată acolo într-o anumită măsură, fie ca înmormântare definitivă, fie, după cum putem presupune, ca înmormântare provizorie a morților. Aici se poate vorbi, în general, despre biritualism.

Deocamdată, până la o publicare completă a cimitirului Hansca-Lutărie, cu aproximativ 62 de incinerări și 8 înhumări (Niculiță 1977, 62-88; Arnăut 2003, 221), trebuie să ne mulțumim cu descoperirile din cimitirul biritual de la Dänceni, raionul Laloveni, de asemenea publicat doar parțial (Lăpușnean 1979, 18-26, 44-60, 88-99 și 113-120; Arnăut 2003, 51-56). Dintre cele 42 de morminte excavate acolo, 27 (64%) au conține incinerări, în timp ce 15 (36%) au fost înhumări. Printre mormintele de incinerare, se poate observa o predominanță clară a mormintelor cu groapă, cu 22 de astfel de descoperiri (81,5%), comparativ cu doar cinci morminte cu urne (18,5%). Printre primele, se numără cele cu gropi mici, rotunde (diametru 0,30–0,50 m), precum și cele – cel puțin șase – cu gropi mari, dreptunghiulare (lungime 1,40–2,70 m, lățime 0,80–0,90 m, adâncime 0,50–1,10 m), așa cum știm din Borosești și Poienești. De mare interes pentru discuția noastră sunt și cele 15 morminte de înhumare de la Dänceni, care dezvăluie adesea urme ale unor intervenții ulterioare, dar și antice (poziția inversată a oaselor, lipsa anumitor părți scheletice etc.).

Potrivit directorului de săpături V. Lăpușnean, aceste perturbări au fost cauzate de jafuri, dar, în opinia noastră, este mai probabil să fie interpretate ca rezultat al unor acte ritualice și ceremonii repetate la mormânt, inclusiv manipularea cadavrului. În patru cazuri (Gr. 73, Gr. 129, Gr. 139, Gr. 149), au fost construite pentru defunct camere funerare impunătoare (dimensiuni maxime 3 x 1,80 m), cu acoperișuri din lemn susținute de patru stâlpi și acoperite cu lut. În alte zece morminte au fost săpate gropi funerare simple, dar tot de mari dimensiuni, cu dimensiunile de 2,15–2,70 m lungime și 1,30–1,70 m lățime. În toate aceste cazuri, intenția pare să fi fost asigurarea unui acces facil la cel înmormântat și a unui spațiu suficient pentru ceremonii extinse și repetate. Descoperirea unor scânduri arse și a tencuielii de lut de pe acoperișul a trei dintre camerele funerare arată că aceste acțiuni s-au încheiat cu aprinderea focului la mormânt sau arderea acestuia, marcând astfel atât practic, cât și simbolic încheierea înmormântării și separarea definitivă de defunct.

Același lucru este valabil și pentru un mormânt de incinerare foarte special din Basarabia – mormântul unic de la Pârjolteni (Lăpușnean 1979, 55-59, fig. 3-5, 15). Și aceasta este o cameră funerară dreptunghiulară foarte mare (dimensiuni 3,20 x 2,00 m, adâncimea podelei 1,90 m) cu pereți laterali arși; pe podea au fost găsite resturi masive ale acoperișului (tencuială din lut ars cu urme adâncite de lemn și stuf, cărbune și cenușă), unde erau vizibile și două mici găuri de stâlpi. Urna, împreună cu bogatele obiecte funerare (cinci vase de lut, o sabie scurtă – akinakes, 37 de vârfuri de săgeată, o frâu etc.), fuseseră depuse pe podeaua camerei funerare înainte ca întregul complex să fie ars. Se pare că trupul a fost incinerat în altă parte, dar este posibil ca inițial să fi fost adăpostit temporar în această cameră.

Cu excepția localităților Dănceni și Pârjolteni, arderea unui întreg complex funerar în regiunea Getică este extrem de rară și are loc în circumstanțe neclare, în așa-numitele „morminte de cuptor” de la Poienești (mai sus) și Zimnicea (Movila C7, Mormântul 6, nepublicată). În Moldova de Est, sunt cunoscute mai multe camere funerare arse în fosta necropolă de la Seliște (Gr. 11, Gr. 31, Gr. 68), care aparține etapei Șoldănești a așa-numitei „culturi trace Hallstatt” din Basarabia (secolele VIII-VI î.Hr.). În același timp cu Dăncenii și Pârjoltenii, trebuie remarcată răspândirea relativ extinsă a acestui obicei în est, în zona dintre Nistru și Nipru (Lăpușnean 1979, 42-59 și Fig. 11-12; Meljukova 1979, 148; Petrenko 1967, 15-19). Construcția camerelor funerare din lemn și obiceiul de a le da foc sunt cunoscute în mai multe movile funerare scitice din Grupul Podolic de Vest, Grupul Nistrului Inferior (cum ar fi Balabani, Corjevo, Butory, Dubăsari), și în silvostepa din dreapta Niprului (așa-numitele pravoberezie). Având în vedere aceste fenomene culturale și altele din aceeași perioadă (anumite obiceiuri funerare, costume, arme, echipamentul cavaleresc), mai mulți cercetători, cel mai recent M. Tkaciuk (1994, 225-228; Tkaciuk 1999, 281-282), au vorbit pe bună dreptate despre existența unui „orizont geto-scitic”. În timpul acestui „sincretism cultural”, care corespunde aproximativ expansiunii scitice spre vest în secolele V-IV î.Hr., apar și obiceiurile funerare birituale neobișnuite pe care le vom aborda în această prelegere.

De o importanță crucială pentru acest studiu o reprezintă excavarea în curs și publicarea parțială a necropolei mari de la Stelnica-Grădiștea Mare (Jud. Ialomița), pe Dunărea inferioară, datând din secolele V-III î.Hr. (Conovici-Matei 1999). De data aceasta, ca și în Hansca și Dänceni, este vorba de o necropolă birituală, care până în 2008 inclusiv a scos la iveală aproximativ același număr de morminte de incinerare (199) și morminte de schelete (185) dintr-un total de 384 de morminte. Printre înmormântările de incinerare, 124 sunt morminte cu urne, în timp ce în alte 75 de cazuri, rămășițele incinerate și bunurile funerare erau așezate liber pe pământ, de obicei în centrul unor gropi mari, dreptunghiulare.

au fost depuse gropi funerare (Planșa 10). Peste 60% din aceste gropi funerare aveau o lungime mai mare de 2 m; vasele așezate în ele erau situate la ambele capete ale gropii, adesea rupte sau răsturnate; în aceeași poziție se aflau lespezile de piatră cunoscute sub numele de „pietre de moară", care au fost depuse nu numai în mormintele cu gropi de incinerare (trei cazuri), ci și, chiar mai frecvent, în mormintele de înhumare (16 cazuri) (Conovici-Matei 1999, 108-116 și Fig. 11-14). Această ultimă observație, precum și faptul că gropile mormintelor cu gropi de incinerare și cele ale mormintelor de înhumare au de obicei aceeași formă, dimensiune și orientare, indică o legătură strânsă între cele două tipuri de morminte și, în cele din urmă, poate, susține ipoteza noastră privind transformarea mormântului de înhumare provizoriu într-un mormânt de incinerare definitiv, care urma să fie adăpostit în aceeași groapă funerară supradimensionată. În Stelnica însă au fost descoperite și niște așa-numite cenotafe cu gropi lungi și obiecte funerare tipice, dar fără oase umane, care amintesc de Mormintele noastre I și II de la Borosești.

Având în vedere că săpăturile cimitirului Stelnica sunt departe de a fi finalizate, în prezent este dificil să se stabilească cu certitudine o cronologie relativă a înmormântărilor sau a tipurilor de morminte. Pe baza raportului publicat de Conovici și Matei după zece campanii de săpături (1987-1996), putem constata însă că mormintele cu groapă de incinerare cu gropi mari lipsesc în zonele de nord-est și central ale zonei de săpături, adică într-o zonă în care se poate observa o concentrație aproape exclusivă de morminte de inhumare. Mormintele cu urne urmează aproximativ modelul de distribuție al mormintelor cu groapă de incinerare, ceea ce duce la concluzia provizorie a unei separări temporale între cele două obiceiuri: de inhumare și de incinerare (Conovici-Matei 1999, 100, Fig. 3; 106, Fig. 6; 110, Fig. 10; planurile sunt orientate incorect, cu nordul în jos). Prin urmare, putem presupune că într-o perioadă anterioară avem de-a face cu morminte de înhumare definitive, dar mai târziu, în special, cu înhumări provizorii, care, după ce corpurile îndepărtate au fost incinerate și rămășițele incinerate depuse în aceleași gropi, au evoluat în morminte de incinerare. Abia în această perioadă ulterioară s-a stabilit probabil locul de înhumare cu urne, care avea să devină în curând forma de înhumare predominantă - mormântul cu urne. În termeni simplificați, s-ar putea distinge ipotetic o perioadă anterioară de predominanță a înhumării de o perioadă ulterioară de predominanță a înhumării cu urne în Stelnica. Între acestea, ar trebui să presupunem o perioadă de tranziție în care s-a practicat înhumarea provizorie pentru cei care au fost ulterior incinerați și înmormântați definitiv în aceleași gropi sau în morminte separate cu urne.

Tot pe cursul inferior al Dunării, la aproximativ 230 km în amonte de Stelnica, se află necropola getică de la Zimnicea, Jud. Teleorman, datând din secolele IV-II î.Hr., descoperită încă din 1870. Cercetările din 1980 au înregistrat 162 de morminte de incinerație (inclusiv peste 140 de morminte cu urne), comparativ cu doar patru până la șase morminte de înhumare (Alexandrescu 1980). În 14 morminte cu groapă, rămășițele incinerate și bunurile funerare au fost așezate liber în groapă, fără urne. Datorită dimensiunilor lor mari (4-6 mp), utilizării ocazionale a pietrei și lemnului ca materiale de construcție și gamei neobișnuit de bogate de bunuri funerare, inclusiv ceramică, vase de metal, costume, bijuterii și arme, nouă dintre acestea au fost desemnate „morminte principale”. Pentru unele dintre acestea, ca în necropola vecină de la Fântânele (Mateescu-Babeș 1968), au fost construite movile. Fie că este vorba de camere subterane (la Zimnicea, două cu pereți de piatră, la Fântânele, o cameră din lemn) sau de simple gropi dreptunghiulare (Planșa 11), spațiile funerare astfel proiectate sunt complet suficiente pentru a adăposti un corp uman și depășesc cu mult spațiul necesar pentru depunerea unei mase incinerate și a bunurilor funerare corespunzătoare, posibil foarte bogate. În opinia noastră, aceste înmormântări ar fi servit pentru depunerea temporară a corpului și abia apoi pentru înhumarea definitivă a rămășițelor incinerate. Conform interpretării noastre, deja menționatul Gr.6 de la Movila C7 nu este un „mormânt în cuptor” (Tombe-four), adică nu un mormânt cu rug (Bustum), ci (ca în cazul „mormântului în cuptor” de la Poienești și al mormintelor de înhumare de la Dänceni), mai degrabă o înhumare cu o cameră funerară deliberat, chiar ritualic, arsă.

La dreapta, adică la sud de Dunărea inferioară, în Dobrogea românească și în nordul Bulgariei, tipul de înmormântare care ne interesează este considerabil mai puțin frecvent. Lângă gurile Dunării, pe un deal de lângă Telița, Jud. Tulcea, mormântul principal (Gr. 6) consta dintr-o cameră de piatră cu dimensiunile de 2,60 x 1,70 m, care putea găzdui cu ușurință unul sau două cadavre umane, dar conținea doar două urne (a două persoane?) și șapte vase accesorii (Simion-Cantacuzino 1962, 379). În același

În această zonă, cele două cimitire getice din Murighiol, Jud. Tulcea, au scos la iveală un total de 60 de morminte de incinerare și doar două morminte de înhumare datând din secolele IV-III î.Hr. (Bujor 1956; 1958; 1959). Un anumit număr de morminte de incinerare, din păcate nedescrise în detaliu, conțineau probabil gropi mari cu rămășițe incinerate, vase de lut și pietre, care ar fi putut adăposti inițial o înhumare provizorie. Acesta este cazul mormântului de incinerare 16 din Cimitirul II, care a fost adăpostit într-o cistă de piatră lungă de 2 m, împreună cu trei vase (Bujor 1958, 126 și fig. 2; Bujor 1959, 325-326 și fig. 1-2). În același cimitir, în cazul unei structuri dreptunghiulare de mari dimensiuni, cunoscută sub numele de „groapa de sacrificiu” (Groapa 1), de-a lungul pereților lungi au fost găsite mai multe vase intacte, dar și deteriorate, cu suficient spațiu la mijloc pentru un corp uman (Bujor 1956, 244 și fig. 2-3 și 9; Bujor 1958, 127 și fig. 3). Totuși, întrucât nu au fost găsite rămășițe umane, s-ar putea presupune - ca în Borosești Gr.I și Gr.II - un mormânt de înhumare provizoriu din care corpul fusese scos pentru un tratament ritualic ulterior prin incinerare.

Descoperirile mai vechi și mai recente din Transilvania și Câmpia Tisei fac inevitabilă o extindere a discuției noastre în această direcție. De peste patru decenii știm despre micul cimitir al grupului Ciumbrud din Băița, Jud. Mureș, parțial excavat de V. Vasiliev, unde au fost descoperite cinci morminte de înhumare și șapte morminte cu groapă de incinerare (Vasiliev 1976). Foarte important, așa cum a subliniat autorul, este faptul că „forma, dimensiunea și orientarea gropilor de incinerare sunt complet identice cu cele ale mormintelor de înhumare, deși o groapă mult mai mică ar fi fost necesară pentru rămășițele incinerate și bunurile funerare depuse compact” (Vasiliev 1976, 58). De fapt, mormintele de incinerare dreptunghiulare de la Băița au 1,65 până la 1,95 m lungime și 0,92 până la 1,23 m lățime și au aceeași orientare VNV/NV-ESE/SE ca și mormintele scheletice. Rămășițele incinerate sunt compactate în partea de nord-vest a gropii, vasele accesorii (1 până la 3) sunt de obicei plasate la capete, iar obiectele funerare de mici dimensiuni sunt depuse acolo unde ar fi fost în cazul unei inhumări. Conform lui V. Vasiliev, acest lucru a fost făcut intenționat și ar trebui considerat „rezultatul influenței exercitate de populația indigenă traco-dacă asupra rămășițelor enclavei scito-iraniene din Transilvania” (Vasiliev 1976, 81). Conform aceluiași autor, în acest caz, trecerea la obiceiul de înmormântare prin incinerare ar trebui interpretată ca o expresie directă a tracizării acestei enclave. În opinia noastră, este vorba mai degrabă despre un proces similar cu cel din Borosești, Poienești, Dănceni sau Stelnica, care se exprimă prin practicarea unor obiceiuri funerare prelungite, birituale.

Necropola recent descoperită de la Olteni, Jud. Covasna, în aceeași zonă, este, de asemenea, legată de fenomenul de interes aici. Spre deosebire de Băița însă, aceasta implică exclusiv incinerări, care, conform publicațiilor actuale, cuprind zece morminte ce conțin rămășițele incinerate a 15 indivizi (SÎRBU et al. 2006; 2008a; 2008b). Cu o singură excepție, aceste morminte au gropi mari, ovale sau dreptunghiulare, lungi de 2 până la 3 m și lățime de 1 până la 1,30 m (Planșa 12). Prin urmare, inițial, chiar și provizoriu, ar fi putut adăposti corpuri umane întregi cu bunuri/vasuri funerare; incinerarea secundară a avut loc ulterior, ceea ce a dus la depunerea rămășițelor incinerate în unele cazuri (Gr.3B, Gr.4B, Gr.10A-C) în umplutura gropii, mai degrabă decât pe podeaua gropii. Interesant este că în șapte din aceste zece morminte au fost observate resturi consistente de scânduri de lemn sau grinzi despicate, precum și în cinci cazuri câte două găuri de stâlpi, ceea ce par să indice designul gropilor funerare sub forma unei camere funerare acoperite, de exemplu, în Gr. I, Gr. V sau Gr. VII. În acest fel, aceste spații erau protejate și rămâneau accesibile o perioadă de timp, în scopul efectuării unor acte rituale succesive, într-o anumită perioadă de timp. În șase dintre aceste morminte, bucățile de lemn conservate erau carbonizate sau arse; în cazul Gr. 10, pereții gropii erau chiar „puternic arse”. Este foarte probabil ca, la fel ca în Poienești, Zimnicea, Dănceni sau Pärjolteni, înmormântarea prelungită, în mai multe etape, din Olteni să se fi încheiat și ea cu arderea complexului funerar.

Nu departe de regiunea Transilvaniei, obiceiurile funerare examinate aici sunt clar documentate în Câmpia Tisei, în zona culturii Vekerzug din așa-numita „perioadă scitică” (Chochorowski 1985, 136-149). În necropola omonimă de la Szentes-Vekerzug, M. Parducz a excavat aproximativ 150 de unități funerare la începutul anilor 1950, inclusiv 74 de morminte de înhumare și 41 de morminte de incinerare (dintre care 15 erau morminte cu

urne și 26 de morminte de incinerare cu gropi similare cu mormintele de înhumare în ceea ce privește forma, dimensiunea și orientarea). În plus, nouă astfel de gropi au fost descoperite fără rămășițe scheletice sau incinerate: patru dintre ele cu ceramică, cinci complet fără obiecte funerare (Pärducz 1954; 1955). Parducz le-a examinat.

ca „morminte simbolice"; în opinia noastră, este posibil să fi fost mai degrabă morminte de înhumare provizorii, precum cele din Borosești Gr.I și Gr.II, din care fusese scos corpul. De asemenea, trebuie menționată aici marea necropolă de la Tapiöszele, unde Pärducz a descoperit 230 de morminte de înhumare și 211 morminte de incinerare, inclusiv 182, marea majoritate, depuse în gropi mari „cu cenușă împrăștiată". Alte 13 gropi fără oase umane au fost, de asemenea, descrise de Pärducz ca „morminte simbolice"; în plus, există șase morminte de înhumare grav deteriorate, cu resturi scheletice lipsă, ceea ce indică intervenții în morminte sau manipularea corpului după înhumarea inițială (Pärducz 1966). O altă legătură semnificativă cu descoperirile funerare menționate mai sus din România și Republica Moldova este relevată de obiceiul depunerii de lespezi de piatră interpretate ca „pietre de șlefuit" atât în mormintele de înhumare, cât și în mormintele mari cu groapă de incinerare ale culturii Vekerzug, dar și mai devreme în mormintele grupului Füzesabony-Mezöcsat (Metzner-Nebelsick 1998, 367, 412, fig. 14). În România, astfel de lespezi de piatră au fost găsite în mormintele discutate mai sus din secolele V-III î.Hr. din Borosești (1), Poienești (1), Strahotin (1), Stelnica (în 55 de morminte) și Olteni (2), dar și într-un orizont cultural mai vechi din secolele VII-VI î.Hr., reprezentat de necropola de la Stoicani. Utilizarea pietrelor de moară este documentată încă din secolele V-IV î.Hr. (Petrescu-Dîmbovița 1953, 186-187, pl. II; IV-VII). De asemenea, prezintă interes pentru discuția noastră faptul că așa-numitele pietre de moară au fost utilizate pe scară largă și în mormintele scitice din secolele V-IV î.Hr. din zona cuprinsă între Dunărea de Jos și Nipru.

* « *

Datele utilizate în dezbatere arată că mormintele cu gropi de incinerație de interes aici sunt răspândite între râurile Nistru și Tisa și din nordul Bazinului Carpatic până la sudul Dunării de Jos, adică în întreaga regiune dunăre-carpatică (Planșa 13). Dezvoltarea acestui fenomen particular a avut loc aproximativ în perioada cuprinsă între secolul al VI-lea și al III-lea î.Hr., dar este cel mai intens documentat în secolele al V-lea și al IV-lea. Pe baza analizei noastre și având în vedere socializarea diferită a tipurilor individuale de înmormântare din această perioadă, se poate stabili existența mai multor categorii sau grupuri de necropole:

Necropole birituale în care apar împreună doar morminte de înhumare și morminte de incinerare cu gropi mari (dar fără morminte cu urne); Băița este singurul exemplu de necropolă din grupul Ciumbrud unde se practică și incinerarea;

Necropole birituale cu un număr mare (Stelnica, Dänceni) sau chiar o pluralitate de morminte de înhumare (Szentes-Vekerzug, Tapiöszele), asociate cu numeroase morminte de incinerare și un număr variabil de morminte cu urne; în aceste cimitire sunt cunoscute morminte de înhumare și incinerare deranjate, presupuse jefuite, precum și elemente funerare fără oase, așa-numitele „cenotafe" sau „morminte simbolice";

Necropole birituale în care mormintele de înhumare sunt rare, în timp ce numărul mormintelor cu groapă de incinerare și în special al mormintelor cu urne este foarte mare: Zimnicea, Hansca, Murighiol, Grădiștea Coslogeni. În toate aceste necropole apar și așa-numitele „cenotafe”.

Cimitire monorituale de incinerare, unde mormintele cu groapă de incinerare sunt asociate cu morminte cu urne (ocazional în aceleași gropi): Borosești, Poienești, Onești-Slobozia, Strahotin, Olteni. Gr.I și Gr.II din Borosești nu trebuie interpretate ca „cenotafe”, ci mai degrabă ca morminte temporare de înhumare din care corpurile erau scoase pentru incinerare.

Am enumerat aici aceste categorii de necropole în ordinea lor presupusă, bazată pe dovezi statistice combinate ale tipologiei mormintelor. Stratigrafia orizontală a Stelnicei după primele zece campanii de săpături din 1996 a indicat, de asemenea, în aceeași direcție. Această ordine a necropolelor pare să reflecte, de asemenea, dezvoltarea reală a obiceiurilor funerare în regiunea dunăre-carpatică în această perioadă, care pare să se îndrepte spre o tranziție generală de la înhumare la incinerare.

Acum aproximativ 60 de ani, Ion Nestor și-a exprimat opinia că un mormânt de incinerare cu groapă, tipic pentru înmormântările funerare, de la Movila CI din Zimnicea reprezenta „o formă de tranziție de la obiceiul de înhumare la cel de incinerare” sau „o contaminare între cele două obiceiuri funerare” (Nestor 1949, 121-122). Aceeași interpretare a fost aplicată ulterior de D. Protase și V. Vasiliev mormintelor de incinerare comparabile cu gropi mari de la Onești-Slobozia și Băița (Protase 1971, 69; Vasiliev 1980, 59-60). În general, se poate vorbi într-adevăr despre trecerea de la obiceiul de înhumare, predominant atunci în anumite zone, la noul obicei de incinerare.

Acest lucru este extrem de discutabil dacă luăm în considerare necropolele mai tinere din grupele/etapele III sau IV, care au scos la iveală puține (III, de exemplu, Zimnicea) sau deloc morminte de înhumare (IV, de exemplu, Poienești) și care cu greu ar fi putut păstra memoria acestui obicei funerar sub forma mormintelor de incinerare cu gropi sau camere funerare mari. Mai degrabă, ipoteza bazată pe descoperirile de la Borosești pare să se aplice aici: mormintele mari de incinerare nu sunt imitații ale mormintelor de înhumare (adică nu o interacțiune în sensul lui Harding), ci au apărut din cauza necesității „tehnice” de a conserva și proteja corpul unei persoane decedate pentru o perioadă de timp până la înhumarea finală. În acest interval, care a durat de câteva săptămâni până la luni, au avut loc diverse ceremonii de cult la/în mormântul provizoriu, inclusiv manipulări ale corpului, culminând cu incinerarea acestuia. Depunerea rămășițelor incinerate în aceeași groapă mare sau în altă parte într-o urnă a marcat finalizarea înhumării și separarea finală de decedat.

Prin urmare, aceasta este o înmormântare în mai multe etape sau prelungită, care necesită o formă specială de biritualism. În acest caz, înhumarea este o formă provizorie, temporară de obicei funerar, urmată după un timp de incinerarea finală (Meyer-Orlac 1982, 123-143, 155-178). De asemenea, trebuie menționat că obiceiul funerar biritual pe care l-am

reconstituit nu se aplica întregii populații. În Zimnicea, „mormintele principale” cu bogatele lor bunuri funerare ilustrează un statut social ridicat; în Poienești, în schimb, mormintele din groapa de incinerare sunt destul de sărac mobilate.

De asemenea, trebuie menționat pe scurt aici că morminte de incinerare supradimensionate comparabile sunt cunoscute și din alte perioade ale preistoriei și din alte regiuni ale Europei. Pentru epoca bronzului, A. Harding (2000, 112-113) citează descoperiri similare din Danemarca, nord-estul Franței (Champagne) și Slovacia: Streda nad Bodrogom, cu 24 de morminte de înhumare, 34 de morminte de incinerare și 9 morminte simbolice (morminte cu obiecte funerare, dar fără urme de cadavru). Pe de altă parte, potrivit lui G. Kossack, pot fi citate descoperiri funerare din sudul Germaniei, unde, pe lângă mormintele de incinerare și înhumare, un procent ridicat (27-51%) de „înmormântări nedeterminate” fără oase umane este cunoscut din perioada Hallstatt (Ha C și D) (Kossack 1959, 119-120 și pl. 5). Rămâne de văzut dacă ipotezele noastre se potrivesc și acestor înmormântări speciale anterioare, dar ar merita totuși să aprofundăm acest subiect extins.

În cele din urmă, putem face referire și la studiile etnologice ale lui R. Hertz (1907) și A. Van Gennep (1909), care deja cu o sută de ani în urmă vorbeau despre înmormântările „prelungite” ale popoarelor primitive, care începeau cu „înmormântarea provizorie” (la sépulture provisoire, conform lui Hertz) și se terminau cu așa-numita „înmormântare secundară” a rămășițelor exhumate (Meyer-Orlac 1982, 124-125). Nu sunt neobișnuite exemplele etnografice citate de Ursula Schlenther (1960) privind obiceiurile funerare birituale ale nativilor din Australia, insulele Ryukyu din Pacific, America de Sud (Tupi) sau Africa de Sud (Bantu), care, în anumite circumstanțe, exhumează cadavre sau oase din morminte de înmormântare, le incinerează și apoi le reînhumează (Schlenther 1960, 111-113; Meyer-Orlac 1982, 174-175). Nu putem discuta aici cazuri individuale, dar este destul de clar ce impulsuri și argumente semnificative pentru discuția noastră pot veni din domeniile etnologiei, precum și al antropologiei culturale și fizice.

Dintr-o perspectivă arheologică, însă, progrese semnificative pot fi așteptate doar atunci când locurile de înmormântare menționate anterior vor fi publicate în monografii (împreună cu studii antropologice cuprinzătoare) și, pe de altă parte, atunci când săpăturile viitoare, efectuate folosind cele mai moderne și sofisticate metode, ne vor permite să înregistrăm și să interpretăm cu exactitate forma și stratigrafia mormintelor, amplasarea rămășițelor umane și a bunurilor funerare, precum și starea lor de conservare. Deși ipoteza noastră poate părea inițial fragilă, ea ar trebui totuși să conducă la perspective, metode și soluții alternative care vor deveni noul punct central al Arheologiei Morții.

Bibliografie

Alexandrescu 1980 Alexandrescu, AD, La necropole gète de Zimnicea, Dacia NS, 24, 19-126.

Arnăut 2003 Arnăut, T., Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați, Chișinău.

Babeş 1993 Babeş, M., Die Poienești-Lukasevka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt, Bonn.

Babeş, M., Borosești, IN: Preda, C. (ed.), Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, 1, București, 196-197.

Babeş, M., mormânt, IN: Preda, C. (ed.), Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României, 3, București, 131-139.

Babeş, M., Pratiques funéraires birituelles prolongées chez les Gètes du Bas-Danube (Ve—IIIe s. av. J.-C.), IN: XIVe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Pré-Actes, Liège, 295-296.

Bujor, E., Contribuție la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei, SCIV, 7, 3-4, 243-252.

Bujor, E., O geto-dacian kulture v Murigjole, Dacia NS, 2, 125-141.

Bujor, E., Șantierul arheologic Murighiol (r. Tulcea, reg. Constanța), MCA, 6, 325-330.

Buzdugan, C., Necropola getică de la Slobozia, Carpica, 1, 77-94.

Chochorowski, J., Die Vekerzug-Kultur. Caracteristicile Fondului, Varșovia-Cracovia.

Conovici, N.-Matei, Gh., Necropola getică de la Stelnica-Grădiștea Mare (jud. Ialomița). Raport general pentru anii 1987-1996, MCA SN, 1, 99-144.

Harding, A. E., Societățile europene în epoca bronzului, Cambridge.

Kossack, G., Südbayern în timpul Hallstattzeit, RGF, 24, Frankfurt a. M.

Lapuśnean, VL, Rannie Frakijcy X - Nacala IV V. Do Not V Lesostepnoj Moldova, Chișinău.

Mateescu, CN-Babeş, M., Cercetări arheologice și săpături de salvare la Fîntînele, SCIV, 19, 2, 283-291.

Meljukova, A.L, Skifija i frakijskij mir, Moscova.

Metzner-Nebelsick, C. „Adio traco-cimmerienilor?" Noi aspecte ale interacțiunii dintre grupurile culturale carpatine din epoca bronzului târziu și epoca fierului timpuriu și koine-ul stepei est-europene, IN: Hänsel, B.-Machnik, J. (eds.), Bazinul Carpatic și stepa est-europeană: mișcări nomade și schimb cultural în epoca metalelor precreștine (4000-500 î.Hr.), PAS, Volumul 12, 361-422.

Meyer-Orlac, R., Omul și moartea: descoperiri arheologice – limitele interpretării, Hohenschäftlarn.

Nestor, L, Săpăturile arheologice delà Zimnicea, jud. Teleorman, Studii, 2, 1, 121-122.

Niculiță, I. T, Gety IV-III vv. do ne v dnestrovsko-karpatskih zemljah, Chișinău.

Pârducz, M., Cimitirul Hallstattian din Szentes-Vekerzug II (Foantele din 1952 și 1953), ActaArchHun, IV, 1-4, 25-91.

Pârducz, M., Cimitirul Hallstattien din Szentes-Vekerzug III, ActaArchHun, VI, 1-4, 1-22.

Pârducz, M., Cimitirul din epoca scitică de la Tâpiôszele, ActaArchHun, XVIII, 35–91.

Petrenko, VG, Provoberezie Srednego Pridnegov, Arheologie SSSR-SAI, DI-4, Moscova.
Petrescu-Dímbovița, M., Cimitirul hallstattian della Stoicani, MCA, 1, 157-204.

Protase, D., Ritualul funerar al dacilor romani, Bucureț.

Schlenther, U., Brandbestatung und Seelenglauben. Orașul Leicester este situat în Volkern, Berlin.

Simion, G.-Cantacuzino, Gh. L, Săpătura arheologică a Teliței (cu Pota, Tulcea, reg. Dobrogea), MCA, 8, 373-3

Sîrbu, V.-Cavruc, V.-Buzea, D., A 4,h-3rd centuries BC Dacian community in Southeastern Transylvania: The findings from Olteni, Covasna County, IN: Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, Cluj-Napoca, 229-237.

Sîrbu, V.-Cavruc, V.-Buzea, D., O comunitate dacică din sec. IV-III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna, Angustia, 12, 109-148.

Sîrbu, V.-Cavruc, V.-Buzea, D., A Dacian Necropolis from 4th-3rd Centuries B. C., Found in Olteni (South-Eastern Transylvania), IN: Sîrbu, V.-Vaida, D. L. (eds.), Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology, Cluj-Napoca, 191-228.

Tkaciuk, M,, Manifestări culturale din sec. V-I a. Chr., Thraco-Dacica, 15, 215-256.

Tkaciuk, M., Getika, kotroruju my poterjali, Stratum plus, 3, 274-304.

Vasiliev, V, Necropola de la Băița și problema tracizizarii enclavei scitice din Transilvania, Marisia, VI, 49-84.

Vasiliev 1980 Vasiliev, V, Sciții agatîrșipe territoire României, Cluj-Napoca.

Vulpe 1953 Vulpe, R., Săpăturile de la Poienești din 1949, MCA, 1, 213-506.

Tafeln

Taf. 1. Borosești, Jud. Iași (Ausgrabungen M. Babeș, 1972-1978). Locația Getisch Grabers din 4.-3. Jh. v. Chr. 1. Urnengrab; 2. Brandgrubengrab; 3. bază în formă de apucător fără oase; 4. Brandgräber der Poienești-Lukasevka-Kultur din den 2.-1. Jh. v. Chr.

Taf. 2. Borosești, Jud. Iași. Plante prinzătoare cu șanțuri mari: Gr.I, Gr.II și Gr.V; Urnengräber: Gr.III și Gr.IV.

Planșa 3. Borosești, Jud. Iași. Gr.I. Bunuri funerare (olarit, margele).

Planșa 4. Borosești, Jud. Iași. 1-5. Gr.II; 6-8. Gr.V. Bunuri funerare (olarit, cuțite).

Planșa 5. Borosești, Jud. Iași. 1-3. Gr.III; 4-5. Gr.IV. Mobilier funerar (urne, vase de acoperire și vase accesorii).

Planșa 6. Borosești, Jud. Iași. Fotografii ale mormintelor in situ. 1-2. Gr.I (secțiune transversală și secțiune longitudinală); 3. Gr.II (detaliu cu lespede de piatră și cuțit); 4. Gr.III; 5. Gr.V (vase de lut deasupra podelei gropii); 6. Gr.IV (parțial distrus).

Planșa 7. Borosești, Jud. Iași. 1-5. Gr.II; 6-8 marimea III; 9-11. Gr.V.

Planșa 8. Poienești, Jud. Vaslui (săpături de R. Vulpe, 1949, marcate cu linii punctate, și săpături de M. Babeș, 1979-2000). Planul necropolei getice din secolele V-III î.Hr.

Planșa 9. Poienești, Jud. Vaslui. Morminte de gropi de incinerare getice cu gropi supradimensionate.

Planșa 10. Stelnica, Jud. Ialomița (săpături de N. Conovici, Gh. Matei, și A. Ganciu). Morminte de incinerare getice cu gropi supradimensionate.

Planșa 11. 1-4. Zimnicea, Jud. Teleorman (conform lui AD Alexandrescu): „morminte principale" cu gropi mari (C.10 M.70 și C.17 M.32) sau cu camere funerare cu pereți de piatră (Cl MD și C.12 Ml); 5. Fântânele, Jud. Teleorman (conform lui CN Mateescu și M. Babeș): movilă de incinerare getică cu cameră de lemn.

Planșa 12. Olteni, Jud. Covasna (după V. Sîrbu, V. Cavruc, D. Buzea). Morminte de incinerare cu gropi supradimensionate, armate cu lemn.

Planșa 13. Distribuția mormintelor de incinerație cu gropi supradimensionate în regiunea dunare-carpatică (secolele V-III î.Hr.).

Panoul 1. Borosești, Jud. Iași (săpături de M. Babeș, 1972-1978). Amplasarea mormintelor getice din secolele IV-III î.Hr. 1. Mormânt cu urnă; 2. Mormânt cu groapă de incinerare;

3. descoperiri asemănătoare mormintelor fără Knohttps://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.cultura roevka din secolele II-I î.Hr.

Planșa 2. Borosești, Jud. Iași. Complexe funerare cu gropi mari: Gr. I, Gr. II și Gr. V; morminte cu urne: Gr. III și Gr. IV.

Planșa 3. Borosești, Jud. Iași. Gr.I. Bunuri funerare (olarit, margele).

Planșa 4. Borosești, Jud. Iași. 1-5. Gr.II; 6-8. Gr.V. Bunuri funerare (olarit, cuțite).

Planșa 5. Borosești, Jud. Iași. 1-3. Gr.III; 4-5. Gr.IV. Mobilier funerar (urne, vase de acoperire și vase accesorii).

Planșa 6. Borosești, Jud. Iași. Fotografii ale mormintelor in situ. 1-2. Gr.I (secțiune transversală și secțiune longitudinală); 3. Gr.II (detaliu cu
lespede de piatră și cuțit); 4. Gr.III; 5. Gr.V (vase de lut deasupra podelei gropii); 6. Gr.IV (parțial distrus).

Planșa 7. Borosești, Jud. Iași. 1-5. Gr.II; 6-8 marimea III; 9-11. Gr.V.

Planșa 8. Poienești, Jud. Vaslui (săpături de R. Vulpe, 1949, marcate cu linii punctate, și săpături
de M. Babeș, 1979-2000). Planul necropolei getice din secolele V-III î.Hr.

Planșa 9. Poienești, Jud. Vaslui. Morminte de gropi de incinerare getice cu gropi supradimensionate.

Planșa 10. Stelnica, Jud. Ialomița (săpături de N. Conovici, Gh. Matei, și A. Ganciu). Morminte de incinerare getice cu gropi supradimensionate.

Plăcile 11.1-4. Zimnicea, Jud. Teleorman (după AD Alexandrescu): „Morminţe principale” cu gropi mari (C.10 M.70 şi C.17 M.32) sau cu camere funerare cu pereţi de piatră (Cl MD şi C.12 Ml);

5. Fântânele, Jud. Teleorman (după CN Mateescu şi M. Babeş): Mormânt din movilă arsă Getic cu cameră de lemn.

Planşa 12. Olteni, Jud. Covasna (după V. Sirbu, V. Cavruc, D. Buzea). Morminte de incinerare cu
gropi supradimensionate, armate cu lemn.

Războinici „traci” în Transilvania la începutul epocii fierului târzii.

Mormântul cu Casca Calcidiană din Ocna Sibiului

Aurel RUSTOIU-Săndor BERECKI